

Building a Europe
for and with children
Construire une Europe
pour et avec les enfants

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Проект Ради Європи

"Захист прав дітей під час війни і в післявоєнний період в Україні"

Харківський інститут соціальних досліджень

Аналіз системи правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом в Україні

Практичні аспекти

Звіт за результатами дослідження

2023

Погляди, висловлені в дослідженні, належать авторам і не обов'язково відображають позицію Ради Європи.

Відтворення уривків (до 500 слів) дозволено, за винятком комерційних цілей, якщо збережено цілісність тексту, уривок не використовується поза контекстом, не надає неповну інформацію або іншим чином не вводить читача в оману щодо характеру, обсягу чи змісту тексту. Вихідний текст завжди має бути позначений наступним чином: «©Рада Європи, рік публікації».

Запити на отримання дозволу щодо відтворення чи перекладу цієї публікації або будь-якої її частини в будь-якій формі чи будь-якими засобами необхідно надсилати до Директорату Комунікацій Ради Європи (F-6775 Strasbourg Cedex або publishing@coe.int).

З іншими запитамися стосовно цієї публікації звертайтеся до Генерального Директорату з питань демократії, Відділ прав дитини, Рада Європи F-67075 Strasbourg Cedex. Електронна адреса: children@coe.int

© Рада Європи, квітень 2023

Надруковано Радою Європи

Авторський колектив методології дослідження:

Неткова Бістра (Netkova Bistra), міжнародна консультантка проєкту;

Тамара Бугаєць (Tamara Bugaiets), національна консультантка проєкту;

Наталя Пашко (Natalya Pashko), національна консультантка проєкту;

Авторський колектив дослідників:

Андрій Черноусов, кандидат соціологічних наук;

Деніс Кобзін, кандидат соціологічних наук;

Світлана Щербань, дослідниця.

Аналіз системи правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом, в Україні: звіт за результатами дослідження. Т. Бугаєць, Д. Кобзін, Б. Неткова, Н. Пашко, А. Черноусов, С. Щербань за заг. ред. О. Калашник. – КИЇВ – 2023 – 107 с.

Analysis of the justice system for minors in conflict with the law in Ukraine: Report on the results of the study.

Дана публікація є результатом дослідження, проведеного в червні-жовтні 2021 року Харківським інститутом соціальних досліджень у рамках проєкту Ради Європи «Боротьба з насильством щодо дітей в Україні, фаза II». Звіт містить інформацію про дотримання прав дітей, які перебувають у конфлікті з законом, про доступність та ефективність профілактичних програм, практику застосування санкцій та реінтеграцію дітей, а також про спеціалізацію суб'єктів правосуддя щодо неповнолітніх. Публікація буде цікавою для працівників та представниць правоохоронних органів, місцевої влади, громадських організацій та для всіх, кого цікавить тема ювенальної юстиції в Україні.

Автори висловлюють подяку всім фахівцям та фахівчиням з питань правосуддя, дружнього до дитини, які взяли участь в опитуваннях, проведених у рамках дослідження.

Зміст

Вступ	5
Загальний контекст.....	5
Аналіз зацікавлених сторін.....	9
Методологія дослідження.....	11
Отримані результати	13
Розділ 1. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх	13
Розділ 2. Перекваліфікація справи неповнолітнього в судовому розгляді.....	29
Розділ 3. Застосування санкцій щодо дітей	38
Альтернативні санкції.....	38
Позбавлені волі діти	44
Розділ 4. Права дітей під час судового розгляду.....	49
Розділ 5. Реінтеграція дітей, котрі перебувають у конфлікті з законом.....	55
Розділ 6. Спеціалізація суб'єктів правосуддя щодо неповнолітніх.....	68
Розділ 7. Збір даних і незалежний моніторинг	76
Рекомендації	85
Додатки.....	88

Вступ

Рада Європи розробила ряд правових стандартів і практичних посібників у сфері правосуддя, дружнього до дітей. Дані інструменти передбачають створення системи правосуддя, що гарантує дотримання та ефективну реалізацію всіх прав дітей. Найповніший перелік стандартів у сфері правосуддя, дружнього до дітей, викладено в Керівних принципах щодо правосуддя, дружнього до дітей, ухвалених Комітетом міністрів Ради Європи в 2010 році. Реалізація цих керівних принципів та інших аспектів правосуддя, дружнього до дітей, є ключовим пріоритетним напрямком нової Стратегії Ради Європи з прав дитини на період 2022-2027 років. Стратегія «**Права дитини в дії: від безперервного впровадження до спільних інновацій**», ухвалена Комітетом міністрів у лютому 2022 року, визначатиме роботу Ради Європи впродовж наступних шести років. Серед шести стратегічних пріоритетів передбачені дії щодо захисту та підтримки прав дітей у кризових і надзвичайних ситуаціях, подібних до тієї, з якою ми стикаємося сьогодні в Україні .

«...Розглянувши у відкритому судовому засіданні кримінальне провадження №12020030170000170 за обвинуваченням неповнолітнього, уродженця с. Мостище Камінь-Каширського району Волинської області, громадянина України, українця, освіта неповна середня, не одруженого, раніше не судимого, учня 11 класу ЗОШ №2 ім. Миколи Заліпи, у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України,

ВСТАНОВИВ:

неповнолітній у невстановленій досудовим слідством час та при невстановлених обставинах незаконно придбав особливо небезпечний наркотичний засіб, обіг якого заборонено, канабіс вагою 2,930 г., який незаконно зберігав при собі.

...

УХВАЛИВ:

*неповнолітнього визнати винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України, призначивши йому покарання у вигляді **шести** років позбавлення волі».*

Із витягу вироку, постановленого 23.12.2020 р. Ратнівським районним судом Волинської області¹.

У звіті висвітлено етапи проходження справи неповнолітнього через систему кримінальної юстиції, звіт також широко охоплює міжнародні стандарти в цій царині. Зокрема йдеться про профілактику правопорушень серед неповнолітніх і про роботу підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, про дивергенцію/виведення дитини з-під дії органів юстиції, про роботу органів прокуратури та суду, забезпечення прав дитини та ролі захисників і законних представників дитини, про дітей, позбавлених волі, та дітей, які відбувають покарання під наглядом органів пробації.

Звіт буде цікавим для фахівців кримінальної юстиції: поліцейських, прокурорів, суддів та адвокатів, які працюють із неповнолітніми правопорушниками, для

¹https://reyestr.court.gov.ua/Review/93750589?fbclid=IwAR1Dif6DQmXt2hOEH5FrcqdOTav-5glxU1th_JhhitcHWQEi6HztjifNK8

представників соціальних служб, освітніх установ, громадських та міжнародних організацій, а також для кожного та кожної, кому цікава тема правосуддя, дружнього до дитини.

Спеціальне повідомлення перед відкладеним виданням

24 лютого 2022 року в Україні розпочалася широкомасштабна збройна агресія Росії проти України. Збройна агресія Росії спричинила найбільшу гуманітарну катастрофу в Європі з часів Другої світової війни, і 8 мільйонів українців були змушені втекти за кордон, близько 6 мільйонів були переселені всередині країни². 2,3 мільйона дітей стали біженцями³, тисячі дітей були примусово депортовані на територію Росії, за статистикою Генеральної прокуратури України, станом на 5 квітня 2023 року загинуло 467 дітей, 944 отримали поранення⁴.

Але попри те, що в країні вже понад рік триває повномасштабна війна, систему правоохоронних органів знову чекає черговий цикл реформ. Так, у листопаді 2022 року Генеральний прокурор України оголосив про початок реалізації Комплексного стратегічного плану реформування правоохоронних органів як складової сектору безпеки та оборони України на 2023-2027 роки⁵. Основним критерієм оцінки ефективності всієї системи правоохоронних органів будуть вироки суддів і захист прав потерпілих, запровадження електронних інструментів, електронного ведення справ тощо. На жаль, не було жодної згадки про запровадження правосуддя, дружнього до дитини. Багато пропозицій щодо розвитку ювенальної юстиції, які були розроблені в рамках Міжвідомчої координаційної ради з питань ювенальної юстиції, не знайшли свого відображення.

Статистика злочинів, скоєних дітьми з початку 2022 року, підкреслює актуальність наведених у звіті даних та розроблених у ньому рекомендацій. Ми спостерігаємо загальну тенденцію щодо помітного зменшення злочинності серед неповнолітніх за роки незалежності України. Статистика злочинів, вчинених неповнолітніми, за 10 місяців 2022 року становить менше 2 000 справ, що майже вдвічі менше, ніж у попередні роки⁶. На рекордне зниження дитячої злочинності вплинуло багато факторів: виїзд майже 25% дитячого населення за кордон, фактичний параліч діяльності ювенальної поліції через активні бойові дії та концентрація її роботи лише на військових злочинах. Усе це засвідчує зменшення навантаження на систему органів кримінальної юстиції щодо дітей, що відкриває вікно можливостей для реформування цієї сфери та запровадження повноцінної системи правосуддя, дружнього до дитини.

Загальний контекст

У 2015 році уряд заявив про свою прихильність справі поліпшення системи правосуддя щодо неповнолітніх у країні після затвердження Президентом України

² <https://data.unhcr.org/en/documents/details/98163>

³ https://lb.ua/society/2022/07/04/522113_kordonom_perebuvaie_ponad_23 mln.html

⁴ https://t.me/pgov_ua/8932

⁵ <https://sud.ua/uk/news/publication/254562-my-nachinaem-kompleksnuyu-reformu-pravookhranitelnykh-organov-andrey-kostin>

⁶ https://eppd13.cz/?page_id=1918

Національної стратегії у сфері прав людини⁷. У 2017 році було сформовано Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх.⁸ Основне завдання цього допоміжного органу Кабінету Міністрів України – усунення перешкод, які заважають утвердженню в країні доброзичливого правосуддя щодо дітей. 18 грудня 2018 року Кабінет Міністрів України затвердив Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період 2018-2023 років (надалі – Стратегія). Основними напрямками реалізації Стратегії є:

- запобігання дитячій злочинності;
- захист прав неповнолітніх, притягнутих до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень;
- захист прав дітей у кримінальному процесі: досудове розслідування; судовий розгляд; винесення вироків неповнолітнім і виконання вироків; ресоціалізація неповнолітніх.

Для реалізації Стратегії Кабінет Міністрів України 27 листопада 2019 року затвердив Постанову №1335-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року».

21 січня 2019 року Міністерство юстиції України та Генеральна прокуратура України видали спільний наказ №172/510 «Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»⁹, що затвердив порядок реалізації цього проєкту на основі системи безоплатної правової допомоги. Наразі пілотний проєкт завершено та розроблено проєкт Закону України №5617 «Про юстицію, дружню до дитини»¹⁰, який має запровадити всі напрацьовані новели для більш індивідуалізованого та зваженого прийняття рішень щодо притягнення дитини до відповідальності, а також захисту прав дитини в контакті з законом. Важливо зауважити, що в законопроекті розкриваються особливості виведення дитини з кримінального провадження, умови відновного примирення (медіації), гарантії учасників відновного примирення (медіації) у кримінальному провадженні, порядок проведення відновного примирення (медіації) та правових наслідків проходження примирення (медіації), відшкодування шкоди при проведенні відновного примирення (медіації), порядок виконання угоди про виведення дитини з кримінального провадження та правові наслідки проходження відновного примирення (медіації), виконання інших відновних заходів, передбачених угодою про виведення дитини з кримінального провадження.

За минулі десять років в Україні було розпочато кілька реформ, а саме:

- запроваджені Єдині стандарти навчання фахівців у сфері правосуддя щодо неповнолітніх;

⁷Посилення гарантій прав дітей в Україні <https://chemonics.com/impact-story/strengthening-childrens-rights-guarantees-in-ukraine/>

⁸<http://en.dejure.foundation/news/what-dejure-foundation-do-to-establish-child-friendly-justice-system>

⁹<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>

¹⁰http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137

- проведено дослідження щодо збору даних;
- вивчено питання щодо створення Єдиного реєстру психологів;
- розроблені та прийняті Методичні рекомендації щодо допиту (опитування) дитини слідчими та ювенальними поліцейськими, а також розроблені відповідні рекомендації для суддів та прокурорів; розпочато роботу над створенням інструментарію оцінки ризиків, який застосовуватимуть ювенальні поліцейські.

Ці реформи наближають нас до міжнародних стандартів у системі правосуддя стосовно дітей. Зокрема ухвалення нової правової бази запровадило обмеження на досудове та післясудове утримання неповнолітніх під вартою, передбачило заходи щодо дивергенції, впровадило систему ювенальної пробації, сприяло обов'язковому наданню правової допомоги дітям, які перебувають у конфлікті з законом, які беруть участь у судових розглядах, а також розширило права дітей в освітніх установах.

Закони, що регулюють правосуддя щодо неповнолітніх в Україні:

- Закон України «Про охорону дитинства»;
- Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»;
- Кримінальний кодекс України;
- Кримінальний процесуальний кодекс України;
- Кримінально-виконавчий кодекс України»;
- Кодекс України про адміністративні правопорушення;
- Закон України «Про судоустрій та статус суддів»;
- Закон України «Про пробацію»;
- Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»;
- Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»;
- Закон України «Про безоплатну правову допомогу»;
- Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю».

Мінімальний вік для кримінальної відповідальності

Згідно зі ст. 22 Кримінального кодексу України, мінімальний вік кримінальної відповідальності в Україні – шістнадцять років. Проте діти, які досягли чотирнадцятирічного віку, несуть кримінальну відповідальність, якщо вони скоюють злочин, зазначений в п. 2 ст. 22. Цей список з 21 правопорушення містить, серед іншого, умисне вбивство, напад на державного чи громадського діяча, працівника правоохоронних органів, члена групи охорони громадського порядку та охорони державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного засідателя у зв'язку з їхньою діяльністю, пов'язаною з відправленням правосуддя, захисника або законного представника особи у зв'язку з наданням правової допомоги, представника іноземної держави, умисне нанесення тяжких тілесних ушкоджень, умисне нанесення тілесних ушкоджень середньої тяжкості, диверсійний бандитизм, терористичний акт, захоплення заручників, згвалтування, сексуальне насильство, крадіжку, грабіж, збройне пограбування, вимагання тощо.

Попри те, що діти віком від 11 до 14 років не несуть кримінальної відповідальності, згідно зі статтею 498 Кримінального процесуального кодексу, якщо вони вчинили суспільно небезпечне діяння, суд може застосувати примусові заходи виховання до досягнення ними віку кримінальної відповідальності, *тобто* 14 років.

Аналіз зацікавлених сторін

Під час проведення дослідження були опитані представники та представниці всіх зацікавлених сторін, які мають ключове значення для реалізації правосуддя щодо дітей в Україні. Перелічені інституції та фахівці, котрі працюють у них, стали важливим джерелом цінної інформації щодо практичного функціонування системи правосуддя щодо неповнолітніх. Наводимо перелік цих установ і організацій:

- Міністерство юстиції – Центр пробації та Державний департамент з питань виконання кримінальних покарань;
- Міністерство внутрішніх справ – уповноважені підрозділи органів Національної поліції: підрозділи ювенальної поліції/поліція превентивної діяльності, слідчі підрозділи поліції;
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- Радниця-Уповноважена Президента з прав дитини та дитячої реабілітації;
- суди та судді місцевих судів;
- органи прокуратури (Департамент з питань захисту прав дітей та протидії насильству);
- Національна Асоціація адвокатів України;
- Координаційний центр з надання правової допомоги;

- Національна школа суддів України;
- Тренінговий центр прокурорів України;
- НУО, які надають послуги за місцем проживання дітям, котрі перебувають у конфлікті з законом;
- діти, які перебувають у конфлікті з законом та стоять на профілактичному обліку в ювенальній поліції та пробації;
- діти, які відбували покарання у виховній колонії.

Методологія дослідження

У квітні 2021 року групу з трьох експертів було залучено Офісом Ради Європи в Україні для розробки Звіту з методології аналізу системи правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом в Україні. У Звіті з методології особлива увага надавалася одному компоненту втілення правосуддя щодо дітей в Україні: функціонуванню системи правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом в Україні в 2021 році. Другий компонент «Правосуддя щодо неповнолітніх у конфлікті із законом» вже був проаналізований в окремому завданні Ради Європи (див. [Правовий Аналіз роботи моделі «Барнахус» в Україні](#)).

Звіт був підготовлений командою консультантів у квітні 2021 року та ґрунтувався на:

- Аналітичному огляді національної правової та політичної бази, підготовленому національним консультантом перед розробкою Звіту з методології;
- міжнародних стандартах правосуддя щодо неповнолітніх: Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини та Загальних зауваженнях Конвенції ООН про права дитини, 12, 10, 14 і 24; Рекомендації Ради Європи Rec (2005) 5 про права дітей, які проживають в інтернатних установах; Рекомендації Rec (2004) 10 про захист прав людини та гідності осіб із психічними розладами; Рекомендації Rec (2003) 20 про нові способи розв'язання проблеми правопорушень серед неповнолітніх і ролі правосуддя щодо неповнолітніх; Рекомендації № R (97) 12 про персонал, який займається застосуванням санкцій або заходів; Рекомендації № R (92) 16 про європейські правила щодо санкцій та заходів спільноти; Рекомендації № R (87) 20 про соціальну реакцію на правопорушення неповнолітніх; Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, доброзичливого до дитини; Керівних принципах Організації Об'єднаних Націй з профілактики правопорушень серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи); Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила); Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила); Правилах Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (Гаванські правила); Керівних принципах ЮНІСЕФ щодо правосуддя, доброзичливого до дітей.

Цілі дослідження:

- отримати дані про доступність та ефективність профілактичних програм, які реалізуються на національному та місцевому рівнях та спрямовані на дітей, батьків/опікунів і громаду;
- оцінити становище та права дітей, позбавлених волі, практику роботи з ними;
- оцінити дотримання прав дітей під час судових проваджень;
- вивчити готовність системи правосуддя застосовувати доброзичливі до дітей практики при роботі з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом;

- ознайомитися та проаналізувати ефективність реабілітаційних програм для неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом;
- оцінити наявність спеціалізованої системи правосуддя для роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом;
- проаналізувати наявний незалежний механізм моніторингу та подачі скарг для дітей, позбавлених волі;
- проаналізувати якість збору даних про правосуддя щодо неповнолітніх на центральному рівні, що може посприяти започаткуванню політики, заснованої на даних і дослідженнях.

З цією метою в дослідженні були використані наступні методи збору даних.

- Аналіз статистики, державних програм і звітів державних органів влади. У рамках дослідження було надіслано 11 запитів стосовно доступу до публічної інформації до центральних органів виконавчої влади, навчальних установ, організацій з метою отримання поточних статистичних даних про стан захисту прав дітей, які перебувають у конфлікті з законом. Отримані відповіді використані при написанні цього звіту.
- Напівформалізовані глибинні інтерв'ю. Всього проведено **32** інтерв'ю з інформантами. Зокрема було опитано трьох суддів, чотирьох ювенальних прокурорів, чотирьох ювенальних поліцейських, одного представника Координаційного центру з надання безоплатної правової допомоги, двох інспекторів пробації, чотирьох адвокатів, одного представника Національної Асоціації адвокатів України, двох неповнолітніх, які відбували покарання, двох неповнолітніх, які стоять на обліку в ювенальній превенції, чотирьох неповнолітніх, які перебувають на обліку в секторі ювенальної пробації, по одному з представників Національної школи суддів України та Тренінгового центру прокурорів України. У дослідженні також взяті до уваги наскрізні питання рівноправності, гендерної рівності та підходу, що ґрунтується на правах людини.

Використані методи та інструменти збору даних були розроблені відповідно до Норм та стандартів ООН та враховують Процедуру ЮНІСЕФ щодо етичних стандартів у дослідженнях, оцінці, зборі та аналізі даних, Етичні керівні принципи оцінки ООН та посібник УНЗ ООН з критеріїв розробки та оцінки програм реформи правосуддя щодо неповнолітніх.

1.1.1. Обсяг дослідження

Аналіз був зосереджений на поточній практиці роботи відповідальних осіб з дітьми, які перебувають у конфлікті з законом, згідно із законодавством України.

З огляду на те, що аналіз охопив практику роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті з законом на всій території України, географічне охоплення дослідження було розширено. Так, було опитано фахівців та дітей у Київській, Харківській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Житомирській, Львівській, Тернопільській, Запорізькій, Чернігівській та Луганській областях та в м. Києві; на жаль, винятком були Автономна

Республіка Крим та регіони на Сході України, непідконтрольні Уряду України. Під час консультацій з Радою Європи було визначено кілька репрезентативних регіонів для досягнення найсприятливішого географічного охоплення дослідження. Ними стали Харків, Львів, Київ і Одеса. У ході дослідження була використана скорочена методологія, попередньо підготовлена командою експертів Ради Європи.

Дослідження здійснювалося впродовж червня-вересня 2021 року.

Обмеження дослідження

Дослідження є якісним і має розвідувальний характер. Як і в будь-якому якісному дослідженні, його результати не претендують на репрезентативність і описують певні тенденції, що використовуються на практиці.

Отримані результати

Розділ 1. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх

Розпорядження Кабінету Міністрів України №1027-р від 18 грудня 2018 року «Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року»¹¹ визначило цілу низку проблем, які існують у цій сфері. До них віднесено і «відсутність чітких положень щодо процесуальних прав дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності», і «недостатню ефективність участі захисника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого в досудовому розслідуванні». Але серед зазначених проблем у кримінальному процесі стосовно дітей в Україні найбільшою залишається відсутність спеціалізації – кримінальний процес залишається орієнтованим на дорослих та не має ні специфічних процедур, ані спеціалістів, які можуть його зробити чутливішим до особливостей дітей. Так, вказане Розпорядження звертає увагу на «відсутність єдиних стандартів спеціалізованого навчання захисників, які залучаються для надання правової допомоги»; «відсутність обов'язкового спеціального навчання слідчих, прокурорів у провадженнях щодо неповнолітніх»; «недостатній рівень правової визначеності статусу педагога, психолога, лікаря, представника служби у справах дітей, відсутність критеріїв їхнього вибору та залучення». Тобто фактично всі, з ким зустрінеться дитина в разі потрапляння до системи кримінальної юстиції, скоріше за все, не матимуть ані спеціального навчання, ані навичок для ефективної роботи з неповнолітніми.

Саме для вирішення цих проблем Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року пропонує забезпечити обов'язкове спеціальне навчання слідчих, які здійснюють досудове розслідування, та прокурорів, які виконують нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва в провадженнях щодо неповнолітніх; запровадити єдині стандарти навчання захисників, які залучаються для надання правової допомоги дитині, котра є підозрюваною чи обвинуваченою; єдиний підхід до допиту дітей незалежно від їхнього статусу в кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий тощо), зокрема з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната»; правову визначеність статусу педагога, психолога, лікаря, представника служби у справах дітей, критеріїв їхнього вибору та залучення.

Всі ці завдання наразі перебувають на стадії виконання – більшість із них ще потребує додаткової роботи для досягнення поставлених цілей. Тому на сьогодні система кримінальної юстиції продовжує працювати з дітьми тими інструментами, які є наявними. На передовій цього процесу перебувають органи Національної поліції – саме її працівники та працівниці першими контактують як із дітьми-порушниками, так і з дітьми-жертвами або свідками злочинів. У 2020 році поліцією зареєстровано майже 3 400 злочинів, скоєних стосовно дітей, з яких 2 200 – розкриті та направлені до суду; дітьми було скоєно майже 4 400 злочинів (майже половина з яких – тяжкі та особливо тяжкі). У 2020 році поліцейські розшукали 14 659 зниклих дітей. Переважна більшість із них самостійно залишали домівки через непорозуміння з рідними. Крім того, в поліції сьогодні є три приймальники-розподільники для дітей (ПРД). У 2020 році в них перебувало 16 дітей, за 6 місяців 2021 року – 11 дітей. Водночас слід розуміти, що офіційна статистика не відображає реальної

¹¹<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>

картини злочинності неповнолітніх – значна кількість навіть тих правопорушень, які були виявлені, залишається поза статистикою.

На сьогодні з поля зору випадає багато тих кримінальних проваджень, де справа до суду не дійшла. Наприклад, є дрібні крадіжки з торговельних закладів, де товар поцупили на малу суму; відповідальність за це межує між адміністративною та кримінальною, тож у таких випадках органи прокуратури не завжди погоджуються з порушенням кримінального провадження. Бо коли воно на межі, стоїть питання, чи доцільно дитину притягувати до кримінальної відповідальності в майбутньому якщо, грубо кажучи, ціна питання – 50, 40, 30 гривень. З точки зору гуманності це добре і правильно, але з точки зору того, яким чином захистити в таких випадках права потерпілих, які висновки для себе цей неповнолітній правопорушник зробить, то тут є великі запитання, тому що ніби в тих випадках його не притягують і до адміністративної відповідальності за статтею 151 Кодексу про адмінправопорушення. Тобто в таких випадках буває таке, що просто перевірку припиняють за таким фактом або ж кримінальне провадження, якщо воно навіть і було порушене, закривають без будь-яких правових наслідків для цієї особи, яка вчинила (правопорушення) і без будь-якого відновлення прав потерпілої особи, тому, на мою думку, що все-таки буде добре, якби наше чинне законодавство передбачало процес медіації, примирення, на стадії досудового розслідування.

З інтерв'ю з працівником поліції

З одного боку, це частково відповідає найсучаснішим вимогам щодо дітей у кримінальному процесі, які передбачають, що за можливості треба уникати покарання дитини-порушника, пов'язаного з жорсткими санкціями (позбавлення волі). У разі, якщо дитина скоїла злочин і без будь-якого тиску чи процесуальних порушень визнає свою відповідальність, пропонується використовувати виведення неповнолітнього правопорушника із системи кримінального правосуддя. Поліція, прокуратура чи інші органи, які ведуть справи неповнолітніх, повинні бути уповноважені ухвалювати рішення у таких справах на свій розсуд, без проведення офіційного слухання справи, відповідно до критеріїв, встановлених для цієї мети у відповідній правовій системі. На це вказують положення «Зауважень загального порядку №10» Комітету ООН з прав дитини, Пекінських правил і Ер-Рядські керівні принципи. З іншого – відсутність розповсюджених та інституціолізованих практик медіації та відновлюваного правосуддя дозволяє значній кількості дітей-правопорушників просто уникнути покарання.

До набуття чинності Законом України «Про Національну поліцію» поліцейські повноваження щодо роботи з дітьми виконували підрозділи Кримінальної міліції у справах неповнолітніх (КМСН). Питання підпорядкування КМСН завжди було непростим – спочатку їх віднесли до кримінального блоку, згодом – до блоку громадської безпеки. Відповідно до наказу МВС України №123 від 27 листопада 2015 року «Про затвердження положення про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України», в структурі Департаменту діє Управління ювенальної превенції. Варто зазначити, що й після набуття чинності згаданим вище законом статус самої поліції превентивної діяльності ще й досі не є чітко визначеним в законодавстві.

Так, сьогодні існує Департамент превентивної діяльності, в складі якого створено Управління ювенальної превенції, наказом МВС №1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» визначено основні завдання та повноваження ювенальної превенції. Серед завдань Управління є «підкування», запобігання та припинення домашнього насильства, превентивна робота з дітьми, які можуть бути втягнуті в злочинну діяльність. Але водночас ювенальна поліція не згадується в законі «Про Національну поліцію», її

структура, функції, права та обов'язки також не мають чіткого законодавчого визначення. Положення про управління ювенальної превенції відсутнє, що суттєво зменшує ефективність та стабільність роботи служби, як того вимагають міжнародні стандарти. Певним чином це відбивається й на кількості «дитячих» поліцейських, яка залишається недостатньою для України. Так, згідно з даними, які було отримано за запитом у МВС України, в липні 2021 року штатна чисельність працівників ювенальної превенції складала 1 501 посаду, з яких укомплектовано 1 340 (553 чоловіка, 787 жінок). Тож можна зробити висновок, що впоратися з наявним навантаженням ювенальним поліцейським дуже складно, що впливає на плінність кадрів, на ефективність та мотивацію їхньої роботи.

Нам керівництво Нацполіції обіцяло, що на одного співробітника, з точки зору навантаження по дитячому населенню – не більше 3 000-4 000 осіб. На сьогоднішній день в нашій області це десь близько 6 800-6 900 на одного співробітника.

З інтерв'ю з працівником поліції

Якщо ми беремо поліцію як таку, то це знову ж таки, у молодих, у них є бажання працювати, вони готові працювати, але та кількість паперів, та кількість якоїсь бюрократії, яку вони роблять, вона їм заважає, це раз. По-друге, вони не мають механізмів, вони не завжди розуміють, що їм робити в тій чи іншій ситуації. Не секрет, що часто адвокати, які спілкуються з поліцейськими, м'яко кажучи, юридично більш підковані та морально добивають просто поліцію, не даючи їм нічого написати. Або батьки теж є досить грамотні, які починають тиснути, і поліцейські: «Ну, гаразд, добре, вибачте, ну ми пішли». Плюс знову ж таки ненормований робочий день, величезна кількість звернень та невелика зарплата, це теж, звичайно, відіграє роль. І низький рівень підготовки. «Моє завдання скласти протокол». І все. І ось тому поки мені поліцейські будуть говорити, що їм верховенство права не потрібне, то воно в нас і не пануватиме. От якось так.

З інтерв'ю з адвокатом

Основним документом, яким керуються працівники ювенальної превенції, є Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України №1044 від 19 грудня 2017 року¹². Завданнями підрозділів ювенальної поліції, які зазначені в ньому, є:

- профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їхнього усунення;
- ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень і проведення з ними заходів індивідуальної профілактики;
- участь у встановленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отримання даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення;
- вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорсткому поводженню з дітьми;

¹²<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

- вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, зокрема здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб;
- провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти;
- взаємодія з іншими підрозділами НПУ, органами державної влади та місцевого самоврядування з питань забезпечення прав та законних інтересів дітей;
- здійснення в межах компетенції досудового розслідування кримінальних проступків у формі дізнання.

Найрозповсюдженою роботою, яку виконує ювенальна поліція, є виявлення адміністративних порушень та складання адміністративних протоколів – це розглядається як захід реагування і профілактики. Як показало дослідження, на думку представників поліції, покаране правопорушення має менше шансів на повторення, а, відповідно, адміністративну практику вважають і заходом профілактичного впливу.

Адміністративна практика – це практично один із основних методів, скажімо так, примусу, який застосовується нашими співробітниками. Адмінпрактика поширена, причому більшість тих статей Кодексу про адмінправопорушення, які ми застосовуємо при притягненні до відповідальності, переважно тільки ми і складаємо за тими статтями протоколи, як поліцейські. Тому що, наприклад, реалізація дітям алкоголю, слабоалкогольних напоїв, тютюну, окрім нас – одиничні випадки, що складають інші служби в поліції. Далі – доведення неповнолітніх до стану сп'яніння, стаття 180 Кодексу про адмінправопорушення. Так само більшість всіх протоколів складаємо ми. Крім того, перебування в закладах дозвілля після 22 години особами, які не досягли 16-річного віку, стаття 180 зі значком 1, так само це ми переважно складаємо тільки ці протоколи, тобто це профільні протоколи, де крім нас їх ніхто практично не документує з інших служб поліції.

З інтерв'ю з працівником поліції

Однак слід зазначити, що сама адміністративна практика стосується не лише та й не стільки неповнолітніх, а, в першу чергу, дорослих – батьків або тих, хто скоїв правопорушення стосовно дітей. Більшість дітей найчастіше отримують попередження.

На практиці цих дітей, які вчинили правопорушення, нам потрібно доставляти до суду, щоб прийняли рішення про накладення того чи іншого виду стягнення на них. Тому інші служби – це явище не поширене, ми більше контактуємо з дітьми, ми на них складаємо протоколи, ми їх, зокрема доставляємо в суд. Це також один із методів, до речі, не лише примусу, а й профілактики, якщо ви питаєте, які найбільше застосовують до них стягнення, найбільше – попередження. Ми складаємо протоколи, в основному це вчинення булінгу – ст. ККУ 173 зі значком 4, дрібне хуліганство – ст. ККУ 173, розпивання спиртних напоїв – ст. ККУ 178, куріння в заборонених місцях – ст. ККУ 175 зі значком 1. Це дієвий метод профілактики.

З інтерв'ю з працівником поліції

Щодо поширеності у нашій країні притягнення дітей до адміністративної відповідальності, то особисто я стикалася з цим дуже нечасто, рідко, скажімо так. Ну, ясна річ, що це з 16 років і в основному це попередження, це якщо пов'язано з розпиванням алкогольних напоїв, тут йде паралельно, і батьків притягали за статтями 16, 184, 178,

дітей – не поширене це. Чи неактивно, скажімо так, це застосовується, наскільки мені відомо. Здебільшого санкції превентивні, запобіжні. Діти, як правило, ще не мають свого заробітку, а зі стипендії щось стягувати у суддів руки не піднімаються, тому переважно запобіжні заходи.

З інтерв'ю з представником громадської організації

До ключових повноважень ювенальних поліцейських, які вони мають згідно з Наказом, можна віднести:

- планування та реалізацію у дитячому середовищі профілактичних заходів щодо попередження негативних явищ серед дітей;
- контроль за дотриманням суб'єктами підприємницької діяльності вимог законодавства щодо заборони продажу неповнолітнім особам алкогольних, слабоалкогольних напоїв і тютюнових виробів, а також за дотриманням обмежень перебування дітей у нічний час у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, та закладах громадського харчування;
- вжиття заходів для запобігання та припинення будь-яких протиправних діянь стосовно дитини;
- притягнення до адміністративної відповідальності дітей віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення, а також батьків або осіб, які їх замінюють, які не виконують передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей;
- участь у профілактичних заходах щодо запобігання дитячій бездоглядності та правопорушенням серед дітей;
- затримування та тримання не більше 8 годин у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей, котрі залишилися без нагляду, на період до передання їх батькам, законним представникам або до влаштування їх до закладів відповідно до законодавства;
- проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід з дітьми та їхніми батьками, законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які сприяли вчиненню адміністративного чи кримінального правопорушення дитиною;
- відвідування дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, за місцем їхнього проживання разом із службою в справах дітей для з'ясування умов проживання;
- виклик дітей та їхніх батьків, інших законних представників під час провадження в справі про адміністративне правопорушення, вчинене дитиною;
- інформування відповідних місцевих органів державної влади щодо батьків, інших законних представників, які не виконують обов'язків щодо виховання дітей, жорстоко з ними поводяться чи вчиняють стосовно дітей домашнє насильство;
- ініціювання перед службами у справах дітей, відділами охорони здоров'я місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування питання про

направлення дитини до відповідного закладу для надання необхідної медичної, психологічної допомоги;

- вжиття заходів індивідуальної профілактики з дітьми, схильними до вчинення правопорушень;
- виявлення фактів вчинення домашнього насильства та своєчасне реагування на них

Цей документ також важливий тим, що дає визначення поліцейських заходів, які правоохоронці мають використовувати задля захисту дітей. Зауважимо, що деякі з них не є такими, які здійснюються виключно працівниками ювенальної поліції, – до цієї роботи можуть залучатися й інші підрозділи Національної поліції, такі як патрульна поліція, дільничні тощо. Як показали результати дослідження, ювенальні поліцейські скаржаться, що результати роботи, яку вони проводять із дітьми на етапах досудового розслідування, не використовуються в повному обсязі під час судових розглядів. Це може свідчити про низьку взаємодію між ювенальною превенцією та пробацією.

Звісно, що корисно було, на мою думку, щоб учасником цих процесів був і ювенальний поліцейський. Для мене взагалі незрозуміло, наприклад, чому за тими кримінальними провадженнями, які дійшли до суду і де діти вчинили кримінальні правопорушення, наприклад, досудові доповіді, так би мовити, узагальнену характеристику особи підсудного, здійснює служба пробації. Я рахую, що взагалі це мала би бути компетенція ювенальних поліцейських, тому що вони на стадії досудового розслідування ті дані, що характеризують правопорушника, збирають. Логічно, раз ми відповідно до ст. 496 Кримінального кодексу беремо участь у судових засіданнях, то щоб ми оці узагальнені характеристики і готували, і підтримували в судах. Так само і при медіації, скажімо так, на стадії досудовій.

З інтерв'ю з працівником поліції

«Поліцейське піклування про неповнолітніх осіб» – це «превентивний поліцейський захід», який застосовується щодо дитини, котра «залишилася без догляду». Він здійснюється «з метою забезпечення її прав і свобод та передбачає передання її батькам, законним представникам або органам опіки та піклування». Найчастіше необхідність у таких діях виникає, коли поліція отримує повідомлення про вчинення домашнього насильства дитиною та стосовно неї. Слід зазначити, що поліцейський у такому випадку повинен провести оцінку ризиків, за результатами якої може бути винесений терміновий заборонний припис, та негайно поінформувати службу у справах дітей про виявлену дитину для організації її соціального захисту. І хоча порядок проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства (наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України №369/180 від 13 березня 2019 року¹³) розроблений та затверджений, на практиці він, на жаль, не є широко вживаним. Як показали результати дослідження, ювенальна поліція частіше розраховує на інших суб'єктів – на соціальний захист, освіту, громадські організації, сподіваючись, що там будуть спеціалісти, які володіють відповідними методиками. Це також призводить до того, що в різних регіонах та навіть містах оцінка ризиків проводиться за різними критеріями, про що повідомили респонденти інтерв'ю.

Спеціальної методики оцінки ризиків на сьогоднішній день не існує, хоча раніше пробували ми впроваджувати, були спеціальні опитувальники, які там треба було заповнювати і

¹³<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text>

визначати, високий рівень ризику. На сьогоднішній день такої цілісної системи оцінки ризиків за відповідною, за визначеною формою немає. Але разом із тим основний критерій оцінки ризиків – це повторюваність вчинення правопорушень дитиною, котра перебуває на обліку. Якщо вона в нас стоїть на обліку за крадіжку, але разом з тим під час перебування на обліку її затримують за вчинення правопорушень адміністративних, вона там втікає з дому, виявляють її в місцях, тобто, пізно ввечері в тих місцях, де вона не повинна бути, то ми, індивідуально підходячи до цього підобліковця, визначаємо за відповідними ризиками як того, що схильний до вчинення повторних злочинів.

З інтерв'ю з працівником поліції

Крім того, нам характеристику стосовно змін його поведінки надає психологічна школа, психологічна служба навчальних закладів, або вже, так як я вам розказував, про досвід співпраці з ГО, які здійснюють корекційну роботу з ними, тобто вони нам надають додаткову інформацію, наскільки він схильний до вчинення правопорушень чи несхильний. Ми розглядаємо його як з точки зору поведінки в сім'ї, чи він схильний до рецидивів, тому що якщо він, перебуваючи на обліку в нас, вчиняє там, наприклад, конфлікт чи домашнє насильство в сімейному середовищі, то рано чи пізно він знову може стати на шлях вчинення злочину. Тобто ми не за конкретною визначеною формою, а, скажімо так, за моніторингом способу життя та поведінки дитини ставимося до неї як до такої, що схильна до рецидиву, чи не схильна.

З інтерв'ю з працівником поліції

Іншим заходом відповідно до Наказу є «профілактика адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей». Метою цієї діяльності поліції є виявлення та усунення причин і умов, які призводять до вчинення дітьми адміністративних і кримінальних правопорушень.

Заходи, спрямовані на всіх дітей, які навчаються в тих же навчальних закладах, це – лекції, флешмоби, інтерактивні заняття, воркшопи з тими же дітьми тощо, ну й інша, скажімо так, сторона цієї роботи, це робота з дітьми, які схильні до девіантної поведінки. Вона потребує не загальних профілактичних заходів, а вже більше заходів, спрямованих на індивідуальну роботу з цими дітьми. Тобто профілактика з дітьми, які перебувають на профілактичних обліках у поліції. Ще один напрямок превентивної роботи – це взаємодія з громадськістю, робота в громадах, робота з громадськими організаціями, недержавними структурами, вони нас об'єднують в роботі і в сфері загальної профілактики, і індивідуальної. Тому що індивідуальна робота передбачає не тільки роботу поліцейського, а й психолога, й роботу соціальних служб, забезпечення змістовного дозвілля дитини, тобто зміни її поведінки в напрямку позитивному через зайнятість у вільний від навчання час. То в цих сферах ми без органів державної влади, самоврядування, освіти й громадськості ніяк, тому я би це виокремив, як і в законі про нацполіцію взаємодія з громадськістю виокремлена.

З інтерв'ю з працівником поліції

За цим напрямком працює не лише ювенальна поліція, а й патрульна поліція – так, її працівники пройшли відповідне навчання та регулярно відвідують школи з лекціями та заняттями в рамках проєкту «Шкільний поліцейській», працюючи за спеціально розробленою методикою за підтримки міжнародних партнерів. Але, на жаль, охоплення цими заходами залишається недостатнім – на це вказали, в першу чергу, самі діти, які скоїли правопорушення.

Вважаю, що, перш за все, щоб не було такого, як сталося у мене, що поліція повинна спілкуватися з самими дітьми в школі, училищі, загалом у навчальних закладах, щоб вони зрозуміло розповідали, давали якісь ось ці пам'ятки і щоб діти прислухалися до того, що кримінальні правопорушення закінчуються дуже плачевно.

З інтерв'ю з дитиною, що перебувала в конфлікті з законом

Саме ювенальна поліція здійснює профілактичний облік дітей, який є фактично взяттям на облік, занесенням інформації про дитину до відповідних баз даних. Ця діяльність сприяє системній роботі з дитиною та в разі якісного її виконання дозволяє відслідковувати життєві обставини дитини та результативність роботи з нею. Взяттю на профілактичний облік підлягає дитина:

- 1) засуджена до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;
- 2) звільнена за рішенням суду від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання;
- 3) звільнена зі спеціальної виховної установи;
- 4) яка вчинила домашнє насильство в будь-якій формі (дитина-кривдник), передбачене ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також щодо якої винесено терміновий заборонний припис чи виданий обмежувальний припис;
- 5) яка впродовж року два та більше разів була притягнута до адміністративної відповідальності;
- 6) яка впродовж року два та більше разів самовільно залишала сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу для дітей;
- 7) яка вчинила булінг (цькування) учасника освітнього процесу.

Згідно з наказом Міністерства внутрішніх справ № 488 від 25 червня 2020 року, підставами для взяття дитини на профілактичний облік є вирок (постанова) суду, що набув(-ла) чинності, про застосування до дитини покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або рішення суду про звільнення дитини від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, крім випадків, коли дитину направляють до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання. На профілактичний облік також беруться діти, звільнені зі спеціальних виховних установ; діти, про яких є матеріали, що підтверджують факт вчинення ними домашнього насильства. Також профілактичному обліку підлягають діти, які впродовж року два та більше разів притягалися до адміністративної відповідальності, або впродовж року два та більше разів самовільно залишали сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу для дітей.

Такий облік триває доки дитині виповниться 18 років або до моменту, коли закінчиться термін покарання, призначений судом. Також дитина знімається з обліку в разі, якщо суд призначає покарання у вигляді позбавлення волі або призначає їй тримання під вартою. В інших випадках (залишення сім'ї, адміністративна відповідальність, булінг) облік триває впродовж року, якщо інцидент не повторювався.

Згідно з даними, отриманими за запитом від Національної поліції, станом на 1 липня 2021 року на профілактичному обліку в органах поліції стояло 1 844 дитини, з яких 469 дівчат та 1 375 хлопців. Серед них лише 17 дітей вчинили кримінальні правопорушення, перебуваючи на обліку. Але ефективність профілактичного обліку проти повторення дитячих правопорушень не є однозначно доведеною – на це вказують досить відмінні дані в різні роки. Так, у 2019 році з 3 671 дитини, які стояли на обліку, 68 вчинили злочин повторно. У 2020 році з 1 800 дітей, що перебували на обліку, злочин вчинили 91.

Профілактична робота поліції на сьогодні це:

- проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід із дитиною за місцем проживання, навчання чи роботи не рідше одного разу на місяць;
- проведення ознайомлювальних, попереджувальних бесід із батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення;
- складання плану заходів з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини;
- відвідування дитини за місцем її проживання для з'ясування умов мешкання, а також чинників, які можуть негативно впливати на неї та спонукати до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень.

Дуже важливим ресурсом для якісного виконання всіх видів робіт із дітьми, які вимагають професійного досвіду та навичок, є міжсекторальна співпраця, зокрема взаємодія з соціальними службами та громадськими організаціями, оскільки індивідуальна чи групова корекційна та профілактична робота з дітьми має здійснюватися саме цими структурами. Сьогодні на практиці якість такої роботи в кожному випадку залежить від бажання конкретного ювенального поліцейського допомогти дітям та від готовності шукати відповідних спеціалістів, налагоджувати з ними контакти та залучати до співпраці. Окремим ризиком та приводом додаткової уваги в цьому випадку стають персональні дані дитини, які фактично залишають замкнену інформаційну систему МВС та переходять до інших організацій.

У нас, наприклад, є проєкт корекційної роботи з дітьми з одним із благодійних фондів, вони сертифіковані на здійснення індивідуальної корекційної роботи з дітьми, тобто вони мають право здійснювати таку корекційну роботу. Ну і ми за бажання цих дітей, які у нас на профілактичному обліку перебувають, чи за бажання їхніх батьків направляємо до цієї громадської організації, на таку корекційну роботу, таких дітей. Це на добровільній основі і лише за погодження з батьками. Тобто ми тут не переходимо межі того, щоб поширювати дані про дитину. Лише за її бажання або за бажання батьків. Коли ми пишемо листа у цю благодійну організацію, з якою у нас цей проєкт діє, ми навіть не вказуємо прізвище, ім'я, по батькові дитини, ми вказуємо код, а код – це номер профілактичної справи, за якою дитина в нас перебуває на обліку. Відповідно, вони нам надсилають, знову ж таки, інформацію про те, що, які зміни в поведінці дитини, тобто на що звернути увагу, тобто дають характеристику з часом, ефективності профілактики з нею. І також вони нам не повідомляють прізвище, також код. Ми стараємося максимально обмежити поширення інформації про цю дитину, тому що це може бути не тільки порушенням законодавства про захист персональних даних, це може й негативно позначитися на поведінці самої дитини, не дай бог, ця інформація пошириться, а дитина отримає якусь психологічну травму, і це може призвести до

наслідків, в тому числі і суїцидів, тому до цих речей ставимось дуже обережно на практиці.

З інтерв'ю з працівником поліції

У Пекінських правилах міститься важлива теза про те, що «право неповнолітнього на конфіденційність має поважатися на всіх етапах, щоб уникнути заподіяння йому/їй шкоди через непотрібну гласність або через шкоду репутації». В першу чергу, діти не повинні зазнавати стигматизації та потерпати через наслідки розголошення інформації про їхні проблеми, пов'язані з кримінальною юстицією.

Ще одним надважливим напрямком діяльності ювенальної поліції є запобігання та протидія домашньому насильству. Так, у 2020 році поліція отримала майже 209 тисяч заяв про вчинення домашнього насильства, тобто в середньому 570 таких повідомлень щодоби. Це на 47% більше, ніж у 2019 році. За статистикою, найбільше до поліції з повідомленнями про домашнє насильство зверталися жінки – понад 182 тисячі випадків. Саме від дітей надійшло 3 400 таких звернень. У середньому від проявів домашнього насильства кожні три години потерпала 1 особа. При цьому поліція щодня розпочинала 13 кримінальних проваджень та складала 363 адміністративні протоколи за фактами, пов'язаними з домашнім насильством. Разом із тим експерти зазначають, що реальні масштаби насильства проти дітей у сім'ях значно вищі, зважаючи на латентність цього злочину. За словами експертів, деякі перешкоди можуть створювати самі працівники поліції, які або не мають відповідних ресурсів, знань та інструментів для роботи з цим явищем, або неефективно виконують свої обов'язки. Масштаби випадків домашнього насильства, яке спостерігають діти, досить великі. Тому важливим є своєчасне та належне реагування на нього всіма суб'єктами, зокрема органами поліції.

Ефективність ювенальної превенції, органів превенції в Національній поліції щодо домашнього насильства проти дітей для мене нульова. Звичайно, є співробітники, які виїжджають, вони принаймні намагаються розібратися з тим, що відбувається, але, враховуючи, що ось ювенальна превенція одна з перших, хто має реагувати на насильство в сім'ї, де постраждалою є дитина, їй складно визначати, а чи було насильство? А чи було психологічне? Якщо фізичне насильство ми можемо ще визначати, то психологічне насильство – це зовсім складна тема, і тут треба вміти це виявляти. У нас і фізичне насильство не завжди помічають, особливо якщо батьки заплющують на це очі і кажуть: «Та ні, це дитина вигадала».

З інтерв'ю з представником громадської організації

Згідно із Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та відомчим нормативним актам реагування на факти домашнього насильства не обмежене лише ювенальною поліцією; саме цей підрозділ є ключовим у захисті дітей в разі домашнього насильства, а повноваження поліцейських підрозділів ювенальної превенції в сфері запобігання та протидії домашньому насильству поширюються на випадки, коли особа, яка вчинила домашнє насильство, або особа, яка зазнала домашнього насильства чи стала свідком такого насильства, не досягла 18-річного віку. З цією метою ювенальні поліцейські:

- виявляють факти домашнього насильства, вчиненого дітьми і стосовно дітей, та реагують на них в порядку, визначеному законодавством;

- приймають і розглядають заяви та повідомлення про факти домашнього насильства, вчиненого дітьми та стосовно дітей, вживають заходів для його припинення та надання допомоги постраждалим особам;
- виносять термінові заборонні приписи стосовно кривдників;
- вживають заходів щодо взяття на профілактичний облік та проведення профілактичної роботи з дітьми-кривдниками;
- здійснюють контроль за виконанням дітьми-кривдниками спеціальних заходів протидії домашньому насильству впродовж терміну їхньої дії;
- інформують постраждалих осіб про їхні права, заходи та соціальні послуги, якими вони можуть скористатися;
- взаємодіють з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи в сфері запобігання та протидії домашньому насильству, в порядку, визначеному законодавством;
- здійснюють повноваження в сфері запобігання та протидії домашньому насильству з урахуванням міжнародних стандартів реагування правоохоронних органів на випадки домашнього насильства та оцінки ризиків;
- проводять оцінку ризиків вчинення домашнього насильства у визначеному законодавством України порядку.

Найбільш значущим повноваженням, яким наділені поліцейські ювенальної превенції, є те, що саме вони можуть проникати до житла особи без вмотивованого рішення суду в невідкладних випадках, пов'язаних із припиненням вчинення акту домашнього насильства, в разі безпосередньої небезпеки для життя чи здоров'я постраждалої особи. Саме це повноваження значно підсилює співпрацю з соціальними службами та місцевою владою у випадку отримання інформації про перебування дитини в небезпеці. Маючи такі повноваження, офіцери ювенальної превенції можуть забезпечити невідкладні дії щодо захисту дитини та сприяти вилученню її із загрозованих обставин. Для цього підрозділи ювенальної поліції взаємодіють з іншими уповноваженими органами та підрозділами Національної поліції, органами державної влади й органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами, міжнародними та громадськими організаціями за напрямками.

Приїжджаємо на місце, даємо оцінку, приймаємо рішення, які передбачені тією ж Постановою Кабінету Міністрів 585, яка передбачає, що ми повинні негайно направитися на місце, де дитина перебуває в небезпечній ситуації, повинні прийняти рішення по доцільності вилучення цієї дитини, тому такі речі потребують і злагодженості, і співпраці. І виявляється, що для молодого того соціального працівника, який призначений на цю посаду, вилучати дитину – це нове для нього, він не знає, чим керуватися, він ще тої 585 Постанови не знає. Тому тут ми вже, скажімо так, ініціюємо якісь речі, і ми пояснюємо соціальним службам, на які аспекти звертати увагу, чому в такому випадку наші дії законні та чому треба діяти саме так.

З інтерв'ю з працівником поліції

Однак на практиці поміщення дитини, яку було вилучено, в безпечні умови не завжди легко влаштувати – кількість відповідних установ та кількість місць у наявних установах обмежена. Дуже часто вирішення цього питання вимагає значних

адміністративних, організаційних ресурсів та залучення різних суб'єктів, у першу чергу, соціальних служб.

У нас один центр соціально-психологічної правової допомоги, соціально-психологічної допомоги дітям, колишній притулок. У нас він один на всю область, інших притулків нема. Тому у нас, наприклад, вилучено з обстановки, яка загрожувала життю і здоров'ю, певна кількість дітей, а в центрах соціально-правової допомоги поміщено тільки 10% від цієї кількості. Ми стараємося в колишній притулок поміщати тільки тих дітей, де є домашнє насильство – раз, де з боку батьків вчинено злочин стосовно дитини – два. У таких випадках однозначно ми наполягаємо, щоб туди поміщали дитину, тому що у нас є там досить кваліфіковані психологи. Один із них у нас постійним експертом виступає по кримінальним провадженням, де дитина зазнала сексуального насильства чи домашнього насильства. У всіх інших випадках це або родичі, останнім часом патронатні сім'ї. Ми вже туди пробуємо поміщати, буває, що передаємо в навчальні заклади, тобто в нас ще на території області існують інтернатні заклади, будинки дитини, гуртожитки. Якщо би ми всіх помістили в притулок, у них би просто не було, де їх покласти спати.

З інтерв'ю з представником громадської організації

Таким чином, в умовах обмежених ресурсів та поступової децентралізації, яка відбувається в країні, постійно зростає роль партнерства ювенальної поліції та інших органів та інституцій, які залучені до захисту прав дитини. Взаємодія з іншими органами влади та самоуправління відбувається для профілактики правопорушень у дитячому середовищі, протидії домашньому насильству та дитячій бездоглядності; для забезпечення прав та інтересів дітей; підвищення професійного рівня, набуття знань, вмінь і навичок шляхом участі в семінарах, тренінгах та інших практичних і теоретичних заходах.

Поступове зростання рівня такої взаємодії є однією з найважливіших умов підвищення ефективності системи кримінальної юстиції стосовно дітей. На думку опитаних респондентів, всі заходи, що мають бути здійснені для захисту дітей, мають бути виконані в тісній співпраці всіх суб'єктів. Водночас, як зазначалося респондентами, оскільки поліція веде обліки з дуже сенситивною інформацією про дітей, передача такої інформації до інших структур та її захист має стати особливим пріоритетом для всіх залучених структур.

На сьогоднішній день після реформи децентралізації та після того, як трошки і специфіка нашої роботи змінилася, ми вже більше підв'язані під конкретні об'єднані територіальні громади. І наші співробітники, робочі місця наших співробітників більше сконцентровані вже не в колишніх районних центрах, а в об'єднаних територіальних громадах. І з точки зору того, чи ми більший контакт маємо із соціальними службами поближче до дітей, я можу сказати, що так. Незважаючи на те, що ці служби ще не всюди сформовані, не завжди вони фахові так, як би ми хотіли чи так як би потребувала ситуація, але те, що їх вже на сьогоднішній день у такому арифметичному еквіваленті більше і більше ми з ними співпрацюємо, поближче до громади, то це однозначно.

З інтерв'ю з працівником поліції

До нас скарг з приводу приватності з боку батьків чи осіб, які їх замінюють, не надходило, але ми намагаємося ці речі не афішувати за виключенням тих фактів. Якщо в рамках профілактики з дитиною, в рамках профілактичної справи ми залучаємо органи освіти, так вони і до того знали, що він вчинив правопорушення і буде перебувати на обліку, тому що вони надають дані, що характеризують цю дитину. Тобто все рівно,

більшого кола осіб чи суб'єктів, які були на момент кримінального провадження, ми не залучаємо.

З інтерв'ю з працівником поліції

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, ухвалені 17 листопада 2010 року на 1098-му засіданні заступників міністрів, визначають основоположні стандарти ставлення до дитини з боку органів поліції. Тож відповідність дій ювенальної поліції положенням цього документу є важливим показником того, як дотримуються права дитини в системі кримінальної юстиції.

Так, наприклад, Керівні принципи зазначають, що *«співробітники поліції повинні поважати особисті права та гідність усіх дітей та зважати на їхню вразливість, тобто брати до уваги їхній вік і рівень зрілості, будь-які особливі потреби дітей з вадами фізичного чи розумового розвитку або дітей, які мають труднощі у спілкуванні»*. На практиці, на думку опитаних респондентів, їхня вразливість все ж таки досить часто експлуатується.

Право на приватність, недоторканність приватного життя погано дотримується. Дитина у нас взагалі в цьому плані не захищена. Чому? Тому що, по-перше, апріорі кожен дорослий як би для нього авторитет, він дорослий. Тому коли дорослий – вчителька, поліцейський чи хтось каже: «А ну, віддай свій телефон сюди», він його дає. У нас одразу ж, як дитина здійснила правопорушення, куди слідчий йде? До школи, бо йому характеристика потрібна чомусь на цю дитину. Як тільки він прийшов до школи, одразу ж вся школа знає. Він же не підписує жодних паперів щодо нерозголошення цього.

З інтерв'ю з керівником громадської організації

Це може виявлятися в ігноруванні потреб дитини, особливостей сприйняття дитини, підпорядкуванні потреб дитини потребам працівників поліції. Часто це посилюється незнанням, нерішучістю або неможливістю захисту дитини з боку її представників – батьків, опікунів, соціальних працівників. На думку опитаних респондентів, на практиці діти в поліції перебувають у сильній залежності від волі працівника поліції; якщо для нього інтереси та права дитини є пріоритетом – вони в безпеці, інакше виникають суттєві порушення прав дитини.

Також в принципах наголошується, що *«при затриманні дитини офіцерами поліції дитина повинна отримати інформацію в такий спосіб і такою мовою, які відповідають її віку та рівню розуміння причини її затримання. Дитині має бути надано право на адвоката та можливість контактувати з батьками чи особою, якій вона довіряє»*. Однак на практиці все ще залишаються проблеми з відповідним до міжнародних стандартів інформуванням дитини про її права, причини затримання, з ким і як вона може контактувати, подальші можливі дії.

Інтерв'юер: Коли ти потрапив до поліції, як поводитися з тобою поліція?

Респондент: Не загрожували та не лякали. Я знав цього слідчого, і він мені все зрозуміло пояснив, сказав, що немає сенсу приховувати нічого. Але я й не збирався це приховувати. І я сам зізнався, що це зробив. Тобто мені на той момент було, щоб не збрехати, роки 16. Я був ще молодий і зовсім дурний. Не розумів, для чого ну... ну мене там, ну, пожаліють. Насправді дурний був, не розумів, що насправді я роблю. Тому він мене привів і дав зрозуміти, що не треба приховувати щось, усі дізнаються однаково, рано чи пізно.

Інтерв'юер: А він пояснив твої права чи обов'язки ось у такому новому статусі, статусі підозрюваного, обвинуваченого?

Респондент: Ні. Не пояснював.

З інтерв'ю з дитиною, що перебувала в конфлікті з законом

Важливою вимогою, якої дотримуються органи поліції, є необхідність інформування «батьків про перебування дитини у поліцейському відділку з поясненням причин арешту дитини та запрошенням відвідати відділок». Також існує вимога, що «дитина, котра була заарештована, не може бути допитана щодо її злочинної поведінки або робити чи підписувати заяви щодо такої участі в злочинних діях без присутності її адвоката чи одного з батьків дитини, або, за відсутності батьків, іншої особи, якій дитина довіряє». Водночас юристи та адвокати зазначають, що таке інформування може мати відкладений характер, коли з дитиною вже виконали певні процесуальні дії та отримали від неї необхідну інформацію чи свідчення. Проблемою в даному випадку є відсутність доступу до своєчасної правової допомоги дитини та її представників. Найбільш чітко дотримуваним правилом у поліції сьогодні є вимога на окреме утримання неповнолітніх та дорослих у місцях несвободи. Так, Керівні принципи наголошують, що «офіцери поліції повинні забезпечити, наскільки можливо, утримання заарештованих дітей окремо від дорослих. Органи правопорядку повинні забезпечити затриманим дітям, які перебувають під вартою у відділку поліції, безпечні умови перебування, відповідні їхнім потребам». Ця вимога дотримується практично завжди, оскільки цей міжнародний стандарт знайшов відображення в національному законодавстві та нормативній базі поліції, крім того, вона чітко моніториться і за її порушення жорстко карають.

З вимогою Керівних принципів про те, що «інтерв'ю та покази у дітей повинні брати, наскільки це можливо, спеціально підготовлені спеціалісти» та що «необхідно докласти всіх можливих зусиль для збирання свідчень дітей у найбільш сприятливому оточенні та умовах, які враховують їхній вік, рівень зрілості та розуміння і будь-які труднощі у спілкуванні, які вони можуть мати» ситуація є складнішою. Пекінські правила також кажуть, що «офіцери поліції повинні проходити підготовку та навчання з питань прав дитини». Оскільки саме поліція є першим контактом дитини в системі кримінального правосуддя для неповнолітніх, виникають значні вимоги щодо того як її працівники діють, як вони поінформовані та якими навичками володіють.

У поліції вже понад десять років ведеться певна робота зі створення умов, дружніх для дитини, – відкривалися «Зелені кімнати», проводилися відповідні заходи та навчання. Так, уперше термін «Зелені кімнати» з'явився в офіційних документах Міністерства внутрішніх справ 2008 року, коли Департаментом кримінальної міліції у справах дітей були видані Методичні рекомендації щодо організації та функціонування «Зеленої кімнати» для дітей, які потребують соціально-психологічного захисту. Відповідно до цих методичних рекомендацій, у «Зелених кімнатах» мала проводитися профілактична робота з дітьми віком від 5 до 18 років таких категорій: бездоглядні та безпритульні; ті, що проживають у неблагополучних сім'ях; ті, хто систематично залишає сім'ї та навчально-виховні заклади; які займаються бродяжництвом і жебрацтвом; стали жертвами насильства чи самі вчинили насильство в сім'ї; перебувають на обліку в органах внутрішніх справ; вчинили адміністративні правопорушення; вчинили суспільно небезпечні діяння до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність; звільнені від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру; вчинили злочин; звільнені з місць позбавлення волі; повернулись із спеціальних закладів соціальної реабілітації; схильні до вжиття алкогольних напоїв, наркотичних та психотропних засобів. На жаль, до цього переліку категорій дітей не потрапили діти-

жертви та свідки злочинів, особливо сексуального насильства та експлуатації. Методичні рекомендації 2008 року щодо облаштування таких кімнат були також далекі від міжнародних стандартів і обмежувалися лише вимогами щодо кольору стін, шпалер, підлоги, килимового покриття, меблів (повинні бути зеленого кольору), відповідної температури та свіжого повітря, якості звукоізоляції, належного освітлення, наявності підсвічування, кімнатних квітів, іграшок та художньої літератури, відповідного звукового оформлення, наявності м'яких крісел. Також вони містили рекомендацію щодо необхідності організації двох приміщень, відокремлених склом позавізуального спостереження та встановлення відеоапаратури. Ці методичні рекомендації не були затверджені наказом чи розпорядженням МВС.

Так, у відповідності до Наказу МВС України від 19 грудня 2017 року, № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України»¹⁴ завданням «Зелених кімнат» є:

- 1) збір доказового матеріалу про злочин чи правопорушення, в яких дитина стала жертвою чи свідком злочину або правопорушником;
- 2) робота з адаптації дитини після скоєння над нею насильства;
- 3) поновлення психоемоційного статусу дитини, яка перебуває в стресовому стані внаслідок конфліктної, аварійної чи іншої екстремальної ситуації;
- 4) блокування гострих стресових реакцій у дитини;
- 5) попередження психоемоційного навантаження у дитини, пом'якшення впливу психотравмуючих ситуацій та психофізичних навантажень;
- 6) усунення фізичного дискомфорту та емоційної напруги, нормалізація процесу життєдіяльності;
- 7) короткотермінова чи довготермінова психокорекція;
- 8) психологічна допомога особам, схильним до різних видів залежностей;
- 9) психологічні консультування з коригування взаємин у родині, навчальних закладах, у дитячому колективі;
- 10) попередження, профілактика, корекція негативних наслідків відхилення в поведінці та психологічної деформації дітей, схильних до скоєння правопорушень і злочинів;
- 11) допомога дитині зрозуміти й усвідомити причини її поганого пристосування до реальності та надання допомоги в адаптації та побудові більш реалістичної комунікації.

Однак, як показує практика використання цього підходу, проведення опитування/допиту дитини в даних кімнатах на сьогодні залишається викликом для всіх суб'єктів, зокрема і для органів поліції. Станом на 1 червня 2021 року в Україні створено та функціонує 47 «Зелених кімнат» у підрозділах поліції¹⁵ – на понад 650 відділків та відділень поліції. Практичне використання «Зелених кімнат» залишається вкрай малим,

¹⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#n7>

¹⁵ <https://www.npu.gov.ua/news/preventivna-robota/vidsogodni-v-naczpoliciji-stvorenij-sektor-yuvenalnix-slidchix-igor-klimenko/>

навіть за їхньої наявності в певному регіоні. Кількість поліцейських зі спеціальними знаннями щодо проведення опитування/допиту дитини залишається фрагментарною. Тренінги та навчання здебільшого проводяться міжнародними та громадськими організаціями.

Цікаве питання, ми давно почали займатися цією методикою «Зелена кімната», ще з 2010 року по великому рахунку, ну як би так серйозно. 2012 року готувалися методичні рекомендації, потім ще «Ла Страда» готувала методичні рекомендації. Згодом Національна Академія внутрішніх справ підготувала методичні рекомендації. 2019 року в Національній Академії внутрішніх справ було відкрито полігон «Зеленої кімнати». І зараз уже обладнана ще одна у навчальному центрі. Тобто сказати, що це не рухається, не можна, але як тільки воно сягає землі, все впирається в небажання та відсутність керівництва цим займатися, або в бажання десь заощадити якісь гроші. Тобто я точно можу сказати, ось поклавши руку на серце, – Київ, Одеса, Рівне, Харків був, вже немає. Є лише 4 кімнати в країні, які реально працюють. Чому? Сама методика є. Навіть поліцейські мають методичні матеріали. Навіть до програми підвищення кваліфікації це питання входить. Але як тільки воно доходить до місць, ось не застосовується, тому що в більшості випадків це лягає на плечі ювенальної превенції, але не слідчого. І слідчому байдуже, де опитувати, йому аби опитати. Тобто йому брати, їхати кудись... хоча ми говорили, що достатньо однієї такої кімнати на рівні області, щоб слідчий брав цю дитину та їхав до області і там опитував, чи батьки привозили її туди, чи там служба у справах дітей привозила.

З інтерв'ю з представником громадської організації

Висновки

- Хоча в Україні існує певна нормативна база, плани та концепції, спрямовані на захист прав дитини у кримінальному процесі, деякі важливі аспекти все ще залишаються невирішеними. Так, навіть після набрання чинності законом «Про Національну поліцію» статус поліції превентивної діяльності сьогодні так і не закріплений відповідним чином у законодавстві. Через це штатна структура, функції та повноваження поліції превентивної діяльності може змінюватися через підписання наказів на рівні міністерства, що становить певний виклик.
- Попри високу суспільну значущість діяльності ювенальної поліції, її розвиток, на жаль, не є пріоритетом для Національної поліції. Цьому напрямку, в першу чергу, бракує спеціалістів, наявне навантаження у понад 7 млн. дітей на 1 340 ювенальних поліцейських призводить до неможливості ефективно виконувати повноваження. Це впливає на високу плінність кадрів та відсутність мотивації у персоналу.
- Найпоширенішою роботою, котру сьогодні виконує ювенальна поліція, є виявлення адміністративних порушень та складання адміністративних протоколів, і це розглядається не лише як захід реагування. Дослідження показало, що покаране правопорушення має менше шансів щодо повторення, тож, відповідно, адміністративну практику вважають ще й заходом профілактичного впливу.
- Відсутність поширених та інституціолізованих практик медіації та відновлюваного правосуддя дозволяє значній кількості дітей-порушників просто уникнути покарання.

- Несистематизований підхід щодо оцінки ризиків. Практика доводить, що в різних регіонах та навіть містах оцінка ризиків здійснюється за відмінними критеріями, про що також зазначили респонденти інтерв'ю.
- Важливим ресурсом для якісного виконання всіх видів робіт із дітьми, які вимагають професійного досвіду та навичок, є міжсекторальна співпраця, зокрема взаємодія з соціальними службами та громадськими організаціями, оскільки індивідуальна чи групова корекційна та профілактична робота з дітьми має здійснюватися саме цими структурами. Сьогодні на практиці якість такої роботи в кожному випадку залежить від бажання конкретного ювенального поліцейського допомогти дітям та від готовності шукати відповідних спеціалістів, налагоджувати з ними контакти та залучати їх до співпраці. Окремим ризиком та приводом додаткової уваги в цьому випадку стають персональні дані дитини, які фактично залишають замкнену інформаційну систему МВС та переходять до інших організацій.
- Проведення опитування/допиту дитини в «Зелених кімнатах» на сьогодні залишається викликом для всіх суб'єктів, зокрема і для органів поліції. Практичне використання «Зелених кімнат» залишається вкрай малим, навіть за їхньої наявності в певному регіоні. Кількість поліцейських зі спеціальними знаннями щодо проведення опитування/допиту дитини залишається фрагментарною. Тренінги та навчання здебільшого проводяться міжнародними та громадськими організаціями.
- Ігнорування потреб дитини, особливостей сприйняття дитини, підпорядкування потреб дитини потребам працівників поліції є частими проблемами, про що зазначали респонденти. Це, в свою чергу, посилюється незнанням, нерішучістю чи неможливістю захисту дитини з боку її представників – батьків, опікунів, соціальних працівників. На думку опитаних респондентів, на практиці діти в поліції перебувають у сильній залежності від волі працівника поліції; якщо для нього інтереси та права дитини є пріоритетом – вони в безпеці, інакше виникають суттєві порушення прав дитини.

Розділ 2. *Перекваліфікація справи неповнолітнього під час судового розгляду*

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, містять¹⁶ наступні рекомендації щодо перекваліфікації та/або ширшого поняття дивергенції.

Мінімальний вік кримінальної відповідальності не повинен бути занадто низьким та має бути визначений законом.

Альтернативи судовому розгляду, такі як посередництво, заміна (судових механізмів) та альтернативні методи вирішення спорів повинні заохочуватись у будь-який час, якщо вони можуть найкращим чином служити інтересам дитини. Попереднє використання таких альтернатив не повинно слугувати перешкодою для доступу дитини до правосуддя.

¹⁶<https://rm.coe.int/16804c2188>

Діти повинні бути належним чином поінформовані та отримати консультації щодо можливості вдатися або до судового розгляду, або до альтернативних заходів позасудового врегулювання. Ця інформація має також пояснювати можливі наслідки кожного варіанта. На основі адекватної інформації, як юридичної, так й іншої, повинен бути доступний вибір для використання або судових процедур, або альтернативних процесів, якщо такі існують. Діти повинні мати можливість отримати юридичну консультацію та іншу допомогу при визначенні доречності та доцільності запропонованих альтернатив. При прийнятті цього рішення повинна враховуватися думка дитини.

Процес, альтернативний судовому розгляду, повинен забезпечувати еквівалентний рівень правових гарантій. Повага до прав дітей, як описано в цих Керівних принципах і в усіх відповідних правових документах щодо прав дитини, має бути гарантована рівною мірою як під час судового, так і позасудового розгляду.

Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила)¹⁷ рекомендують припиняти кримінальне переслідування неповнолітніх за будь-якої правової можливості.

При розгляді справ неповнолітніх правопорушників слід за можливості не вдаватися до офіційного розгляду справи компетентним органом влади.

Поліція, прокуратура або інші органи, які ведуть справи неповнолітніх, мають бути уповноваженими приймати рішення за такими справами на свій розсуд, без проведення офіційного слухання справи, згідно з критеріями, встановленими для цієї мети у відповідній правовій системі, а також у відповідності до принципів, які містяться в цих правилах.

Будь-яке припинення справи, пов'язане з передачею до відповідних служб на рівні громади або інших служб, потребує згоди неповнолітнього(-ої) або його/її батьків чи опікунів за умови, що таке рішення про передачу справи підлягає перегляду компетентним органом влади на підставі заяви.

З метою сприяння забезпеченню дискреційного характеру розгляду справ неповнолітніх необхідно передбачити такі програми в межах громади, як здійснення тимчасового нагляду й керівництва, відновлення/реституція та компенсація потерпілим.

Припинення справи, зокрема вилучення з-під ведення кримінального судочинства й часто передача допоміжним службам у громаді, звичайно фіксується на офіційних та неофіційних основах у багатьох правових системах. Така практика дозволяє обмежити негативний вплив процедури відправлення правосуддя відносно неповнолітніх (наприклад, таврування судимістю та винесенням вироку). У багатьох випадках найкращі результати дає невтручання з боку компетентних органів влади. Таким чином, припинення справи на початку процесу з передачею її до альтернативних (соціальних) служб може дати найкращий результат. Це особливо стосується справ, які не пов'язані з серйозними правопорушеннями, і коли сім'я, школа та/або інші інституції, що здійснюють неформальний соціальний контроль, уже вдалися та мають намір продовжувати застосовувати належні конструктивні заходи впливу.

Припинення справи може бути здійснене на будь-якому етапі ухвалення рішення поліцією, прокуратурою, судом (суддею) або іншими органами, до компетенції яких

¹⁷https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text

входять такі повноваження. Воно може бути здійснене одним, декількома або усіма органами влади у відповідності з правилами та політиками відповідних правових систем. Припинення справи не має обмежуватися лише незначними проступками/порушеннями, і саме тому воно може стати важливим важелем впливу на зміну поведінки неповнолітніх.

Так само обов'язковою є згода неповнолітнього порушника (або його батьків, опікунів) на рекомендовану форму припинення справи. Однак така згода не має сприйматися як щось безперечне, оскільки часто вона може надаватися дитиною в стані відчаю. Правило містить зауваження, що необхідно звести до мінімуму можливість примусу та залякування на всіх етапах припинення розгляду справи. Неповнолітні не повинні відчувати, що на них здійснюється тиск (наприклад, аби уникнути судового розгляду), або піддаватися тиску з метою отримання згоди на той чи інший спосіб припинення/закриття справи.

Правила рекомендують запровадити положення, яке міститиме ефективні альтернативи відправленню правосуддя відносно неповнолітніх у формі припинення/закриття справи з передачею її на рівень громади і застосування заходів виховного та корекційного характеру. Особливо рекомендовані програми, які передбачають врегулювання з використанням реституції/відновлення потерпілому та ухвалення заходів з метою виключення в майбутньому порушень закону шляхом здійснення тимчасового нагляду/контролю й керівництва. З урахуванням конкретних обставин припинення/закриття справи було б доречним навіть у випадку більш тяжких правопорушень, наприклад, скоєне вперше, скоєне під тиском оточення, компанії тощо.

Сучасні правові системи європейських країн намагаються якомога ширше застосовувати підхід **дивергенції**, під час якого дитину виводять з-під дії формальної системи кримінальної юстиції.

Дивергенція – це процес, під час якого вдаються до заходів щодо уникнення першого або раннього контакту з системою кримінального судочинства, пошуку засобів підтримки з боку громади або надання відповідних послуг чи засобів впливу¹⁸.

Українське законодавство **не на повну міру використовує заходи дивергенції**, крім того, Кримінальний процесуальний кодекс України¹⁹ у Главі 38 Кримінальне провадження щодо неповнолітніх, передбачає порядок застосування до неповнолітнього обвинуваченого заходів виховного характеру. Так, ст. 497 КПК²⁰ передбачає, що якщо **під час досудового розслідування прокурор дійде висновку** про можливість виправлення неповнолітнього, який вперше звинувачується у вчиненні кримінального проступку, необережного нетяжкого злочину без застосування кримінального покарання, він складає клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру та надсилає його до суду.

Ну дивіться, коли ми бачимо, що дитина скоїла нетяжкий злочин, то там однозначно розглядається, в першу чергу, застосування заходів виховного характеру. Я можу відповідати за свій регіон, я можу сказати, що у нас, ювенальних прокурорів, немає такої вимоги, можливо, у когось вона є, а в нас такої вимоги точно немає, нас ніхто не примушує скеровувати саме обвинувальні акти до суду відносно неповнолітніх і

¹⁸https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/11/CR_TrainingManual_RUSSIAN_WEB.pdf

¹⁹<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

²⁰<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

призначати їм покарання, чи реальне покарання, чи з іспитовим строком. Для нас показник роботи нашої, коли дитина не потрапляє в конфлікт із законом в подальшому. Такий у нас пріоритет, і це індикатор нашої роботи, як би це пафосно не звучало, але це насправді так і є. У нас навіть у звіті є така графа – кількість скерованих саме клопотань до суду, тобто це рівнозначний абсолютно результат роботи прокурора. Якщо говорити саме про перекваліфікацію, так, є такі випадки, коли це відбувається і під час досудового розслідування, і в суді, коли встановлюються обставини, що є підстави для застосування, наприклад, ст. 105 Кримінального кодексу і вибрати один або кілька заходів виховного характеру. У нас на території області функціонує з 2014 року спеціальне училище соціальної реабілітації, ви знаєте, це також є захід виховного характеру, і ми успішно його застосовуємо. І колеги з інших областей його також застосовують, бо я бачу, яка там періодична наповнюваність відбувається. Зараз такий найбільш поширений захід, який і суд застосовує і чомусь сторони кримінального провадження просять – або застереження, або передача під нагляд. Або це колектив, або когось із родичів. В спецшколу, спецучилища ми скеровуємо зараз більше оцих самих таких відчайдушних, які кілька разів уже скоюють злочини, але ми не хочемо, щоб вони, наприклад, потрапляли в якусь там колонію або відбували покарання десь, тобто просимо більш такий м'який варіант, де дитина зможе відбутися. Але це невеликий відсоток такий, в основному до таких дітей застосовуються більш м'які заходи виховного характеру. З пробацією можемо поговорити.

З інтерв'ю з прокурором обласної прокуратури

Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру неповнолітньої особи, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, може відбуватися, якщо її виправлення можливе без застосування покарання або буде визнано, що внаслідок дієвого каяття та подальшої бездоганної поведінки особа на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання.

У таких випадках суд застосовує до неповнолітньої особи примусові заходи виховного характеру, передбачені ст.ст. 97, 105 Кримінального Кодексу України²¹, а саме:

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля та встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- 3) передачу неповнолітньої особи під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;
- 4) покладення на неповнолітню особу, яка досягла п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків;
- 5) направлення неповнолітньої особи до спеціальної навчально-виховної установи для дітей та підлітків до її виправлення, але на термін, який не перевищує трьох років.

²¹<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

У разі ухилення неповнолітньої особи, яка вчинила злочин, від застосування до неї примусових заходів виховного характеру, ці заходи скасовуються і особа притягується до кримінальної відповідальності.

Усі ці заходи дивергенції в українській системі кримінальної юстиції можуть бути застосовані лише у випадку, коли *досудове розслідування завершено та справу передано до суду з клопотанням прокурора про застосування примусових заходів виховного характеру*. Порядок судового розгляду про застосування примусових заходів виховного характеру здійснюється за загальними правилами судового розгляду в судовому засіданні (ст. 500 КПК України) з обов'язковою участю прокурора та захисника, а також представників служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу Національної поліції, якщо вони з'явилися або були викликані на судове засідання. При цьому, заслухавши в судовому засіданні думки прокурора та захисника щодо справи, направленої до суду для звільнення особи від відповідальності, суд виходить до нарадчої кімнати для винесення ухвали, де вирішує наступні питання:

- чи відбулося суспільно небезпечне діяння, щодо якого провадилося досудове слідство;
- чи винувата в цьому діянні особа, стосовно якої розглядається справа;
- який саме примусовий захід виховного характеру має бути застосований до цієї особи?

Кримінальний процес стосовно обвинуваченого неповнолітнього фактично в повному обсязі відповідає вимогам звичайного кримінального процесу, за винятком найостаннішої стадії проголошення ухвали, що за своєю суттю є вироком з визначеними наслідками та обмеженнями кримінально-правового характеру. Необхідно відзначити, що повноцінного виведення/дивергенції дитини на ранніх стадіях контакту з системою кримінальної юстиції не відбувається, що підтверджується статистикою закритих проваджень та винесених судами ухвал про примусові заходи виховного характеру. Так, на запит Харківського інституту соціальних досліджень Офіс Генерального прокурора повідомив, що за 2020 рік було закрито лише 8 справ стосовно дітей, а прокурорами було здійснено процесуальне керівництво у понад 4 000 проваджень, понад 3 000 з яких передані до суду з обвинувальним актом, тобто примусових заходів виховного характеру за рік застосовано до 1 000 неповнолітніх обвинувачених²².

Ця статистика засвідчує той факт, що в Україні практично не застосовується дивергенція і діти-правопорушники проходять той самий травмуючий шлях кримінальної юстиції, як і дорослі правопорушники із відповідними наслідками для їхньої психіки та майбутнього. Відкривши кримінальне провадження стосовно дитини, система кримінальної юстиції, починаючи з поліції та закінчуючи судом, не вдається до жодних кроків щодо виведення/дивергенції дитини з-під впливу кримінального судочинства. Формальне судочинство тобто таке, яке суворо відповідає вимогам процесуального закону, призводить до того, що ланка за ланкою *система перекладає відповідальність за ухвалення рішення на пізніший етап*, доки це не дійде до суду/судді, який в своєму рішенні постановить обвинувальний вирок із застосуванням ст. 75 КК України з випробувальним терміном. Так, впродовж 9 місяців 2021 року суди постановили 689 вироків стосовно неповнолітніх із застосуванням ст. 75 КК України. Як вказали деякі респонденти, для більшості підлітків це аніяк не вплине на їхній спосіб життя, бо серед

²²https://www.gp.gov.ua/ua/zvit_prok? m=publications& t=rec&id=289668

обмежень присутня лише заборона виїжджати за територію України та повідомляти про зміну місця проживання. В результаті, пройшовши всі ланки кримінального процесу, дитина-правопорушник не завжди розуміє, що відбулося, а головне – як це вплине на її майбутнє доросле життя.

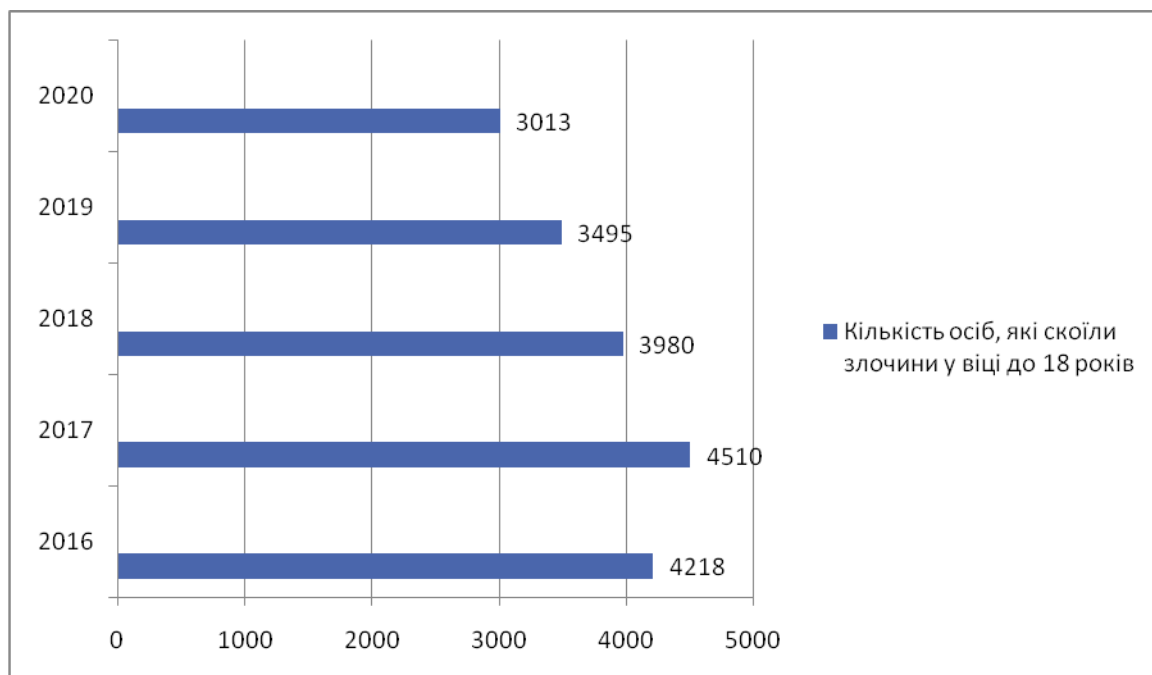

Рис.1. Кількість осіб, які скоїли злочин у віці до 18 років впродовж 2016-2020 років

Аналіз кримінальної статистики²³ за період 2016-2020 років дозволяє зробити висновок, що кількість дітей, які скоюють кримінальні правопорушення, поступово зменшується.

Перманентні реформи судової системи України, Національної поліції, органів юстиції призводять до того, що «на вході до системи» поліція не фільтрує тих дітей, які можуть змінити свою поведінку без застосування кримінально-правових засобів, а натомість за кожним фактом вносить дані до ЄРДР та починає досудове розслідування. Хоча на цьому етапі проведення ретельної оцінки ризиків, застосування методик відновного правосуддя, спрямування дитини на корекційні програми тощо відповідали б міжнародним стандартам правосуддя щодо дітей. Одним із фактів, які підтверджують цю тезу, є підстави для взяття дитини на облік в органи ювенальної превенції, коли дитина:

- 1) засуджена до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;
- 2) звільнена за рішенням суду від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, котрі потребують особливих умов виховання;
- 3) звільнена зі спеціальної виховної установи;

²³https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&c=fo#

4) вчинила домашнє насильство в будь-якій формі (дитина-кривдник), передбачене ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також щодо якої винесено терміновий заборонний припис чи виданий обмежувальний припис;

5) яка впродовж року два та більше разів була притягнута до адміністративної відповідальності;

6) яка впродовж року два та більше разів самовільно залишала сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу для дітей;

7) яка вчинила булінг (цькування) учасника освітнього процесу²⁴.

Відповідно до чинних нормативно-правових документів, усі підстави є фактові, тобто коли подія правопорушення вже сталася. В даному випадку діяльність ювенальної поліції, яка полягає в профілактиці даних правопорушень, послаблена та фактично не може здійснюватися. Саме через таку ситуацію та статус ювенальної поліції, пов'язаної зі звуженням зони відповідальності поліції в профілактичній роботі, всі рішення ухвалюються судами, які, в свою чергу, істотно перевантажені та переживають кадровий голод внаслідок проведення судової реформи. Але є приклади свідомого, відповідального підходу та такого, що відповідає міжнародним стандартам правосуддя, дружнього до дитини, ставлення судді відносно неповнолітньої особи, яка скоїла крадіжку та повернулася на місце злочину за рюкзаком із документами, який там залишила. Так, суддя Малиновського районного суду м. Одеси в мотивувальній частині зазначив наступне:

«4.3.Обвинувачений має вік у 19 років²⁵. 11 червня 2021 року одружився та має спільну дитину. Раніше не судимий, до адміністративної відповідальності не притягувався. Має лише неповну середню освіту. Не навчався, оскільки одразу пішов працювати. В теперішній час працює різноробочим в СФГ «Колос» і забезпечує свою родину. Виріс в сім'ї фактично з обома батьками, матір'ю та вітчимою. Рідний батько загинув, коли йому було 6 років. Виріс в сім'ї ще з трьома молодшими братами, які на теперішній час навчаються у 4-му класі. Раніше судимих в сім'ї не мав.

4.4. Даючи оцінку особистості обох обвинувачених, суд вважає, що вони не є особами суспільно небезпечними, які здатні на системне вчинення кримінальних правопорушень проти власності. Допитуючи обвинувачених у судовому засіданні, судом встановлено, що вони фактично за своїм розвитком ще неповнолітні діти, хоча і мають відповідний вік. Відповідаючи на запитання сторін та суду, обвинувачений очевидно не розуміє всіх наслідків можливої кримінальної відповідальності за вчинення правопорушення проти власності. Загалом відносини власності для обох обвинувачених є певною прогалиною в знаннях. І це не є дивним, оскільки вихованням обох обвинувачених вочевидь займалися не достатньою мірою. Про це свідчить, зокрема мова, побудова речень, малий словниковий запас, самі висловлювання, створення складних речень для пояснення своїх думок, точніше відсутність можливості та навіть здатності побудови подумки складного речення. Про певну дитячу, майже нерозумну для дорослої людини поведінку свідчать також і обставини правопорушення, які показують, що вчинення крадіжки обвинуваченими відбувалося за наявності з собою всіх документів, які посвідчують особу кожного (паспорти та інші документи). При цьому вказані документи були залишені в рюкзаку на місці скоєння правопорушення.

²⁴<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

²⁵ На момент скоєння правопорушення, був неповнолітнім.

4.7. *Переходячи до визначення виду та міри покарання, суд вважає за необхідне, враховуючи особистості обох обвинувачених, їхній дуже обмежений розвиток і освіту, відсутність розуміння відносин власності, відносин між людьми та не розуміння загальнолюдських цінностей, які, зокрема закладаються батьками дитини в дитинстві, призначити покарання з певними особливостями. Суд вважає, що покарання у вигляді позбавлення волі для обох обвинувачених занадто суворе. Воно не буде відповідати ні вчиненому правопорушенню, ні особистостям обвинувачених. Разом із тим, санкція статті не передбачає іншого виду покарання. Вирок суду, окрім справедливості як загальнолюдської цінності, повинен ще й нести в суспільство дотримання законності. Відповідно суд призначає обом обвинуваченим покарання, передбачене в санкції статті у вигляді позбавлення волі.*

4.12. *Підбиваючи підсумки під думкою про вид покарання з іспитовим строком, суд вважає, що на обвинувачених необхідно додатково покласти, окрім загальних обов'язків, передбачених у ч. 1 ст. 76 КК, обов'язок, передбачений п. 6 ч. 3 ст. 76 КК у вигляді дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, які будуть полягати в читанні книжок.*

4.13. *Оскільки на думку Ф. М. Достоевського, перестати читати книги – значить перестати мислити, читання певних, визначених судом творів для обвинувачених буде стимулом для мислення та пізнання світу у вимірі без вчинення суспільно шкідливих дій. Твори визначені судом і які відносять до дитячої літератури (уроків зарубіжної літератури 5-го класу), саме покликані формувати в дитині всі добрі, сердечні та незлобливі відчуття як щодо себе, так і до оточуючого світу. Окрім того, вони показують, як люди співіснують впродовж багатьох років не лише без неприязні та ненависті один до одного, а й з необхідною в суспільстві повагою як до цінностей життя, так і до встановлених у суспільстві правил. Наприклад, у творі «Пригоди Тома Соєра» (1876 р.) його автор Марк Твен дуже влучно окрім жартівних пригод неабиякого хлопчини показує, які загальнолюдські цінності існують у суспільстві: «...будь-який предмет, що дістався нам ціною благородної, чесної праці, здається нам солодшим і милішим» (Глава третя); «Сам того не відаючи, він відкрив великий закон, який керує вчинками людей, а саме: для того, щоб людина або хлопчик пристрасно захотів мати яку-небудь річ, нехай ця річ дістанеться йому як можливо найважче»; «Робота є те, що ми зобов'язані робити....» .*

4.16. *Інші твори, що будуть призначені для читання, на думку суду, також пов'язані із самовихованням у дусі поваги до встановлених у суспільстві правил і визначення своєї ролі в громаді»²⁶.*

Ця справа є прикладом того, що судді за умов величезного навантаження докладають значних зусиль для вивчення обставин справи та особистості обвинуваченої неповнолітньої особи, щоб постановити справедливий вирок, який відповідає міжнародним стандартам. Але важливо зазначити, що ця справа є скоріше винятком, аніж правилом, яке виконується на практиці.

Висновки

1. Як показує практика, перекваліфікація справ неповнолітніх у судовому розгляді майже не здійснюється. Головна причина – відсутність можливості змінити обсяг обвинувачення, яке було пред'явлене в ході досудового розслідування.

²⁶<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100432616>

2. Виведення дитини з-під дії кримінальної юстиції можливе лише на етапі внесення даних до ЄРДР, коли приймається обґрунтоване рішення щодо можливості корекційного впливу на дитину без запуску механізму кримінальної юстиції.
3. За даними статистики, практично всі відкриті провадження, що потрапляють до суду, здебільшого закінчуються обвинувальними вироками.
4. Система юстиції, яка б мала попереджати потрапляння дитини до системи кримінальної юстиції, фактично позбавлена можливості такого впливу й починає працювати лише тоді, коли дитина скоїла кримінальне правопорушення.
5. На практиці система послуг для дитини, яка опинилася в конфлікті з законом, працює недостатньо, через що перекваліфікація або дивергенція майже не здійснюється для того, щоб замінити репресивний вплив кримінального правосуддя на інші види відповідальності та покарання.

Розділ 3. Застосування санкцій щодо дітей

Альтернативні санкції

Рекомендація CM/Rec (2008)11 Комітету міністрів Ради Європи країнам-учасникам стосовно неповнолітніх правопорушників, яких піддано санкціям або іншим заходам

Відповідно до стандартів Ради Європи з неповнолітніми правопорушниками, яких піддано санкціям або іншим заходам, мають поводитися з дотриманням прав людини. Санкції та заходи, які можуть бути накладені на неповнолітніх, а також спосіб їхнього запровадження мають бути чітко закріплені в законі та базуватися на принципах соціальної інтеграції, навчання та превенції повторних правопорушень. Санкції та інші заходи мають накладатися судом, або якщо вони накладаються іншим компетентним органом, повинні бути предметом належного судового контролю. Вони повинні бути визначеними та накладатися на мінімально необхідний період та лише для досягнення легітимних цілей.

Мінімальний вік накладення санкцій та інших заходів є результатом скоєння злочину та не повинен бути занадто низьким і має бути чітко визначеним у законі. Накладення та запровадження санкцій мають базуватися на найкращих інтересах неповнолітнього правопорушника, бути обмеженими тяжкістю скоєного злочину (принцип пропорційності), брати до уваги його вік, фізичне та психічне благополуччя, розвиток, здібності та особисті обставини (принцип індивідуалізації), визначені за необхідності на підставі звітів психологічних, психіатричних або соціальних працівників.

З метою адаптації застосованих санкцій та заходів до конкретної справи органи, відповідальні за їхнє запровадження, повинні мати достатній ступінь дискреції, яка не призводить до серйозної нерівності поводження.

Санкції та інші заходи не повинні принижувати чи ображати неповнолітніх, які були їм піддані. Санкції та інші заходи не мають бути застосовані в спосіб, який погіршує їхні страждання або створює невинуватий ризик фізичної чи психічної шкоди. Санкції або заходи впроваджуються без невинуватих затримок і лише в обсязі та впродовж періоду, що є суворо необхідним (принцип мінімального втручання).

Позбавлення неповнолітнього волі є крайнім заходом, який призначається та виконується на якомога коротший термін. Необхідно докладити особливих зусиль, щоб уникнути попереднього ув'язнення. Санкції або заходи накладаються та впроваджуються без дискримінації за будь-якою ознакою, такою як стать, раса, колір шкіри, мова, релігія, сексуальна орієнтація, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, асоціація з національною меншиною, майновий статус, народження чи інший статус (принцип недискримінації).

На всіх етапах роботи з неповнолітніми заохочується медіація чи інші відновні заходи.

Будь-яка система правосуддя, яка має справу з неповнолітніми, забезпечує їхню ефективну участь у розгляді справи щодо накладення, а також застосування санкцій чи заходів. Неповнолітні не мають менших прав і гарантій, ніж ті, які надаються повнолітнім правопорушникам загальними правилами кримінального процесу.

Будь-яка система правосуддя, яка має справу з неповнолітніми, повинна належним чином враховувати права та обов'язки батьків і законних представників і, наскільки це можливо, залучати їх до розгляду та виконання санкцій чи заходів за винятком випадків, коли це не відповідає найкращим інтересам неповнолітніх. Якщо правопорушник досяг повноліття, участь батьків та законних опікунів не є обов'язковою. Члени розширених сімей неповнолітніх та широка громадськість також можуть бути залучені до процесу, якщо це необхідно.

Будь-яка система правосуддя, що стосується неповнолітніх, повинна дотримуватися багатодисциплінарного та багатоагентського підходу та бути інтегрована з ширшими соціальними ініціативами для неповнолітніх, щоб забезпечити цілісний підхід і безперервність догляду за такими неповнолітніми (принципи залучення громади та постійного догляду). Молодих правопорушників, де це доречно, можна вважати неповнолітніми та поводитися з ними відповідно.

Право неповнолітнього на приватність має повністю поважатися на всіх стадіях судового розгляду. Особа неповнолітніх та конфіденційна інформація про них і їхні сім'ї не передається нікому, хто не уповноважений законом на її отримання.

Весь персонал, який працює з неповнолітніми, виконує важливу державну функцію. Характер їхнього найму, спеціальна підготовка та умови роботи гарантують, що вони мають забезпечити відповідні стандарти догляду, задовольнити особливі потреби неповнолітніх і надати їм позитивний приклад для наслідування.

Для того, щоб втручання в життя неповнолітніх мали позитивний результат, повинні бути забезпечені достатні ресурси та кадри. Брак ресурсів ніколи не виправдовує порушення прав людини неповнолітніх. Виконання будь-якої санкції чи заходу підлягає регулярній державній інспекції та незалежному моніторингу.

Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила)²⁷

Під час вибору заходів впливу (санкцій) компетентний орган має керуватися наступними принципами:

- заходи впливу завжди повинні бути співмірними не лише з обставинами та тяжкістю правопорушення, але й зі становищем і потребами неповнолітнього, а також з потребами громади;
- рішення про обмеження особистої свободи неповнолітнього мають ухвалюватися лише після ретельного розгляду питання й обмеження мають бути зведені до мінімуму;
- неповнолітнього правопорушника не слід позбавляти особистої свободи, якщо він/вона не визнані винними в скоєнні серйозного діяння із застосуванням насильства проти іншої особи, в неодноразовому скоєнні серйозних правопорушень, а також за відсутності іншого відповідного засобу впливу;

²⁷https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text

- під час розгляду справи неповнолітнього правопорушника питання про його благополуччя має бути вирішальним фактором.

За жодний злочин, скоєний неповнолітнім, не може бути винесено смертний вирок.

Неповнолітні не піддаються тілесним покаранням.

Компетентний орган влади повинен мати право в будь-який момент припинити судовий розгляд щодо неповнолітнього .

Головна складність у розробці керівних принципів для винесення судового рішення стосовно молодих людей витікає з невіршених протиріч філософського характеру поміж:

- a) перевихованням і відплатою по заслугах;
- b) допомогою та припиненням і покаранням;
- c) мірою впливу з урахуванням виняткових обставин конкретної справи та мірою впливу в інтересах захисту суспільства в цілому;
- d) загальною превенцією та індивідуальним покаранням.

Протиріччя між цими підходами чіткіше проявляється відносно неповнолітніх, аніж дорослих. Через розмаїття причин і наслідків, які є характерною рисою справ неповнолітніх, між цими альтернативами виникає складний взаємозв'язок.

Правила сприяють максимально широкому застосуванню альтернатив ув'язненню, враховуючи необхідність задоволення конкретних потреб молоді. Саме тому слід повністю використовувати весь діапазон наявних альтернативних засобів та розробляти нові альтернативні заходи з урахуванням вимог безпеки суспільства. Максимально широко має застосовуватися система пробації, яка постановляє вироки з відстрочкою або умовні вироки. **В українському національному законодавстві** відповідно до ст. 22 Кримінального Кодексу України²⁸ кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років.

Особи, що вчинили кримінальні правопорушення у віці від 14 до 16 років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство (ст. 115-117), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного в зв'язку з їхньою діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи в зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (ст. 112, 348, 379, 400, 443), умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121, ч. 3 ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398), жорстоке поводження з тваринами (ст. 299), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122, ч. 2 ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398), диверсію (ст. 113), бандитизм (ст. 257), терористичний акт (ст. 258), захоплення заручників (ст.ст. 147 і 349), зґвалтування (ст. 152), сексуальне насильство (ст. 153), крадіжку (ст. 185, ч. 1 ст.ст. 262, 308), грабіж (ст.ст. 186, 262, 308), розбій (ст. 187, ч. 3

²⁸<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

ст.ст. 262, 308), вимагання (ст.ст. 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст.ст. 194, 347, 352, 378, чч. 2 та 3 ст. 399), пошкодження шляхів сполучення та транспортних засобів (ст. 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (чч. 2, 3 ст. 289), хуліганство (ст. 296).

Відповідно до ст. 12 Кодексу України про адміністративні правопорушення адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку²⁹. Відповідно до ст. 13 Кодексу до осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративні правопорушення, застосовуються заходи впливу, передбачені статтею 24¹ цього Кодексу.

У разі вчинення особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років адміністративних правопорушень, передбачених ст.ст. 44, 51, 89, 121-127, 130, ст. 139, ч. 3 ст. 154, ч. 2 ст. 156, ст.ст. 173, 173⁴, 174, 183¹, 185, 190-195 цього Кодексу, вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. З урахуванням характеру вчиненого правопорушення та особи правопорушника до зазначених осіб (за винятком осіб, які вчинили правопорушення, передбачені ст. 185) можуть бути застосовані заходи впливу, передбачені ст. 24¹ КУпАП.

За більшість адміністративних правопорушень неповнолітні притягуються до адміністративної відповідальності з винесенням спеціальних заходів впливу (ст. 24-1 КУпАП). Серед них наступні:

- 1) зобов'язання публічно чи в іншій формі попросити вибачення у потерпілого;
- 2) попередження;
- 3) догана чи сувора догана;
- 4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їхньою згодою, а також окремим громадянам на їхнє прохання.

Національне законодавство не в повному обсязі відповідає вимогам міжнародних та європейських стандартів.

У разі вчинення неповнолітніми віком 16-18 років окремих адміністративних правопорушень, що за змістом мають небезпечний характер і вимагають особливої реакції держави, вони підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах і до них можуть бути застосовані такі адміністративні стягнення (ст. 24 КУпАП):

- попередження;
- штраф;
- оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;

²⁹<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

- конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення;

- позбавлення спеціального права, наданого даному громадянинуві (права керування транспортними засобами, права полювання);

- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

- громадські роботи;

- виправні роботи;

- арешт з утриманням на гауптвахті.

Перелік адміністративних санкцій, як і спосіб притягнення неповнолітнього за окремі адміністративні правопорушення, є застарілими та неефективними. Так, існує процедура притягнення до адміністративної відповідальності батьків, опікунів, вихователів за адміністративні правопорушення, які скоїли діти. Так, ст. 184 КУпАП передбачає процедуру притягнення батьків, опікунів, вихователів за адміністративні проступки та кримінальні правопорушення дітей у віці від 14 до 16 років. Субсидіарна або солідарна відповідальність батьків у випадку притягнення до адміністративної відповідальності дітей має архаїчний характер та слабо здатна впливати/змінювати поведінку самої дитини правопорушника. Пекінські правила наголошують на необхідності підтримання балансу під час притягнення до відповідальності неповнолітньої особи між перевихованням і відплатою по заслугах. У випадку притягнення за проступки дитини його/її батьків мова про перевиховання чи про відплату за скоєне не йде.

Санкції кримінально-правового характеру застосовуються за скоєні кримінальні правопорушення. Так, в 2020 році до кримінальної відповідальності притягнуто 3 000 неповнолітніх правопорушників³⁰. Неповнолітніх наразі вкрай рідко реально позбавляють волі. Так, за даними Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції впродовж 2020 року в двох установах – Кременчуцькій виховній колонії (для хлопців) та в секторі Мелітопольської установи виконання покарань №144 (для дівчат) – відбували покарання 66 неповнолітніх, а у першому півріччі 2021 року – 71 неповнолітній/неповнолітня.

Така статистика є обнадійливою щодо зниження рівня ув'язнення неповнолітніх осіб. Із 2013 до 2020 року кількість дітей, які відбували покарання у виховних колоніях, знизилася з 890 до 66³¹ осіб. З одного боку, кількість дітей, яких позбавляють волі, скоротилася у понад 10 разів, але кількість дітей, яких притягують до кримінальної відповідальності, залишається майже на тому самому рівні (4-5 тисяч неповнолітніх осіб щороку). Це свідчить про широке застосування до неповнолітніх положень ст. 75 Кримінального кодексу України «Звільнення від відбування покарання» та ст. 76 Кримінального кодексу «Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням». У випадках застосування до неповнолітнього правопорушника положень ст. 75 КК України іспитовий термін встановлюється тривалістю до 2-х років, на нього покладаються наступні обов'язки:

³⁰https://www.gp.gov.ua/ua/zvit_prok? m=publications& t=rec&id=289668

³¹https://www.gp.gov.ua/ua/zvit_prok? m=publications& t=rec&id=289668

- 1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації;
- 2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання;
- 3) на осіб, засуджених за злочини, пов'язані з домашнім насильством, суд може покласти інші обов'язки та заборони, передбачені ст. 91 КК України.

На осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, суд може додатково покласти такі обов'язки:

- 1) попросити публічно чи в іншій формі пробачення у потерпілого;
- 2) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації;
- 3) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу);
- 4) виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою;
- 5) пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;
- 6) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля.

На думку опитаних фахівців кримінальної юстиції, такі заходи є надто формальними та часто не призводять до реального впливу на поведінку та зміну світогляду дитини, яка скоїла правопорушення.

Потужною заміною та розвитком системи санкцій щодо неповнолітніх могла б стати система альтернатив кримінальному покаранню неповнолітніх, така як застосування медіації та інших видів відновного/реституційного правосуддя.

З цією метою Генеральним прокурором та міністром юстиції України 21 січня 2019 року підписано спільний наказ №172/5/10 про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину», що став підґрунтям для запровадження практики відновного правосуддя на всій території України. Впродовж 2020 року ювенальними прокурорами до цього проєкту залучено 176 підлітків, які вперше схибили та вчинили нетяжкі правопорушення, з них 98 уже звільнені судом від кримінальної відповідальності. Лише за попередніми прогнозами понад 1,5 тисячі неповнолітніх можуть бути виведені з кримінального переслідування та повернутись до нормального життя.

Позбавлені волі діти

Базовим документом, який закріплює стандарти відбування покарання дітьми у вигляді позбавлення волі, є **Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1990)**³².

Позбавлені волі неповнолітні мають право на умови та послуги, які відповідають усім вимогам санітарії, гігієни та поваги до гідності людини.

Виправні установи для неповнолітніх та умови в них мають відповідати цілі перевиховання неповнолітніх, які там перебувають, за умови приділення необхідної уваги потребі неповнолітніх в усамітненні, емоційних стимулах, можливостях спілкування з однолітками та участі в заняттях спортом, фізичною культурою та проведенні дозвілля. У всіх виправних установах неповнолітні мають утримуватися окремо від дорослих, якщо вони не є членами однієї родини. В контрольованих умовах неповнолітні можуть спільно з ретельно відібраними дорослими брати участь у спеціальній програмі, яка позитивно впливає на неповнолітніх.

Спальні приміщення зазвичай мають складатися з кількох кімнат для невеликих груп або окремих кімнат для однієї особи залежно від місцевих стандартів. Кожний неповнолітній відповідно до місцевих або національних норм повинен забезпечуватися необхідною спальною білизною, яка має видаватися чистою, підтримуватися в належному порядку та змінюватися достатньо часто для забезпечення її чистоти.

Санітарні вузли мають розміщуватися таким чином і такою мірою відповідати встановленим нормам, щоб кожен неповнолітній міг у будь-який момент відправляти власні природні потреби в усамітненні, чистоті та гідних умовах.

Можливість мати особисті речі є одним із основних елементів права на особисте життя та має важливе значення для психологічного благополуччя неповнолітньої особи. Необхідно повністю визнавати й поважати право кожного неповнолітнього мати особисті речі та відповідні умови для зберігання цих речей.

Наскільки це можливо, неповнолітні особи повинні мати право користуватися власним одягом. Виправні установи повинні забезпечувати, щоб у кожного неповнолітнього був власний одяг, який відповідає кліматичним і санітарно-гігієнічним нормам і за жодних умов не принижує його/її гідності.

Виправна установа має забезпечити, щоб кожен неповнолітній у звичний час прийняття їжі отримував належним чином приготувану та подану їжу, якість та кількість якої відповідає дієтичним та санітарно-гігієнічним нормам з урахуванням, наскільки це можливо, його/її релігійних та культурних вимог. Кожного неповнолітнього мають забезпечувати питною водою у будь-який час.

В цілому **національне законодавство** щодо ув'язнення та відбуття покарання у вигляді позбавлення волі в Україні відповідає вимогам міжнародних стандартів.

Порядок, особливості відбуття покарань у вигляді позбавлення волі неповнолітніми, а також установи, в яких це відбувається, визначено в Кримінально-виконавчому кодексі України³³.

³²https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205#Text

Так, у відповідності до ст. 19 КВК України, виховні колонії виконують покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених неповнолітніх.

Відбування покарання неповнолітніми у виховних колоніях має свої особливості, які передбачають менше обмежень та більше можливостей для розвитку під час відбування покарання. Зокрема, у відповідності до ст. 143 КВК України, у виховних колоніях засуджені мають право:

- витрачати для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби гроші, зароблені у виправній колонії, одержані за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу, без обмеження їхнього обсягу;
- одержувати короткострокові побачення без обмежень і щомісяця – одне тривале побачення;
- безкоштовно одержувати середню освіту;
- на побачення з адвокатами, без обмеження в часі та кількості в робочі, вихідні, святкові, неробочі дні в будь-який час з 8 години до 20 години для одержання правової допомоги, конфіденційних юридичних консультацій, що невідкладно організовуються адміністрацією установи виконання покарань за ініціативою засуджених, їхніх родичів та/або осіб, визначених зазначеною статтею;
- за сумлінної поведінки та ставлення до праці й навчання після відбуття не менше однієї четвертої частини строку покарання засуджені мають право на поліпшення умов тримання і їм може бути дозволено за постановою начальника колонії одержувати один раз на три місяці короткострокове побачення за межами виховної колонії.

Враховуючи вразливість перехідного періоду під час дорослішання, закон передбачає можливість залишення особи, яка вже досягла 18 років, для завершення відбуття покарання у виховній колонії до моменту звільнення до досягнення 22-річного віку (ст. 148 КВК України).

Наразі в Україні залишилися та функціонують дві установи виконання покарань для неповнолітніх, а якщо бути точними – то одна: Кременчуцька виховна колонія для хлопців. Виховна колонія для дівчат фактично організована як сектор на базі Мелітопольської установи виконання покарань №144 для жінок. Харківський інститут соціальних досліджень спільно з Уповноваженим Верховної Ради з прав людини у 2014 році підготував спеціальну доповідь про дотримання прав неповнолітніх, які відбувають покарання у виховних колоніях Державної пенітенціарної служби³⁴. У травні 2014 року в системі виконання покарань було 7 установ, у яких перебувало 823 неповнолітніх. Наразі у виховних колоніях перебуває від 60 до 70 дітей. Відбулося значне, у понад 10 разів, зменшення кількості неповнолітніх, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі.

³³<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>

³⁴<https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2021/06/1419178922.pdf>

Умови тримання

Зменшення наповнення дитячих колоній дозволило істотно поліпшити умови перебування та навчання дітей в таких установах, про що свідчать звіти за результатами моніторингових візитів незалежних громадських організацій³⁵ та Уповноваженого Верховної Ради з прав людини³⁶.

Мені розповідали мої друзі, які ще були на свободі, і знайомі й навіть у міліції, коли мене затримали, що там усе геть погано. Таке казали. Казали, що там взагалі не годують, що там якись черв'яки в їжі, що вона гнила. Але це все брехня, там насправді не так усе, як мені розповідали. Там, в принципі, нормально, ремонт нормальний. До цього пацани ще не закінчили оздоблення на першому загоні, перший загін був колись, нормальне приміщення, натяжні стелі встановили, в принципі, не як у колонії там зараз виглядає.

Годують нас 3 рази на день нормально. Навіть не пам'ятаю, щоб хтось скаржився на те, що недогодовують. Душ у нас теж є. Взимку в нас є душ всередині, одна кабінка. Нас небагато, ми по черзі купалися, в нас є спеціальний час для цього. Загін – це у нас по-різному, 26 було, було 30. Я саме більше пам'ятаю – це 33.

Витяг з інтерв'ю з особою, яка відбула покарання у виховній колонії

Жили в загоні з хлопцями, я вам скажу, що не у всіх такі умови на волі були. Там ремонт, усе зроблено, усе на висоті, я б саму вищу оцінку поставив би. Нас у кімнаті було 15 чоловік.

Зранку прокидаємося, робимо зарядку, йдемо у школу чи в ПТУ, обідаємо, після обіду тренування по футболу, потім хтось може працювати. Потім поверталися у відділення, мали вільний час чи прибирали та готувалися до відбою.

Витяг з інтерв'ю з особою, яка відбула покарання у виховній колонії

Моніторингові звіти, дослідницькі інтерв'ю підтверджують поступове поліпшення умов перебування неповнолітніх у виховних колоніях. Це відбувається на тлі значного зменшення вироків, які визначають у якості покарання реальне позбавлення волі, а також зменшення кількості осіб віком до 18 років, які скоюють кримінальні правопорушення. Але наразі поки що зарано говорити про стійкий тренд до зменшення кількості злочинів, які скоюють діти. Радше це пов'язано з наступними факторами:

- реформою системи кримінальної юстиції;
- зменшенням дитячого населення;
- реформою системи послуг, які надаються дітям тощо.

³⁵<https://khpg.org/1529309746>

³⁶<https://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/dotrimannya-prav-vixovancz%D1%96v-v-umovax-karantinnix-zaxod%D1%96v-u-kremenchucz%D1%96j-vixovn%D1%96j-kolon%D1%96%D1%97/>

Через ці та низку інших факторів система виконання покарань для дітей не повинна реагувати лише закриттям установ та продажем³⁷ ліквідованих виховних колоній, а має сконцентруватися на розвитку системи реабілітаційних послуг для дітей, які скоїли кримінальні правопорушення.

Ще одним значним питанням є залишення лише двох установ для дітей на всю країну: Кременчуцької виховної колонії для хлопців та сектору установи виконання покарань №144 у м. Мелітополь. Для такої великої країни як Україна з відстанями у сотні кілометрів, для родин є серйозним викликом підтримувати контакт із дитиною в ув'язненні. До цього за останні два роки додалися обмеження, пов'язані з поширенням пандемії COVID-19. Виконуючи вимоги карантинних заходів, виховні колонії заборонили всі побачення з вихованцями колоній.

За всі два роки мого терміну до мене лише один раз приїхала моя тітка з Рівного. А потім запровадили карантин і заборонили всі побачення, і я зустрівся з нею вже на звільненні.

Із інтерв'ю з особою, яка відбула покарання у виховній колонії

Висновки

1. Зменшення у понад 10 разів кількості дітей, які відбувають покарання у виховних колоніях, загалом позитивно вплинуло на умови їхнього перебування та реабілітації в цих установах.
2. Поки що залишається масовий чи груповий підхід до надання реабілітаційних послуг дітям, які відбувають покарання у виховних колоніях, робота з індивідуальної оцінки потреб і ризиків повторного скоєння лише розпочата, розробляються та тестуються реабілітаційні та апробаційні програми. Такий підхід наразі не дозволяє говорити про ефективність виправлення дитини в ув'язненні, яке вже багато років полягало лише в ізоляції засудженого на певний строк.
3. Не простежується системна робота з надання реабілітаційних послуг дитині під час її проходження «стежкою» правосуддя за «маршрутом» воля-неволя-воля. Органи та служби, які відповідають за надання послуг дитині, часто слабо скоординовані та мають обмежений ресурс. Особливо це стосується етапу після звільнення, коли дитина, а часто вже молода людина, має лише вимушені контакти з органами поліції та уповноваженими органами з питань пробації.
4. Система ув'язнення для дітей та багато інших елементів правосуддя для неповнолітніх виявилися неготовими до викликів, які постали під час пандемії COVID-19. Перебуваючи в ізоляції під час відбування покарання, неповнолітні особи отримали додаткові обмеження на контакти із зовнішнім світом у вигляді скасованих побачень, зменшення візитів залучених фахівців, скасування масових/групових спортивних та культурних заходів. Це все негативно впливає на процес ресоціалізації та обов'язково позначатиметься на розвитку цих молодих людей в майбутньому. Держава має розробити низку заходів щодо зменшення

³⁷<https://privatization.gov.ua/product/oreme-majno-derzhavnovi-ustanovy-kovelska-vyhovna-koloniya/>

негативного впливу обмежувальних заходів на процес ресоціалізації дітей, які відбувають покарання у виховних установах.

Розділ 4. Права дітей під час судового розгляду

Міжнародні стандарти прав дитини під час судового розгляду закріплені в Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила).

Судовий розгляд повинен відповідати інтересам неповнолітнього та здійснюватися в атмосфері розуміння, що дозволить дитині брати участь у ньому та вільно висловлювати свою точку зору.

Основні процесуальні гарантії, такі, як презумпція невинуватості, право бути поінформованим про висунуте обвинувачення, право відмовитися давати свідчення, право мати адвоката, право на присутність батьків або опікуна, право на очну ставку зі свідками та право на апеляцію до вищого суду, мають бути гарантовані на всіх етапах судового розгляду.

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, також містять рекомендації під час відправлення правосуддя стосовно дітей.

Судді повинні поважати право дітей бути вислуханими з усіх питань, які їх стосуються, або, в крайньому разі, бути заслуханими, коли вони, як вважається, мають достатньо розуміння з питань, що розглядаються. Засоби, які використовують для досягнення цієї мети, повинні бути адаптовані до рівня розуміння дитини та її спроможності спілкуватися, а також зважати на обставини справи. З дітьми слід порадитися про те, яким способом вони хочуть бути почутими. Необхідно звертати належну увагу на погляди та думки дитини відповідно до її віку та зрілості³⁸. У пунктах 57-64 «Зауважень загального порядку № 12» (2009) про право дитини бути почутою Комітет пояснив основне право дитини бути почутою в контексті здійснення правосуддя щодо дітей. Діти мають право бути почутими безпосередньо, а не лише через представника, на всіх етапах процесу, починаючи з моменту контакту. Дитина має право зберігати мовчання, і не слід робити жодних негативних висновків, коли вона сама обирає право не робити заяв³⁹.

Що стосується **українського законодавства**, то права підозрюваного чи обвинуваченого неповнолітнього спеціально не закріплені в КПК України.

Так, ст. 42 КПК України визначає, що обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду у визначеному порядку. Підозрюваний, обвинувачений має право:

- 1) знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують;
- 2) бути чітко та своєчасно повідомленим про свої права, передбачені цим Кодексом, а також отримати їхнє роз'яснення;

³⁸Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей.

³⁹Загальний коментар № 12 Конвенції ООН про права дитини.

3) на першу вимогу мати захисника та зустріч із ним, незалежно від часу в робочі, вихідні, святкові, неробочі дні до першого допиту з дотриманням умов, які забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту – зустрічі без обмеження в часі та кількості в робочі, вихідні, святкові, неробочі дні; на участь захисника в проведенні допиту та інших процесуальних діяч; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі в зв'язку з відсутністю коштів для оплати такої допомоги;

4) не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися відповідати на запитання;

5) давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати;

6) вимагати перевірки обґрунтованості затримання;

7) у разі затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – на негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання та місце свого перебування;

8) збирати та подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази;

9) брати участь у проведенні процесуальних дій;

10) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу;

11) застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (ухвалюється) вмотивована постанова (ухвала);

12) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;

13) заявляти відводи;

14) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування та вимагати відкриття матеріалів;

15) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;

16) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому цим Кодексом;

17) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися;

18) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави.

Обвинувачена особа також має право:

1) брати участь під час судового розгляду в допиті свідків обвинувачення чи вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику та допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

2) збирати та подавати суду докази;

3) висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження;

4) виступати в судових дебатах;

5) ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження;

6) оскаржувати в установленому цим Кодексом порядку судові рішення та ініціювати їхній перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їхній перегляд, подавати на них заперечення;

7) отримувати роз'яснення щодо порядку підготовки та використання досудової доповіді, відмовлятися від участі в підготовці досудової доповіді;

8) брати участь у підготовці досудової доповіді, надавати представнику персоналу органу пробації інформацію, необхідну для підготовки такої доповіді, ознайомлюватися з текстом досудової доповіді, подавати свої зауваження та уточнення.

Окремо передбачене право на захист підозрюваного, обвинуваченого, яке закріплене у ст. 20 КПК України:

- підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає в наданні йому можливості надати усні чи письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати та подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України. Варто підкреслити, що у відповідності до вимог ст. 52 КПК України участь захисника у справах щодо неповнолітніх є обов'язковою.

Усі перелічені права не мають «дитячої спеціалізації», кримінальний процес в Україні фактично не адаптований для дитини, попри наявність спеціалізованої **Глави 38. «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх»** Кримінального процесуального кодексу, де у ст. 484 одразу визначається, що порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх визначається *загальними правилами* КПК України з урахуванням особливостей, передбачених Главою 38. А ці особливості здебільшого полягають у проведенні додаткових процесуальних дій, які б допомогли з'ясувати обставини події злочину та вислухати фахівців з цього приводу.

Дитина усе це [кримінальний процес] сприймає набагато ближче, і таких, які сидять і розповідають про те, що вони не винуваті, стає менше. Тому так, в основному сидять мовчки й формальне роз'яснення їм прав, що вони там мають право на адвоката, мають право на висловлювання власного бачення події тощо – таке трапляється вкрай рідко і лише у випадках, коли дитина дійсно може самостійно викладати свою точку зору. Тобто ось діти, яких опитують у рамках цивільного процесу, вони замикаються. А діти, яких допитують у рамках кримінальних процесів, то це треба бути дуже-дуже відкритим до дитини, ставитися до неї з величезною емпатією, щоб дитина з тобою заговорила та поділилася.

З інтерв'ю з адвокатом

Якщо чесно, то це було вперше, та я навіть не намагався щось говорити там [в судовому засіданні], я реально розумів, що це повністю моя провина, що я це скоїв своїми руками, мізками. Тобто я це скоїв і я маю понести за це покарання.

З інтерв'ю з особою, яка перебувала на обліку в пробації

Формальні вимоги, передбачені законом, не завжди успішно запроваджуються в ході судового розгляду справ за участю дітей. На практиці судді, прокурори часто з недостатньою мотивацією вдаються до допиту дитини в судовому процесі, а здебільшого користуються матеріалами, зібраними на досудовому слідстві.

Правосуб'єктність дитини ніхто не бере до уваги. Тому це сама основна проблема, і вже, виходячи з цієї проблеми, рухаємося до того, що супутні з'являються проблеми. Що дитину не хочуть опитувати в суді, дитині не надають професійну правову допомогу, психологічну допомогу і таке інше, і таке інше. Тому маємо певні проблеми.

З інтерв'ю з адвокатом

Діти повинні завжди мати право на справедливий судовий розгляд. Це включає право на допит компетентним органом у присутності адвоката та за участю батьків в атмосфері взаєморозуміння, що відповідає найкращим інтересам дитини. Діти, які проходять процес судового розгляду, мають брати участь в ухваленні рішення. До відповідальності суду чи судді входять:

- забезпечення розуміння дитиною звинувачення;
- пояснення дитині наслідків та процедур судового розгляду;
- Пояснення, за необхідності, можливості визнання чи невизнання провини.

Цю інформацію дитина повинна отримувати дружньою для себе мовою, щоб дитина розуміла, що його/її чекає. Слід пам'ятати, що обстановка в суді наганяє страх на дитину, яка постає перед суддею в мантії на високій лаві в оточенні невідомих їй осіб. Таким чином, пояснення суддею дитині процедур суду на початку слухання набуває ще більшої значущості. Дитина повинна знати процедури судового слухання та наступні кроки, а також яку роль у ній відіграють ті чи інші встановлені судом факти чи дії.

На жаль, це не є усталеною практикою для системи кримінального правосуддя в Україні. Перевантажені суди, постійно відкладені слухання призводять до вимушеного нехтування особливостей дитячого сприйняття. Головним для агентів кримінального

судочинства є дотримання вимог процесуального та матеріального кримінального закону, який у багатьох аспектах не враховує особливі вікові потреби дитини.

Так, бувають випадки, коли когось опитуєш, в інших справах, не в кримінальних, так, то там мантію знімаєш. У нас є такі спеціальні пам'ятки. Тобто тут-таки питання, як права роз'яснити. У нас часто буває, судді приходять і швидко зачитують: «Слухається провадження, 10 номерів таких-то, за участі того-то...», ну це важко сприймається, і тут треба простіше. Я прихильник цього, ми так намагалися суддям теж доносити, щоб вони роз'яснювали дитині. Тобто тут знаходиться прокурор, тут адвокат перебуває, тут секретар, як би це все обов'язкове. І це все треба робити іншою, зрозумілою мовою. Але я вважаю тут немає порушення КПК, у нас немає обов'язків там усі номери провадження оголошувати, і воно не вплине, якщо ти там простіше говориш із дитиною.

З інтерв'ю із суддею районного суду

В ході інтерв'ю з адвокатами з'ясувалася ще одна наявна проблема: брак або відсутність фахівців – соціальних, освітніх, психологів, психіатрів, фахівців служб у справах дітей, які б могли допомогти кримінальній юстиції глибше зрозуміти мотиви поведінки дитини, розкрити її психологічний стан, зробити втручання в психіку дитини менш травмуючою тощо.

А у нас із психологами на сьогодні в Україні – це просто хелп. У нас немає необхідного запиту на психологів, тому що там, де ми говоримо, наприклад, що «приберіть формальні органи опіки та піклування, це радянський рудимент, він сьогодні не актуальний», вони кажуть: «А чим його замінити?» Ми говоримо: «Давайте замінимо психологами», а нам кажуть: «А є регіони, в яких взагалі немає психологів, жодного». Був складний процес якийсь на Миколаївщині та возили дитину до Києва, бо поблизу не було психологів. Ну, це насправді теж смуток нашої країни, бо в нас тут повний провал. І велика кількість, зокрема проблем із дітьми, іноді штучно спровокована браком фахівців.

З інтерв'ю з адвокатом

Висновки

1. Судовий розгляд і решта етапів кримінального процесу не є адаптованими до потреб дитини. Наявність багатьох перелічених прав дитини як учасника судового розгляду здебільшого має формальний характер та враховується лише при складанні процесуальних документів, які мають чітко відповідати вимогам процесуального закону.
2. Фактично дитина позбавлена можливості самостійно користуватися наданими йому/їй процесуальними правами. Це полягає в тому, що замість дитини від її імені та не завжди на її користь виступають батьки/опікуни, адвокати, педагоги, представники служб у справах дітей тощо.
3. З іншого боку, брак кваліфікованих фахівців і міждисциплінарної та міжсекторальної співпраці не дозволяє прокурорам та суддям глибинно зрозуміти поведінку дитини, яка скоїла злочин. А окремі судові вирокі навіть свідчать про відсутність намагань зрозуміти мотиви вчинку дитини. Це призводить до масового винесення обвинувальних вироків із призначенням покарання з випробуванням, яке в реальному житті майже жодним чином не обмежує дитину. Це, в свою чергу,

може призводити до недосягнення мети покарання, а саме – зміни поведінки дитини та до повторного скоєння нею злочинів.

Розділ 5. Реінтеграція дітей, які перебувають у конфлікті з законом

Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила)⁴⁰ наголошують, що система правосуддя щодо неповнолітніх спрямована насамперед на забезпечення благополуччя неповнолітнього та здійснення того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди співставні як із особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами самого правопорушення.

Щоб забезпечити більшу гнучкість та уникнути, по можливості, направлення обвинувачених неповнолітніх до виправних установ, компетентний орган влади повинен мати при вирішенні справи широкий комплекс заходів впливу. Такими заходами, які можуть здійснюватися в поєднанні один із одним, є:

- a) постанови про опіку, керівництво та нагляд;
- b) пробація;
- c) ухвали про роботу на благо громади;
- d) фінансові покарання, компенсація та реституція;
- e) постанови про вжиття проміжних та інших заходів;
- f) постанови про участь у груповій психотерапії та інших подібних заходах;
- g) постанови щодо передачі на виховання, місце проживання чи інших виховних заходів;
- h) інші відповідні ухвали.

Жоден неповнолітній не може бути вилучений з-під нагляду батьків, частково чи повністю, якщо це не виправдано обставинами її чи його справи.

Головним державним органом в Україні, який займається реінтеграцією дітей, котрі перебувають у конфлікті з законом, є Центр пробації, створений 2017 року. Метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності.

Пробація стосовно неповнолітніх розпочинається з 14 років. Органи пробації, як і щодо дорослих, займаються складанням досудової доповіді щодо обвинувачених неповнолітніх осіб, здійсненням наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються щодо засуджених, виконанням певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, а також підготовкою осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення.

Закон України «Про пробацію»⁴¹ окремо коротко прописує особливості ювенальної пробації. Зокрема вона має здійснюватися з урахуванням вікових та психологічних

⁴⁰https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text

⁴¹<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

особливостей неповнолітніх, а також бути спрямованою на забезпечення їхнього нормального фізичного та психічного розвитку, на профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків.

Слід зазначити, що Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року⁴² передбачила ряд заходів, які, зокрема стосуються функціонування органів пробації в Україні. Так, план заходів із реалізації цієї Стратегії (розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 року, № 1335-р)⁴³ передбачає:

- розширення можливостей застосування до неповнолітніх осіб покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи, шляхом доповнення наявного переліку, а також удосконалення практики застосування наявних покарань, зокрема громадських робіт, виправних робіт і штрафів;
- забезпечення спеціалізації суддів, які розглядають справи про адміністративні правопорушення за участю неповнолітніх осіб, та інших фахівців системи юстиції щодо дітей (прокурорів, адвокатів, соціальних працівників, педагогів, психологів, працівників поліції, органів пробації тощо);
- підвищення професійного потенціалу працівників соціально-психологічної служби установ виконання покарань, органів пробації з питань забезпечення ресоціалізації неповнолітніх засуджених осіб шляхом розробки та впровадження відповідних програм підвищення кваліфікації;
- підвищення ефективності виконання програм, спрямованих на формування життєвих навичок, правової свідомості, виховання самоповаги, лідерства, формування незалежної виваженої власної позиції, з урахуванням індивідуальних та групових особливостей неповнолітніх засуджених осіб, програм реабілітації дітей, які перебувають у підвищеному стресовому стані, зустрічалися з проблемою насильства, схильні до вживання психоактивних речовин, та забезпечення розвитку стратегії комунікації неповнолітніх засуджених осіб для підтримки стосунків із рідними, зокрема з урахуванням гендерної складової.

Станом на 1 січня 2021 року в Україні функціонували 24 філії та 576 підрозділів служби пробації. Окремо наразі створені 14 секторів ювенальної пробації (міста Дніпро, Житомир, Запоріжжя, Київ, Кривий Ріг, Кропивницький, Львів, Маріуполь, Мелітополь, Миколаїв, Одеса, Полтава, Рівне, Харків). За даними Центру пробації, станом на 1 листопада 2021 року на обліку секторів ювенальної пробації перебувало 143 неповнолітніх суб'єктів пробації, що становить 20,4 % від загальної кількості неповнолітніх, які були на обліку по всій Україні (701 особа). З кожним роком кількість дітей, задіяних у пробації, дещо зменшується. Так, на обліку станом на 1 листопада 2020 року перебувало 756 дітей, а станом на 1 листопада 2019 року – 883 дитини (17,7% (134 дитини) і 20,8% (184 дитини) з них із секторів ювенальної пробації відповідно). Наразі найбільше неповнолітніх перебуває на обліку секторів ювенальної пробації міст Києва, Одеси та Кропивницького, найменше – Мелітополя, Полтави та Рівного.

⁴²<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>

⁴³<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1335-2019-%D1%80#Text>

Сектори розташовуються в приміщеннях, спеціально облаштованих для роботи з неповнолітніми особами та з обмеженим доступом дорослих суб'єктів пробації для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України, а також завдань, визначених законодавством про пробацію. Штат секторів представлений начальниками, старшими інспекторами, фахівцями з питань соціальної роботи та психологами. І хоча такі сектори працюють зазвичай лише з дітьми, які стоять на обліку в зазначених вище містах, вони також надають інформаційну, правову та методичну підтримку спеціалістам служб пробації в областях.

Ми надаємо методичну допомогу, тобто, якщо інспектори ведуть дитячі справи в області, вони можуть завжди нам зателефонувати та проконсультуватися з приводу заповнення документів, з приводу взаємодії з батьками та дітьми, тобто ті питання, які конкретно ми можемо їм допомогти.

З інтерв'ю із співробітником сектору пробації

Сектори ювенальної пробації зараз також надають практичну, методичну консультаційну допомогу іншим підрозділам по роботі з неповнолітніми. Чому було прийнято таке рішення? Тому що, по-перше, це більш такий вузькоспеціалізований підрозділ, який може оперативніше повідомити та розказати іншим підрозділам, як проводити роботу з неповнолітніми та поділитись якимись своїми, якщо можна так сказати, лайфхаками, як проводити нормальну роботу з неповнолітніми, щоб вона не буксувала.

Із інтерв'ю із співробітником Центру пробації

Центр пробації також готує роз'яснення щодо різних питань для забезпечення організаційно-методичного супроводу діяльності органів пробації. Впродовж 2020 року були підготовлені роз'яснення щодо:

– питань, які виникають у ході складання оцінок ризиків відносно неповнолітніх суб'єктів пробації (лист від 17 червня 2020 року, № 2166/6/Ян-20);

– окремих питань, які виникають у ході реалізації наглядової та досудової пробації відносно неповнолітніх (лист від 7 серпня 2020 року, № 3220/6/Ян-20);

– шляхів вирішення проблемних питань, які виникають під час реалізації пробаційних програм відносно неповнолітніх (лист від 8 грудня 2020 року, № 5939/6/Ян-20)⁴⁴.

Одним із ключових напрямків роботи органів пробації є забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності. Досудова доповідь щодо неповнолітньої особи також має свої особливості. Пекінські правила (правило 16) вказують, що в усіх випадках, за винятком дрібних правопорушень, до винесення компетентним органом влади остаточного рішення, попереднього вироку необхідно ретельно вивчити оточення та умови, в яких мешкає неповнолітній, або обставини, за яких було скоєно правопорушення для того, щоб сприяти винесенню компетентним органом влади розумного судового рішення в справі. Компетентні органи повинні знати про відповідні факти, що стосуються

⁴⁴Огляд результатів діяльності державної установи «Центр пробації» у 2020 році. https://www.probation.gov.ua/?page_id=3667

неповнолітнього, наприклад, про соціальне та сімейне оточення, його навчання в школі, виховання тощо. В Україні цих стандартів дотримано, і досудова доповідь щодо неповнолітнього обвинуваченого містить:

- соціально-психологічну характеристику (повідомлення про історію правопорушень, соціально-побутові умови, освіту, працевлаштування, стан здоров'я, вживання наркотичних речовин, алкогольних напоїв, стосунки в суспільстві, в сім'ї, дозвілля та відпочинок, особисті якості та поведінку, ставлення до правопорушення);
- оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення;
- висновок про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк;
- інформацію про вплив криміногенних факторів на поведінку особи;
- рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень.

Порядок складання досудової доповіді (наказ Міністерства юстиції України №200/5 від 27 січня 2017 року⁴⁵) передбачає бесіду з неповнолітнім в органі пробації у присутності хоча б одного з його батьків або інших законних представників. Неповнолітній обвинувачений, його батьки або інші законні представники ознайомлюються зі змістом інформації, зазначеної в описі бесіди, під підпис. Представником персоналу органу пробації також проводяться бесіди з батьками чи іншими законними представниками неповнолітнього.

За даними Центру пробації⁴⁶, у 2020 році для вдосконалення практики складання досудових доповідей у взаємодії з українсько-норвезьким проєктом НОРЛАУ видано та розповсюджено методичний посібник для уповноважених органів з питань пробації щодо складання досудової доповіді. У межах проєкту «Pravo Justice» також розроблено професійний стандарт реалізації досудової пробації та картку його інспектування за напрямом досудової пробації, які пройшли пілотування на базі філій Державної установи «Центр пробації» у Вінницькій, Донецькій, Хмельницькій та Харківській областях. Із урахуванням пропозицій, наданих пілотними регіонами, переглянуто картки інспектування, які найближчим часом заплановано затвердити. Представники Центру пробації в інтерв'ю зазначили, що такий внутрішній контроль призначений не стільки для покарання співробітників, скільки для розуміння ефективності пробаційних програм та надання допомоги в поліпшенні діяльності органів пробації.

Ми якраз зараз пілотуємо професійні стандарти пробації, ми розробили такі певні інспектування. Там зараз поки що 4 пілотних регіони, в принципі, це й буде оцінювання ефективності, конкретно от ювенальної пробації як явища, як практики. Значить, яким чином побудована моя картка по неповнолітнім: там вона розбита на блоки, тобто строки, складання оцінок ризиків, соціально-виховна робота, досудові доповіді, пробаційні програми, єдиний реєстр і конкретно ведення справ. Тобто ведення справ, чи справа охайно ведеться, чи сторінки прошиті, пронумеровані, чи там документ

⁴⁵<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17#Text>

⁴⁶Огляд результатів діяльності Державної установи «Центр пробації» у 2020 році. https://www.probation.gov.ua/?page_id=3667

йде за хронологією і все таке. В принципі, ми зараз його пролітували, зворотний зв'язок від підрозділів і від філій, в принципі, добрий, тому що ці картки інспектування вони об'єктивно саме оцінюють роботу підрозділу.

Із інтерв'ю із співробітником Центру пробації

Відповідно до наказу Центру пробації від 27 січня 2020 року, № 51/ОД-20 «Про вдосконалення процесу збирання та обробки статистичної інформації про стан реалізації досудової пробації» нещодавно впроваджено електронну звітність, що вдосконалило процес збирання та обробки статистичної інформації про стан реалізації досудової пробації. Наразі можливі детальніший аналіз стану досудової пробації та швидше отримання звітних даних за будь-який період за кожним уповноваженим органом із питань пробації та філією⁴⁷.

За словами опитаних експертів, написання якісної досудової доповіді залежить від кількох аспектів – з одного боку, це бажання самого обвинуваченого, його родичів, близьких, вчителів та соціальних працівників йти на контакт із органами пробації, а, з іншого, це відсутність формального підходу до заповнення відповідної документації самим офіцером пробації. І якщо останнього, як уже зазначалося вище, намагаються досягти за допомогою організації внутрішніх перевірок, то перше не завжди можливе на практиці.

Часто діти в конфлікті з законом із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, не можуть самостійно подолати чи принаймні мінімізувати їхній негативний вплив (відсутність постійного місця роботи у батьків, відсутність житла, придатного для проживання, тривала хвороба батьків тощо) та вдаються до скоєння кримінального правопорушення. Станом на 1 січня 2021 року 417 (56,4%) неповнолітніх виховувалися в неповних сім'ях, 155 (21%) перебували в складних життєвих обставинах. Нерідко такі обставини негативно впливають на виконання батьківських обов'язків, призводять до неналежного утримання дитини та догляду за нею. Батьки мало долучаються до процесів ресоціалізації дитини, яка стоїть на обліку в службі пробації.

Якщо брати тих дітей, які стоять у нас на обліку, більшість із них є діти, які з багатодітних сімей, які з малозабезпечених сімей, де батьки, можливо, ведуть не зовсім здоровий спосіб життя.

Ну, як показує практика, батьки більше займають позиції або ж спостерігачів, або тих людей, які «ви лише нас не чіпайте».

Є випадки, скажімо, діти з неблагополучних сімей, батьки вживають алкоголь, вони не виховують дитину. Були випадки, у нас дитина стояла на пробації, якраз на кінець випробувального терміну, вже після випробувального терміну батьків позбавили батьківських прав. Такі батьки не беруть участі. Є батьки, які намагаються перекласти відповідальність на пробацію, вони можуть сказати: «Ось дитина є, вона до вас ходить, ви робите з нею, що хочете, я дозволяю, а мені треба заробляти гроші, я не можу». А є батьки, коли говориши, давайте ви під'їдете до нас разом із дитиною, ми з вами поспілкуємося або окремо, і вони приходять, і ми з ними спілкуємося. Тобто абсолютно різні батьки бувають.

⁴⁷Огляд результатів діяльності Державної установи «Центр пробації» у 2020 році. https://www.probation.gov.ua/?page_id=3667

Серед загальної кількості неповнолітніх, які перебували на обліку в уповноважених органах з питань пробації, 619 осіб (84%) навчались у загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах, 10 (1%) працевлаштовані, 110 (15%) не працювали та не навчались. При зборі даних з місць роботи та навчання, на жаль, існує проблема порушення права дитини на конфіденційність та недоторканість приватного життя. В процесі взаємодії офіцерів пробації з різними органами та установами щодо певної дитини може відбуватися неналежний розголос, а в подальшому й стигматизація дитини, які лише шкодять процесу її ресоціалізації. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей⁴⁸, наголошують, що недоторканість приватного життя та персональних даних дітей, які є або були залучені до судових чи позасудових розглядів та інших заходів, повинні бути захищені відповідно до національного законодавства. Як правило, це означає, що жодна інформація або персональні дані про особу дитини не можуть бути оприлюднені або розкриті, зокрема зображення, докладні описи дитини або сім'ї дитини, імена або адреси, аудіо- та відеозаписи тощо. Тому в процесі міжсекторальної співпраці між різними суб'єктами взаємодії конфіденційність передачі інформації має бути забезпечена.

Бувають такі ситуації, коли класний керівник дізнається про те, що у дитини випробувальний термін, наприклад, і починає, навпаки, якимось всляком гнобити дитину, ну тобто своєю поведінкою показуючи, що він не такий, як інші, і не відповідає очікуванням суспільства.

Із інтерв'ю зі співробітником органу пробації

За 2020 рік на виконання уповноваженим органам з питань пробації надійшло 1 974 (8% від загальної кількості) ухвал суду щодо складання досудової доповіді на неповнолітніх осіб. В абсолютній більшості таких доповідей вказано на можливість виправлення обвинуваченого без позбавлення або обмеження волі на певний строк.

Ст. 37 Конвенції ООН про права дитини⁴⁹ зазначає, що тюремне ув'язнення щодо дитини повинно використовуватися лише як крайній захід і впродовж якомога коротшого періоду часу. Слід зазначити, що в Україні ув'язнення щодо неповнолітніх використовується нечасто, більш вживаним є призначення покарань, не пов'язаних із ізоляцією, в основному за рахунок застосування ст. 75 КК України (звільнення від відбування покарання з випробуванням). Так, станом на 1 липня 2021 року на обліку уповноважених органів з питань пробації перебувала 721 неповнолітня особа. За видами покарань – 678 (94%) неповнолітніх суб'єктів пробації звільнені від відбування покарання у вигляді позбавлення волі з випробуванням, 33 (5%) були засуджені до покарання у вигляді громадських робіт, 9 (1%) – до штрафу. Важливим є також ведення статистики з урахуванням гендерного критерію. Так, із загальної кількості засуджених неповнолітніх – 697 (94%) становлять хлопці, 42 (6%) – дівчата.

Опитані представники державних органів також вказують на постійне зменшення застосування до неповнолітніх осіб покарань, пов'язаних із позбавленням волі.

⁴⁸<https://rm.coe.int/16804c2188>

⁴⁹https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

І якщо дитина скоїла правопорушення, ми завжди даємо їй шанс якийсь на виправлення. Не одразу: «все, бігом до в'язниці!» Абсолютно ні. Ми намагаємося зрозуміти причини, що спонукали її до цього, і, крім того, по кожному такому кримінальному провадженню ми дивимося – а чи немає впливу дорослих, а чи не втягнув його хтось? Так ми дивимося, тому що дитина все одно йде у когось на поведу, і обов'язково в кожному такому випадку ми ставимо запитання: розібратися, з'ясувати, уважно допитати, зрозуміти причини і хто з дорослих у цьому винен. Тобто не рубати з плеча. Зрозуміло, що, якщо у нас визнає провину, розкався, шкоду потерпілим відшкодовано і так далі, звичайно, ми даємо шанс на виправлення, і, звичайно, ми застосовуємо в правовому полі, звичайно, і 75-у, і 69-у і сподіваємося, що все-таки ми його направимо на істинний шлях і він не потрапить до в'язниці.

Із інтерв'ю з прокурором

Водночас опитані експерти зазначали, що важливим результатом виправлення має бути усвідомлення дитиною свого вчинку, а не просто звільнення від покарання. Таке можливо лише у разі активних дій неповнолітнього на шляху свого виправлення. Необхідним є ширше використання суспільно-корисних робіт, проходження реінтеграційних програм, обов'язкове повернення до навчання, читання книжок тощо. Варто доповнювати наявний перелік покараннями, не пов'язаними з ізоляцією дитини, але які забезпечують дієву соціально-виховну функцію щодо дитини, котра здійснила правопорушення.

Сьогодні в органах з питань пробації затверджені та реалізуються 4 пробаційні програми стосовно неповнолітніх, спрямовані на корекцію соціальної поведінки або її окремих проявів, формування соціально сприятливих змін особистості, які призначаються за рішенням суду:

- *Зміна прокримінального мислення* (досягнення позитивних змін у поведінці неповнолітнього шляхом розвитку та підтримки навичок конструктивного та критичного мислення; формування навичок рефлексії; планування та визначення цілей; сприяння розвитку співпраці у взаєминах з оточенням і соціально прийнятних норм поведінки);

- *Подолання агресивної поведінки* (досягнення позитивних змін шляхом розвитку навичок саморегуляції психоемоційних станів; управління гнівом та агресивною поведінкою; розширення інструментів ефективної взаємодії; формування готовності дотримуватися соціально прийнятних норм і ненасильницьких моделей поведінки);

- *Попередження вживання психоактивних речовин* (досягнення позитивних змін шляхом розвитку та підтримки навичок ефективного самоконтролю; усвідомлення необхідності стратегій зменшення шкоди від вживання психоактивних речовин; підвищення вмотивованості до відмови від вживання психоактивних речовин);

- *Формування життєвих навичок* (досягнення позитивних змін шляхом розвитку та підтримання в нього навичок успішного спілкування; сприяння формуванню просоціальних цінностей та ефективних стосунків у сім'ї; здобуття освіти та працевлаштування; цілепокладання та побудова життєвих планів на засадах загальнолюдських цінностей).

За підсумками 2020 року 73 неповнолітні особи пройшли пробаційні програми, за перше півріччя 2021 року - 113. Всього з 2019 року за обліком уповноважених органів з питань пробації пройшли 5 553 неповнолітніх (2019 року – 2 248 осіб, 2020 року – 1 918

осіб, станом на 1 серпня 2021 року – 1 387 осіб).

Статистичні дані, представлені в Огляді результатів діяльності Державної установи «Центр пробації», показують значні результати роботи. Так, станом на 1 січня 2021 року оцінки результатів проходження пробаційних програм, які складаються по закінченню виконання заходів, передбачених пробаційною програмою, вказують на такий ступінь досягнення їхньої мети: низький (1 – 0,7%); середній (35 – 25,4%); високий (102 – 73,9%)⁵⁰.

Діти в інтерв'ю також позитивно оцінювали ефективність пройдених програм.

Поганого ви не почувєте, тому що я тут, мене тут усі люблять, я люблю всіх, бо до мене з першого дня ставилися не як до карного злочинця, а як до людини, і допомагали. Ось у мене були проблеми з подоланням агресії, я був дуже запальний, мене легко можна було вивести на бійку, на що завгодно. Тут мене навчили пригнічувати агресію, керувати нею. У нас багато тренінгів було, ми там малювали криву емоцій, що йде нагору, потім вибух, і потім все згасає.

З інтерв'ю з неповнолітнім, який був на обліку в пробації

За результатами інтерв'ю експерти підтвердили, що бачать необхідність у призначенні пробаційних програм, які, на їхню думку, зменшують рецидивність та повторність скоєння злочинів дітьми.

Зараз дуже добре та важливо, що суди почали прописувати ці програми безпосередньо у вирок. Вони прописують, яку саме програму необхідно. Ми, ну не те, що заставляємо, ми просимо цих пробаційних інспекторів, щоб вони говорили про таку можливість суддям. Адже в нас були в віддалених районах судді, які не знали, що є програма, наприклад, подолання прокримінального мислення, а є програма по психоактивним речовинам.

Із інтерв'ю з прокурором

Рівень рецидиву взагалі є одним із ключових показників результативності пробації. За підсумками 2020 року за обліком уповноважених органів з питань пробації пройшло 1 918 неповнолітніх суб'єктів пробації та 42 з них учинили нові кримінальні правопорушення під час перебування на обліку. Загальний рівень рецидиву по Україні становив 2,2 %. Разом із тим, методика розрахунку рівня рецидиву базується та вираховується виключно в період, коли дитина перебуває на обліку в пробації і лише стосовно кримінальних правопорушень, щодо яких законом передбачена санкція у вигляді позбавлення волі. Тому, враховуючи європейський досвід, де рецидив розраховується протягом 5 років після відбуття покарання, реально він може бути дещо вищим.

У нас рівень рецидиву отак от коливається в районі 3%. Звичайно, там є невеличкі підвищення, можуть бути після літніх канікул, там хтось добре погуляв і забув, що він на пробації перебуває. Це я кажу конкретно за рецидив, за ті, що на пробації. Тобто я б, розумієте, і в порівнянні з повнолітніми це низький рівень ризику і взагалі, якщо отак от

⁵⁰Огляд результатів діяльності Державної установи «Центр пробації» у 2020 році. https://www.probation.gov.ua/?page_id=3667

⁵⁰<https://rm.coe.int/16804c2188>

брати, якщо відкинути повнолітніх, 3%, ну, на жаль, у нас немає поки що, по крайній мірі, 100% запобіжника, щоб особа не вчиняла правопорушення взагалі. Тобто ми, в принципі, можемо зробити все, що від нас залежить, все, що залежить там за нашими нормативними актами, за законом і за нашими методиками.

З інтерв'ю зі співробітником Центру пробації

Самі співробітники органів пробації також високо оцінюють свою роботу, зазначаючи, що проводять дуже багато заходів для дітей. За даними Центру пробації найбільш позитивно неповнолітніми сприймаються заняття, в ході яких опановуються навички ухвалення рішень та формування цілей у межах проблеми, яка охоплюється пробаційною програмою, а також переглядаються тематичні відеоролики з подальшим обговоренням. Найбільш негативно діти сприймають занадто перевантажені вступні заняття, а також законодавчі особливості, пов'язані з тематикою пробаційної програми. Серед недоліків своєї роботи органи пробації зазначили недостатній рівень організації проведення заходів програми та моніторингу результатів проведеної з неповнолітніми роботи з боку кураторів пробаційних програм.

Я вважаю, що ми досить ефективні... Плюс проведення індивідуальних, групових занять. Вже діти починають думати по-іншому, тому я вважаю це заслугою пробації.

З інтерв'ю зі співробітником сектору ювенальної пробації

У мене є дуже багато прикладів і на практиці, і колеги ділились, коли діти, перебуваючи на пробації, усвідомлювали, що в їхній поведінці щось трошки, є якісь певні недоліки, щось вони роблять в житті неправильно, і вони виправлялись. Бували випадки, коли дитина, котра зайшла, от тільки-тільки прийшла в пробацію, і дитина, яка вже знімається з обліку, це практично, там майже дві різні людини.

З інтерв'ю зі співробітником Центру пробації

Окрім пробаційних програм, які проводяться лише за рішенням суду, органи пробації пропонують дітям брати участь також у соціально-виховній індивідуальній та груповій роботі.

Це можуть бути групові заняття, де ми намагаємося передати, припустимо, якісь знання та досвід, який є у нас, у людей, яких ми запрошуємо, припустимо, представників інших громадських організацій або ж навіть просто людей з просто цікавими знаннями і навичками. Наприклад, не так давно до нас приходила жінка – актриса, режисер-постановник і проводила заняття акторської майстерності.

З інтерв'ю зі співробітником органу пробації

Органи пробації займаються пошуком та організацією різноманітних заходів для дітей, залучаючи як комунальні, так і приватні установи, а також громадські організації та волонтерів. Для цього в кожному регіоні створені так звані «банки ресурсів», які містять перелік партнерських організацій, готових надавати ті чи інші послуги дітям. Це і соціальні служби, і центри безоплатної правової допомоги, і благодійні фонди, і навіть бізнес-партнери.

Тобто зі свого боку ми пишемо листа, ми пишемо про те, навіщо це, хто ми, чим вони допоможуть, в тій же ресоціалізації неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом. Тобто ми описуємо причину і чим вони можуть допомогти. Ну і, як наслідок, ми

з цим листом офіційним йдемо вже в адміністрацію, спілкуємося та отримуємо або ж дозвіл, або ж нам говорять про те, що нам не можуть допомогти, і такі випадки бувають.

З інтерв'ю зі співробітником органу пробації

Кожен підрозділ у межах своєї територіальної юрисдикції, він добирає, шукає такі організації, до них звертається, підписує меморандум, і вони вже безпосередньо проводять роботу з суб'єктами там, де наші колеги її не можуть проводити. Наприклад, у підрозділі немає психолога, посади психолога, немає посади або посада є, немає особи на цій посаді. Наші колеги укладають меморандум спільно з центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, з якимись державними, недержавними організаціями, іншими, щоб вони надавали цю допомогу.

Із інтерв'ю зі співробітником Центру пробації

Більшість адвокатів, суддів та прокурорів позитивно оцінили діяльність органів пробації, зазначивши, що лише іноді стикаються з формальним виконанням обов'язків з їхнього боку. Також, на їхню думку, проблемою є недокомплектованість кадрів, зокрема бракує психологів. Хоча, за даними Центру пробації, загальний некомплект (всіх органів пробації) не перевищує 6-9 %.

Як вони працюють... ну я знаю й наші приклади, часом це формально, так, тобто часом там ті самі досудові доповіді, які приходять, ну вони формальні. Деколи вони там їх не бачать. Ну бувають позитивні приклади там від тих дітей, які у нас на обліку і служба, якщо працює, то вони там із цими важкими сім'ями в силу можливостей працюють. Тому мені важко сказати, як потрібно, щоб це було, але наскільки вони там ефективні, ну по-різному буває.

Із інтерв'ю з суддею

У тому плані, що зараз вони намагаються якось організуватися. Мені важко якось там про їхню ефективність говорити. Тут теж багато різних... ті працівники, з ким я спілкуюся, бувають великі ентузіасти, які на собі якось це тягнуть, таке буває. А буває так воно і запущено. Буває і не вистачає просто ні ресурсу, ні працівників, ось це це ключове. Тих же психологів.

Із інтерв'ю з суддею

Так, ми регулярно проводимо перевірки в цьому органі. Я хочу сказати, у нас не так багато по області, окружні прокурори регулярно відвідують цей орган, дивляться, як вони ведуть справи, як контролюють це все. Ми вносили їм у документи прокурорського реагування і цього року, наприклад, що там у неповному обсязі вони мають профілактику. Я запрошувала керівника, казала: давайте відійдемо від формального підходу, особливо там, де стосується неповнолітніх, бо навіщо? Для того, щоб наші діти потім надалі не вчинили якихось повторних правопорушень. Тому не треба формалізму цього, а треба з кожною дитиною розмовляти, дивитися її умови і таке інше.

Із інтерв'ю з прокурором

Діти також надавали позитивні відгуки щодо загальної роботи секторів ювенальної пробації. Разом із тим, на їхню думку, менш ефективними є підрозділи служби пробації в областях, де врахування ювенального аспекту в роботі менш виражене.

Ну, я можу порівнювати ставлення те, що було в моєму невеликому місті, і те, що було тут, тут цікавіше і більше. Є заняття, які проводяться з нами, про права дітей, різні теми. Що не можна, чому зробили, ну і так далі. А там – прийшов, відзначився, пішов. Там, можливо, раз на місяць будуть заняття. Приємно, коли тебе зустрічають з усмішкою навіть тут, хоч ти, звичайно, накосячив у своєму житті, але люди всі розуміють, що оступився, зробив там неправильно, зробив помилку у своєму житті, ти змінився.

Пробація в моєму районі – це для дорослих, тобто там нічого такого не було, ні психолога, нічого. Просто прийшов, написав, відзначився, пішов, все. Тобто там було взагалі нудно, нецікаво. Але потім, коли я вступив до училища минулого року, відповідно за місцем проживання мене перевели сюди. Спочатку мені було дико, бо були підліткові заняття, індивідуальні заняття, це було для мене щось нове, незвичне. Але з часом я звик, мені стало добре тут, мені подобається ходити сюди, тут приділяють набагато більше уваги дітям, ніж на попередньому місці, тому що тут є психологи, ще співробітники, які займаються з нами та допомагають розібратися в собі, у своєму житті.

Із інтерв'ю з дітьми, які перебували на обліку в секторах ювенальної пробації

Важливою складовою роботи пробації є взаємодія з органами та службами в справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їхній соціальний захист і профілактику правопорушень. Хоча за останні кілька років процес комунікації між ними почав налагоджуватися, все-таки ще існують певні складнощі, над подоланням яких варто працювати. По-перше, це надання та обмін інформацією, необхідної як на етапі написання досудових доповідей, оцінки ризиків вчинення повторного правопорушення, так і в процесі ресоціалізації неповнолітніх. Для забезпечення надання дітям необхідних соціальних послуг персоналом секторів ювенальної пробації за 2020 рік надіслано 126 повідомлень до соціальних служб стосовно перебування неповнолітніх підоблікових у складних життєвих обставинах та за результатами їхнього розгляду отримано 36 підтверджень про взяття неповнолітнього суб'єкта пробації на облік як дитини, котра опинилась у складних життєвих обставинах.

Найбільше на особистих контактах ти вже починаєш спілкуватися з організацією, ти вже знаєш, телефонуємо один одному. Напевно, найбільше ускладнює саме бюрократія – запити, папірці, відповіді. Ну, і бувають різні організації, які можуть давати формальні відповіді.

Із інтерв'ю зі співробітником органу пробації

На думку деяких респондентів з числа адвокатів, які представляють інтереси дитини, серед труднощів взаємодії між різними суб'єктами ювенального правосуддя є не завжди відповідна обізнаність про функції кожного органу. Так, адвокат чи прокурор може представляти дітям роботу органів пробації як просто «відмічання» – подібно до органів поліції. Через це діти, а також їхні батьки приходять туди з низьким рівнем довіри та не розуміючи, навіщо це потрібно. Окрім того, не всі судді можуть бути обізнані щодо існування різних пробаційних програм, які повинні призначатися лише за рішенням суду.

Вони не завжди спочатку розбирають, чим поліція відрізняється від пробації, тому що в поліцію вони теж повинні приходити відзначатися, і в пробацію. Потім вони бачать, що тут зовсім інший підхід, ми намагаємося створити такі комфортніші домашні умови, щоб діти хотіли до нас приходити.

Необхідним подоланням проблем взаємодії є проведення регулярних навчань усіх суб'єктів, задіяних у ювенальній юстиції. В Україні навчання персоналу пробації організоване за програмами, що були розроблені за участю міжнародних експертів. Вони передбачають навчання навичкам здійснення мотиваційного інтерв'ювання, просоціального моделювання, які необхідні соціальному психологу, навчання деяким навичкам когнітивно-поведінкового втручання. Наразі створено проєвропейську систему навчання персоналу пробації – у двох Центрах підвищення кваліфікації (Білоцерківський та Дніпровський) за новими освітніми програмами навчено: в 2017 році – 550 працівників, у 2018 році – 918, у 2019 році – 599, у 2020 році – 43, за 9 місяців 2021 року – 106 працівників. Вони освоїли нові методики та інструментам пробації, що застосовуються в Європі і Канаді⁵¹. Водночас поширення потребує підготовка саме ювенальних офіцерів пробації, які можуть забезпечити ефективну ресоціалізацію неповнолітніх осіб.

Висновки

- Найефективніша робота пробації щодо неповнолітніх організована в секторах ювенальної пробації в Україні. Підрозділам служби пробації часто бракує персоналу, досвіду та інших ресурсів для забезпечення належного соціально-виховного супроводу засудженої дитини.
- Розроблено та впроваджено різні інструменти роботи з неповнолітніми, наразі діють 4 пробаційні програми, зокрема спрямовані на формування життєвих навичок, правової свідомості, зміни прокримінального мислення, попередження вживання психоактивних речовин, а також подолання агресії. Значна частина дітей показує високу результативність проходження цих програм. Окрім того рівень рецидиву серед дітей, які стоять на обліку в пробації, не перевищує 2-3%.
- Разом із тим, потребує розширення наявний перелік покарань, не пов'язаних з ізоляцією дитини, але таких, які забезпечують активне просування дитини на шляху свого виправлення, – громадські та виправні роботи, проходження реінтеграційних програм, обов'язкове повернення до навчання тощо. Ключовим результатом виправлення має бути усвідомлення дитиною свого вчинку, а не просто звільнення від покарання з випробуванням.
- Важливим є дотримання права на конфіденційність та недоторканість приватного життя при підготовці досудових доповідей на дитину. На жаль, поки що на практиці періодично трапляються розголошення даних про статус обвинуваченого неповнолітнього в школах, за місцем роботи та проживання.
- Також бракує механізмів контролю за складанням досудових доповідей щодо неповнолітніх, що нерідко призводить до їхнього формального написання і, відповідно, відсутності належної інформації для суду для прийняття виваженого комплексного рішення щодо дитини.

⁵¹https://www.probation.gov.ua/?page_id=28

- Існує проблема кадрового забезпечення фаховими працівниками, які мають відповідні знання щодо роботи з обвинуваченими неповнолітніми. Особливо це стосується підрозділів служб пробації в областях, що призводить до неефективного виконання соціально-виховної роботи з дітьми.
- Потребує налагодження взаємодія органів пробації з іншими суб'єктами ювенальної юстиції, зокрема соціальними службами, поліцією, садками.

Розділ 6. Спеціалізація суб'єктів правосуддя щодо неповнолітніх⁵²

Міжнародні стандарти, які містяться у Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), Європейських правила поведження з неповнолітніми правопорушниками, яких піддано санкціям або заходам⁵³, закликають створити та підтримувати служби правосуддя стосовно неповнолітніх

«Слід систематично розвивати та координувати служби правосуддя стосовно неповнолітніх з метою підвищення й підтримання кваліфікації персоналу цих служб, включаючи методи, підходи та ставлення.

Система правосуддя стосовно неповнолітніх спрямована, в першу чергу, на забезпечення благополуччя неповнолітнього та здійснення того, щоб будь-які засоби впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди співставні як із особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами самого правопорушення».

СУДИ (СУДДІ)

Відповідно до Конституції України та Закону України «Про судоустрій та статус суддів»⁵⁴ правосуддя в країні здійснюється виключно судами. Закон також передбачає спеціалізацію судів, яка концентрується на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. У місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Судді, уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обираються з числа суддів відповідного суду зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно.

Кількість суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, визначається окремо для кожного суду зборами суддів цього суду.

Суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, може бути обрано суддю зі стажем роботи суддею не менше десяти років, із досвідом здійснення кримінального провадження в суді і високими морально-діловими та професійними якостями. В разі відсутності в суді суддів з необхідним стажем роботи суддя, уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, обирається з числа суддів, які мають найбільший стаж роботи на посаді судді.

У нас існує ювенальна спеціалізація, вона передбачена Законом України «Про судоустрій та статус суддів», де окремо визначається суддя чи судді, які розглядають справи щодо неповнолітніх, це передбачено законом. Фактично такий розподіл, можна сказати, що в суді існує, але не окремо, що от є суддя, який в чистому вигляді слухає

⁵²У даному випадку ми використовували вузький підхід, який розглядає серед органів правосуддя лише суд та прокуратуру. Роль інших органів розглядається у відповідних розділах Звіту.

⁵³ [https://sites.unicef.org/tdad/councilofeuropejrec08\(1\).pdf](https://sites.unicef.org/tdad/councilofeuropejrec08(1).pdf)

⁵⁴ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

тільки ці справи, ні. Припустимо, слухає всі кримінальні справи, але, якщо стосується обвинувачення неповнолітнього, то суддя, який має найбільший стаж роботи, саме до нього ці справи скеровують, просто так здійснюється розподіл. Принаймні в нас в суді так організовано. Єдине, що минулого року вже ці судді пішли у відставку, то більше молодші залишилися, то вже вони зараз розглядають.

З інтерв'ю з суддею районного суду

У нас відсутня ювенальна спеціалізація. І про це свідчать, яскраво свідчать, процесуальні документи самих прокурорів, наприклад, обвинувальні акти по дітях. І про це свідчать рішення суддів, доступні в реєстрі судових рішень по дітях. Там береться за основу рішення суду – калька щодо дорослої людини і такий самий формат застосовується до неповнолітнього правопорушника. Не враховуючи аспекти судочинства дружнього до дитини. Тобто судді не поглиблюються в питання, що на лаві підсудних умовний правопорушник як доросла людина, застосовують до нього всі інструментарії, як до дорослої людини. Так, в якійсь мірі вони описують, що правопорушник неповнолітній, але ми ж знаємо, що судді надають оцінку на внутрішньому своєму переконанні. Так от оце внутрішнє переконання воно сьогодні не орієнтоване на дитину. Воно орієнтоване просто швидше розглянути справу, закрити провадження, ухвалити вирок, або там якась інше рішення в справі і все, і справу здати в архів. Нікого із суддів, учасників процесу не турбує подальша доля цієї дитини.

З інтерв'ю з адвокатом

Судді, уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, не звільняються від виконання обов'язків судді відповідної інстанції, проте здійснення ними таких повноважень враховується при розподілі судових справ та має пріоритетне значення.

Комітет ООН з прав дитини рекомендує урядам створювати суди в справах неповнолітніх або як окремі підрозділи, або як частину наявних обласних/районних судів. Якщо це неможливо зробити одразу з практичних причин, урядам слід забезпечити призначення спеціалізованих суддів для розгляду справ дітей⁵⁵. Наразі в Україні (станом на 11 жовтня 2021 року налічується 5 001 суддя з повноваженнями⁵⁶ щодо відправлення правосуддя. Так, згідно зі статистикою за 2020 рік, на розгляд цих суддів надійшло 3 675 932⁵⁷ справ, тобто 735 справ на одного суддю на рік. Ця статистика не враховує слідчих суддів, які не розглядають по суті справи, в яких беруть участь у якості слідчого судді, тому фактичне навантаження на одного суддю є ще більшим на практиці. Статистика щодо спеціально уповноважених суддів на розгляд справ щодо неповнолітніх не ведеться.

Прокуратура

Діяльність органів прокуратури в сфері правосуддя, дружнього до дитини, реалізується у відповідності до міжнародних конвенцій, Конституції України, Закону України «Про прокуратуру»⁵⁸ та наказу Офісу Генерального прокурора від 4 січня 2020

⁵⁵ Комітет ООН з прав дитини, Зауваження загального порядку, № 10, пп. 31

⁵⁶ <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3173420-v-ukraini-vakantni-1900-posad-suddiv-zastupnik-golovi-vrp.html>

⁵⁷ <https://hcj.gov.ua/news/kadrovyy-deficyt-negatyvno-vplyvaye-na-dostup-do-pravosuddya-svitlana-shelest>

⁵⁸ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

року, № 509 «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству». В Офісі Генерального прокурора створено Департамент з питань захисту прав дітей та протидії насильству, в обласних прокуратурах створено відділи з питань захисту прав дітей та протидії насильству, а на рівні новостворених окружних прокуратур призначено ювенальних прокурорів, відповідальних за напрямок захисту прав дітей.

З цією метою відповідні підрозділи прокуратури мають комплексно використовувати функції прокуратури щодо організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до вимог закону інших питань під час кримінального провадження, нагляду за негласними та іншими слідчими й розшуковими діями органів поліції, підтримання публічного обвинувачення в суді, представництва інтересів держави в суді в порядку, передбаченому законом, нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних із обмеженням/позбавленням особистої свободи дітей.

Робота органів прокуратури в кримінальних провадженнях за участю дітей ґрунтується на наступних принципах:

- отримання дітьми інформації про їхні права, забезпечення вільного доступу дітей до правосуддя та можливості повідомляти про факти порушення їхніх прав;
- забезпечення найкращих інтересів дитини;
- повага до гідності дитини та її захист від дискримінації;
- захист дитини від усіх форм насильства, зловживань, включаючи сексуальні, особливо з боку батьків, опікунів (піклувальників) чи інших осіб, які турбуються про дитину, а також її експлуатації.

Участь ювенального прокурора в судовому розгляді є обов'язковою:

- у кримінальних провадженнях щодо неповнолітньої особи, зокрема, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, принаймні одна з яких є неповнолітньою, а також стосовно особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, – з моменту встановлення особи;
- у кримінальних провадженнях у сфері охорони дитинства, а також у яких неповнолітня особа залучена до провадження як потерпілий або є особою, права та інтереси якої порушено чи може бути порушено внаслідок вчинення кримінального правопорушення, – невідкладно після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, прийняття рішення про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування або зміни повідомлення про підозру.

З метою зменшення негативного впливу події кримінального правопорушення на учасників процесу, а також попередження вторинної віктимізації дітей прокурори зобов'язані:

- вживати заходів щодо застосування під час допиту неповнолітньої особи аудіо-та/або відеофіксації слідчих дій;

- активно застосовувати можливість здійснення дистанційного досудового розслідування (ст. 232 КПК України);

- для захисту прав неповнолітніх потерпілих, свідків звертатися до суду з клопотанням про їхній допит поза залю судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (згідно зі ст. 352-354 КПК України);

- перед зверненням до суду з клопотанням про передання неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють (ст. 493 КПК України), доручати слідчим з'ясування відомостей про особу батьків, опікунів або піклувальників та їхні стосунки з неповнолітніми;

- вживати заходів щодо роз'яснення неповнолітнім підозрюваним і потерпілим, їхнім законним представникам права на укладання угод про примирення. За наявності підстав ініціювати укладання угод про визнання винуватості;

- за наявності законних підстав сприяти ранньому виведенню з кримінального процесу неповнолітніх, які вчинили кримінальні проступки або нетяжкі злочини, шляхом звернення до суду з клопотаннями про звільнення від кримінальної відповідальності та про застосування примусових заходів виховного характеру;

- забезпечувати неповнолітній особі, чії права та інтереси внаслідок вчинення кримінального правопорушення порушено чи може бути порушено, можливість безпосередньо звернутись із заявою або повідомленням про вчинення кримінального правопорушення до органу, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і користуватися у визначених законом випадках процесуальними правами потерпілого та заявника відповідно;

- вживати заходів щодо притягнення до передбаченої законодавством відповідальності осіб, які втягнули неповнолітніх у кримінально протиправну діяльність, пияцтво, проституцію, вживання наркотичних засобів тощо;

- забезпечувати вжиття заходів щодо виявлення можливого негативного впливу на дитину повнолітніми особами внаслідок домашнього, сексуального насильства, злісного невиконання обов'язків із догляду за дитиною, зловживання опікунськими правами, що призвело до вчинення нею кримінального правопорушення;

- особливу увагу приділяти повноті реалізації прав неповнолітніх потерпілих у кримінальному провадженні, використанню передбачених кримінальним процесуальним законодавством додаткових гарантій. Застосовувати процесуальні повноваження з метою недопущення шкоди їхнім інтересам, зокрема шляхом обмеження участі певних осіб у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунення від участі в кримінальному провадженні, ініціювання заміни законного представника, якщо дії чи інтереси останнього суперечать інтересам особи, яку він представляє.

На момент проведення дослідження (серпень-вересень 2021 року) триває призначення ювенальних прокурорів у окружних прокуратурах, відповідно, ще не всі окружні прокуратури мають призначених ювенальних прокурорів. Враховуючи віддаленість окремих відділів окружних прокуратур, загальне навантаження на прокурорів та в цілому зменшення кількості прокурорів після завершення реформи прокуратури поки що зарано констатувати повноцінну ювенальну спеціалізацію прокуратури в сфері правосуддя, дружнього до дитини. Після завершення реформи прокуратури на посадах прокурорів

залишилося 7 700 осіб по всій країні, що, в свою чергу, збільшує навантаження на окремого ювенального прокурора⁵⁹.

Так, присутня спеціалізація і прокурорів, і суддів, але є специфіка законодавства, наприклад, ювенальний прокурор КПК не визначений, це суто у нас галузевий наказ і ми його виконуємо і забезпечуємо. І, крім того, немає, не передбачено КПК ювенального слідчого судді. Тобто слідчі судді не мають спеціалізації, вони розглядають все підряд, що, звичайно, шкодить.

З інтерв'ю з прокурором обласної прокуратури

На практиці, фактично відсутня інфраструктура, необхідна для повноцінної реалізації правосуддя, дружнього до дитини. Для проведення дружньої співбесіди (допиту) дитини необхідне дружнє середовище – спеціально обладнана «Зелена кімната». Наразі в приміщеннях правоохоронних органів та судів їх зовсім небагато. Це також стосується наявності обладнання для відео та аудіо запису, яке б дозволило стаціонарно фіксувати процесуальні дії з дитиною.

«Ми наразі усіх налаштуємо, особливо по сексуальних правопорушеннях, на жаль, у нас в Запоріжжі немає «Зеленої кімнати», це проблема, але, я думаю, що найближчим часом вона в нас запрацює на повну силу, ми для цього робимо конкретні кроки: працюємо з благодійними фондами та іншими громадськими організаціями, нас відвідували представники американського посольства. У вересні запускаємо онлайн кризову лінію для дітей. Якщо запрацює «Зелена кімната», лінія, то це буде дуже добре. В основному ми наразі намагаємось везти усіх дітей до Мелітополя, де обладнано та працює «Зелена кімната». Ми маємо тісний зв'язок з психологами, постійно тримаємо руку на пульсі, ми маємо усі умови для допиту таких дітей».

З інтерв'ю з начальником відділу обласної прокуратури

Є й позитивні приклади розвитку підтримки дітей, котрі опинилися в контакті з законом. У Вінницькій області вперше в Україні розпочав роботу пілотний проєкт «Барнахус»⁶⁰. Він спрямований на забезпечення фахового супроводу дитини, яка стала потерпілою чи свідком злочину, у кримінальному процесі. Створений Центр захисту та соціально-психологічної підтримки в процесі правосуддя дітей, які постраждали або стали свідками насильства (модель Барнахус). У складі Центру організовано:

- кімнату очікування;
- кімнату допиту;
- кімнату для мультидисциплінарної команди;
- кабінет для роботи фахівців;
- медпункт;

⁵⁹ <https://www.slovoidilo.ua/2021/10/02/novyna/polityka/pislya-pershoho-etapu-reformuvannya-prokuratury-zalyshylosya-7700-prokuroriv-venediktova>

⁶⁰ <https://minjust.gov.ua/news/ministry/proekt-barnahus-zapratsyuvav-na-vinnichchini?fbclid=IwAR3nAUYCuyMzpk0ePyzeNJ4ahQa3g5HNeSjfuJ33R8HsXxvIA676uYkh678>

- кухню;
- дві кімнати особистої гігієни: душові кабінки та туалети.

Такі саме Центри Барнахус планується відкрити в Миколаївській, Тернопільській областях та у м. Києві.

Основний висновок правового аналізу, який міститься в дослідженні «Правовий аналіз моделі Барнахус в Україні», полягає в тому, що хоча українське законодавство не чинить непереборних перешкод для створення та діяльності Barnahus, рекомендується, щоб Україна ухвалила законодавчу базу для його регулювання та процедури. В Україні цей процес уже розпочато за участю зацікавлених сторін із різних сфер, які об'єдналися у Міжвідомчу координаційну раду з питань ювенальної юстиції та Робочу групу з впровадження моделі Барнахус⁶¹.

⁶¹ Legal analysis of the Barnahus model in Ukraine. – Council of Europe, 2021

Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх

Міжвідомча координаційна рада діє на підставі Положення про Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 року, № 357 із змінами та доповненнями від 5 лютого 2020 року, №45 та із змінами та доповненнями від 18 листопада 2020 року, № 1132⁶². У своїй діяльності керується Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України та цим Положенням.

Очолює МВКР заступник міністра юстиції, наразі це Олександр Банчук, а до складу увійшли представники міністерств та відомств, Офісу Генерального прокурора, суддівської влади, громадських і міжнародних організацій. МВКР виконує роль генератора ідей щодо правосуддя для неповнолітніх, бо в складі МВКР працюють робочі групи з напрацювання змін до законодавства та правозастосовної практики, а також із розробки стандартів навчання фахівців у сфері правосуддя, дружнього до дитини.

Міжвідомча координаційна рада визначає та затверджує конкретні напрями діяльності та плани на кожен рік.

Результати діяльності Міжвідомчої координаційної ради в 2021 році

1. Доопрацювання проекту закону «Про юстицію, дружню до дитини».
 2. Розробка Єдиних стандартів навчання для фахівців сфери юстиції щодо неповнолітніх (адвокатів, суддів, працівників прокуратури, національної поліції, установ виконання покарань, пробації тощо) та підтримка розбудови спроможності спеціалістів у сфері правосуддя для дітей.
 3. Оновлення та супровід функціонування Банку політик, проектів та програм, спрямованих на профілактику правопорушень серед неповнолітніх та забезпечення доступу до нього суб'єктів у сфері профілактики правопорушень.
 4. Робота над запровадженням єдиних стандартів ведення державними органами статистики щодо дітей у сфері правосуддя.
 5. Підтримка пілотного проекту щодо запровадження моделі Барнахус в окремих регіонах України.
 6. Робота над удосконаленням законодавства задля посилення дотримання прав дітей у цифровому середовищі.
 7. Робота над удосконаленням законодавства з питань вирішення спорів між батьками щодо місця проживання дитини, участі в її вихованні з урахуванням її потреб і найкращих інтересів і врегулювання питань правових наслідків за викрадення дитини одним із батьків.
 8. Розробка рекомендацій щодо організації роботи за методикою «Зелена кімната» для слідчих, суддів та прокурорів.
 9. Робота над впровадженням пілотного проекту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх та неповнолітніх дітей.
 10. Підтримка розвитку відновного правосуддя щодо неповнолітніх.
- МВКР вже підготовлено проект Закону України «Про юстицію, дружню до дитини», розроблені та впроваджуються стандарти дружньої бесіди (допиту) дитини, проводяться тренінги, аналітичні дослідження та виконується різнопланова адвокаційна робота. Участь у роботі МВКР представників міжнародних організацій сприяє запровадженню міжнародних стандартів у сфері правосуддя, дружнього до дитини.

⁶² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2017-%D0%BF#Text>

Висновки

1. Спеціалізація суб'єктів правосуддя щодо неповнолітніх в Україні здебільшого має умовний характер. Закріплення положення про спеціалізацію суддів у профільному законі в реаліях перманентного реформування системи правосуддя та браку суддів є недостатнім заходом. Відсутність спеціалізованих слідчих суддів у справах неповнолітніх так само засвідчує низьку пріоритетність цієї теми для системи правосуддя в Україні.
2. Спеціалізація прокурорів закріплена лише відомчим наказом та легко може бути змінена/скасована кожним наступним Генеральним прокурором України.
3. Реформа органів прокуратури та скорочення штатної чисельності прокурорів призводить до збільшення навантаження на прокурорів, що, в свою чергу, впливає на їхню спроможність якісно виконувати покладені на них функції правосуддя щодо дітей.
4. Окрім фахівців юстиції (суддів та прокурорів) практично відсутня спеціалізована інфраструктура для відправлення правосуддя щодо дітей («Зелені кімнати», спеціальні установи для тримання дітей). Лише окремі пілотні ініціативи та зусилля окремих фахівців щодо створення спеціальних умов для дітей додають оптимізму та дозволяють очікувати на зміну системи.

Розділ 7. Збір даних і незалежний моніторинг

Базовим документом, який визначає підхід до збору, обробки та аналізу даних про дітей, які мають контакт із законом, є **Керівництво щодо оцінки показників у сфері правосуддя стосовно неповнолітніх**, розроблене спільно ЮНІСЕФ та Управлінням ООН з наркотиків і злочинності⁶³, яке запропонувало п'ятнадцять показників у сфері правосуддя щодо неповнолітніх. У 2019 році Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя щодо неповнолітніх було проаналізовано систему збору даних щодо неповнолітніх в Україні⁶⁴.

Таблиця 1. П'ятнадцять показників у сфері судочинства щодо неповнолітніх

№	Показник	Визначення
1	Діти, які порушили закон	Кількість дітей, заарештованих за 12 місяців, на 100 000 популяції дітей.
2	Діти, які перебувають в ув'язненні (основний показник)	Кількість дітей, які перебувають в ув'язненні, на 100 000 популяції дітей.
3	Діти, які перебувають у попередньому ув'язненні (основний показник)	Кількість дітей, які перебувають у попередньому ув'язненні, на 100 000 популяції дітей.
4	Тривалість попереднього ув'язнення	Час, який діти проводять в ув'язненні до винесення вироку.
5	Тривалість ув'язнення після призначення покарання	Час, який діти проводять в ув'язненні після призначення покарання.
6	Кількість дітей, які померли в ув'язненні	Кількість дітей, які померли в ув'язненні за 12-місячний період, на 1 000 затриманих дітей.
7	Ізоляція від дорослих	Відсоток дітей, які перебувають в ув'язненні, але не зовсім ізольовані від дорослих.
8	Контакти з батьками та членами родини	Відсоток дітей, які перебувають в ув'язненні, котрих за останні 3 місяці

⁶³https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/JJ_indicators_Russian.pdf

⁶⁴https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D1%84%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0-%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%96%D1%8F.pdf

		відвідали батьки, опікуни або будь-який дорослий член родини, або які самі їх відвідали.
9	Покарання у вигляді позбавлення волі (основний показник)	Відсоток засуджених дітей, яких вироком суду позбавлено волі.
10	Закриття справи до призначення покарання (основний показник)	Відсоток дітей, стосовно яких справи були припинені, або засуджених, які беруть участь у програмах припинення справи до призначення покарання.
11	Виховний та виправний вплив на осіб, які відбули покарання	Відсоток дітей, яких звільнено з-під варти, до яких застосовано заходи виховного та виправного впливу.
12	Регулярні незалежні інспекції	<ul style="list-style-type: none"> • Наявність системи, що гарантує регулярні незалежні інспекції місць ув'язнення. • Відсоток місць ув'язнення, де за останні 12 місяців проводилася незалежна інспекційна перевірка.
13	Механізм подачі скарг	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Наявність системи подачі скарг дітьми, які перебувають в ув'язненні. ▪ Відсоток місць ув'язнення, де діє система подачі скарг.
14	Спеціалізована система правосуддя щодо неповнолітніх (основний показник)	Наявність спеціалізованої системи правосуддя щодо неповнолітніх.
15	Профілактика	Наявність національного плану профілактики втягнення дітей у злочинну діяльність.

Наразі в Україні збір, обробку та аналіз даних щодо неповнолітніх, які мали контакт із законом, в Україні здійснюють:

- Міністерство соціальної політики України;
- Офіс Генерального прокурора України;
- Національна поліція України;
- Державна судова адміністрація України;
- Державний департамент з питань виконання кримінальних покарань (ДДПВКП) Міністерства юстиції України;

- Державна установа «Центр пробації»;
- Державна служба статистики України.

Всі ці органи збирають та обробляють дані з різною періодичністю. Періодичність збору статистичних даних може бути:

- щомісячна – злочинність у дитячому середовищі, застосування адміністративного законодавства, утримання неповнолітніх ув'язнених у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань, результати діяльності секторів ювенальної пробації (відповідно ГПУ, НПУ, Адміністрація ДКВС України, ДУ «Центр пробації»);
- квартальна – результати роботи органу досудового розслідування НПУ, результати діяльності спеціальних виховних установ ДДПВКП України;
- піврічна – відомості про неповнолітніх суб'єктів пробації, які перебувають на обліку уповноважених органів з питань пробації;
- річна – судова статистика.

Офіс Генерального прокурора України

У відповідності до вимог КПК України ОГПУ забезпечує ведення Єдиного державного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). На підставі відомостей, внесених до ЄРДР, ОГПУ здійснює автоматизоване формування адміністративної звітності за всіма органами досудового розслідування (ст. 38 КПК України) – органами НПУ, органами безпеки, органами, що здійснюють контроль за розслідуванням податкового законодавства, підрозділами детективів, підрозділами внутрішнього контролю НАБУ, органами ДДПВКП, органами ДБР. Всі дані агрегуються в наступних формах звітів:

- Єдиний звіт про кримінальні правопорушення (форма 1);
- Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (форма 2);
- Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями (форма 1-ОЗ).

Відомості про неповнолітніх правопорушників та потерпілих від злочинних посягань є складовою загальних даних злочинності в державі з виокремленням основних даних за віком, видами злочинів, тяжкістю тощо.

Національна поліція України

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію»⁶⁵, а також інших законів та підзаконних актів, НПУ забезпечує:

- проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності, зокрема щодо злочинів, вчинених неповнолітніми;

⁶⁵<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

- вжиття заходів для запобігання та припинення стосовно дитини будь-яких протиправних діянь;
- притягнення до адміністративної відповідальності дітей віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення;
- участь у профілактичних заходах щодо запобігання правопорушенням серед дітей; затримання та тримання не більше 8 годин у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей, які залишилися без нагляду, на період до передання їх батькам, законним представникам або до влаштування їх до спеціалізованих закладів;
- участь у судовому розгляді за участю неповнолітнього обвинуваченого відповідно до ст.ст. 496, 500 КПК України, зокрема й для застосування примусових заходів виховного характеру.

НПУ забезпечує інформаційно-аналітичну діяльність для реалізації передбачених чинним законодавством повноважень, у рамках якої формує, наповнює та підтримує автоматичні бази даних, які входять до єдиної інформаційної системи МВС України. У рамках цієї роботи НПУ здійснює:

- реєстрацію виявлених адміністративних та кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їхньою участю, відповідно до наказу МВС України «Про затвердження Інструкції⁶⁶ з автоматизованого обліку адміністративних правопорушень» від 4 липня 2016 року, № 595, та наказу ОГПУ «Про затвердження Положення⁶⁷ про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення» від 30 червня 2020 року, № 298;
- профілактичний облік та зняття з профілактичного обліку дітей, щодо яких заведено обліково-профілактичну справу;
- розшук неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених (підсудних), які ухиляються від відбування покарання або вироку суду, зниклих безвісти та невідомих трупів у відповідності до наказу МВС України «Про затвердження Інструкції з організації розшуку підозрюваних, обвинувачених (підсудних), осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб та встановлення особи невідомих трупів» від 5 січня 2005 року, № 3, наказу МВС України «Про затвердження Інструкції про організацію оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи оперативними підрозділами Національної поліції України» від 5 травня 2016 року, № 07.

На підставі даних автоматизованих обліків та даних, які формуються не в автоматизованому режимі, НПУ, крім вищенаведеного, здійснює також узагальнення статистичної звітності за періодами, регіонами та службами. Серед них такі:

- Звіт про роботу органів досудового розслідування (форма 1-СЛ);
- Звіт про окремі показники роботи підрозділів превентивної діяльності з ювенальної превенції (форма 1-АВН);

⁶⁶<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-16#Text>

⁶⁷<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#n7>

- Звіт про роботу підрозділів превентивної діяльності з ювенальної превенції та приймальників-розподільників для дітей (форма 1-ЮП);
- Звіт про результати роботи органів Національної поліції України із запобігання та протидії домашньому насильству (форма 1-ДН);
- Звіт про результати розшуку осіб, які переховуються від органів влади, зникли безвісти, ідентифікації невідомих трупів та осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші причини повідомити інформацію про себе (форма 3);
- відомості про правопорушення, вчинені дітьми та стосовно них (форма 1-НЛ);
- Звіт про стан застосування адміністративного законодавства органами Національної поліції України (форма 1-АП).

Державна судова адміністрація України

На виконання вимог ст. 152 Закону України «Про судоустрій і статус суддів⁶⁸» та Положення⁶⁹ про Державну судову адміністрацію України, затвердженого рішенням Вищої Ради правосуддя від 17 січня 2019 року, №141/0/15-19, ДСА України забезпечує:

- організацію роботи з ведення судової статистики;
- функціонування Єдиної судової інформаційної (автоматизованої) системи;
- ведення Єдиного державного реєстру судових рішень.

ДСА України здійснює автоматизований збір, обробку та аналіз статистичних даних щодо результатів судового провадження і готує відповідні звіти. А саме:

- Звіт про неповнолітніх засуджених (форма 8);
- Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (форма 1-К);
- Звіт судів апеляційної інстанції про розгляд апеляційних скарг у порядку кримінального провадження (форма 2-К);
- Звіт про склад засуджених (форма 7).

Органами ДСА України результати адміністративної практики узагальнюються в звіті судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення (форма 1-П). **Відомості про притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності не виокремлюються.**

Державний департамент з питань виконання кримінальних покарань кримінально-виконавчої служби України

⁶⁸<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

⁶⁹<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr141910-19#Text>

Відповідно до Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» ДДПВКП України забезпечує:

- реалізацію державної політики в сфері виконання кримінальних покарань;
- контроль за дотриманням прав людини та громадянина, вимог законодавства щодо виконання та відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав і інтересів засуджених та осіб, взятих під варту.

Органами ДДПВКП України здійснюється збір та обробка адміністративних даних щодо неповнолітніх ув'язнених, а саме:

- даних про кількість неповнолітніх ув'язнених, які тримаються в слідчих ізоляторах та установах виконання покарань;
- даних про результати діяльності спеціальних виховних установ.

Державна установа «Центр пробації»

У відповідності до ст. 6 Закону України «Про пробацію»⁷⁰ та Положення⁷¹ про Державну устанovu «Центр пробації», затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 28 грудня 2017 року, №4322/5, ДУ «Центр пробації» забезпечує виконання завдань ДКВС України з питань пробації та безпосереднього спрямування й координації діяльності уповноважених органів з питань пробації, зокрема через:

- підготовку досудових доповідей щодо обвинувачених неповнолітніх, яка є обов'язковою у випадку неповнолітніх;
- здійснення нагляду за засудженими до покарань у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, до громадських робіт, виправних робіт; за особами, яким покарання у вигляді обмеження волі чи позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у вигляді громадських робіт або виправних робіт;
- виконання певних видів покарань, не пов'язаних із позбавленням волі;
- направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів;
- реалізацію пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України).

З урахуванням визначених законом повноважень органи пробації узагальнюють адміністративні дані про неповнолітніх суб'єктів пробації у наступних відомостях:

⁷⁰<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

⁷¹https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7-%D0%9C%D0%AE%D0%A3-%D0%B2%D1%96%D0%B4-22.02.2019-%E2%84%96561_5-%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%94%D0%A3.pdf

- Дані про неповнолітніх суб'єктів пробації, які перебувають на обліку уповноважених органів з питань пробації;
- Дані про результати діяльності органів (секторів) ювенальної пробації.

Міністерство соціальної політики України

За Положенням⁷² про Міністерство соціальної політики, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 року, № 423, до повноважень міністерства входять:

- координація роботи із соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей та їхньої соціально-психологічної реабілітації;
- проведення роботи з соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням серед них, соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей;
- контроль та координація діяльності служб у справах дітей;
- проведення координаційно-аналітичної роботи щодо діяльності центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, притулків для дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей.

Результати діяльності притулків для дітей та центрів соціально-психологічної реабілітації Мінсоцполітики узагальнює у статистичній звітності, а саме:

- у Звіті про рух контингенту дітей притулків для дітей;
- у Звіті про діяльність центрів соціально-психологічної реабілітації дітей.

Крім збору статистичних даних дотримання прав дітей, які мали контакт із законом, є предметом незалежного моніторингу Уповноваженого Верховної Ради з прав людини під час виконання функції Національного превентивного механізму. Результати такої моніторингової діяльності Уповноваженого щороку систематизуються в «Спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Стан реалізації національного превентивного механізму»⁷³, яка містить детальний опис проблем і викликів, які стоять перед дітьми, котрі мали контакт із законом. Ці доповіді, звичайно, не можуть охопити всі проблемні питання щодо неповнолітніх, які потрапили до системи кримінальної юстиції, але вони мають добрий балансуєчий вплив на центральні органи виконавчої влади, які в межах закріпленої законом компетенції виконують функції в сфері правосуддя щодо неповнолітніх.

В Україні існує низка громадських організацій, залучених до незалежного моніторингу дотримання прав дітей, які мали контакт із законом, Наприклад, група громадських організацій «Коаліція «Права дитини в Україні», до якої входять:

- Всеукраїнська громадська організація «Жіночий консорціум України»;
- Всеукраїнська Фундація «Захист Прав Дітей»;

⁷²<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text>

⁷³<https://ombudsman.gov.ua/ua/page/npm/provisions/reports/>

- Молодіжна громадська організація «М'АРТ» (Молодіжна Альтернатива);
- Харківський інститут соціальних досліджень;
- Харківська обласна фундація «Громадська Альтернатива»;
- Правозахисний центр «Поступ»;
- Дитяча екологічна громадська організація «Флора» (м. Кропивницький);
- Асоціація молодих професіоналів «Клас» (м. Харків);
- Міжнародна благодійна організація «Партнерство «Кожній дитині»;
- Благодійний фонд «Рокада»;
- Сумська обласна молодіжна «Гендерна агенція консультацій та інформації»;
- Представництво міжнародної організації ХІАС.

Коаліція «Права дитини в Україні» провела незалежний моніторинг⁷⁴ дотримання прав дітей, які перебувають у приймальниках-розподільниках МВС України із наданням відповідних рекомендацій щодо зміни системи тримання дітей до ухвалення рішення судом. Коаліція організацій на чолі з Анти-дискримінаційним центром здійснила моніторинг дотримання прав дитини в закритих установах в Білорусі, Молдові та Україні⁷⁵, щоб поліпшити становище дітей, які перебувають у місцях несвободи під повним контролем держави.

Висновки

1. В Україні здійснюється систематичний збір величезних обсягів інформації щодо дітей, які мали контакт із законом.
2. Попри велику кількість інформації, яка збирається, вона не повністю відповідає вимогам **Керівництва щодо оцінки показників у сфері правосуддя стосовно неповнолітніх**. Наприклад, відсутні окремі дані про кількість неповнолітніх, притягнутих до адміністративної відповідальності у віці 16-18 років; багато державних структур збирає статистику щодо дітей, але бракує координації такої роботи, потрібен окремий орган чи установа, які б відповідали за державну політику щодо дитини в сфері кримінального правосуддя.
3. Застарілими є підходи до обробки та доступу до великої кількості статистичної інформації, вони мають бути переглянуті. Доступ до такої інформації ускладнений, потребує значних зусиль із додаткової агрегації чи виокремлення.

⁷⁴<https://wcu-network.org.ua/ua/Zaxistpravdtei/publications/Zagalnvisnovkirekomendacijmontoringudotrimannjapravditinivprii>

⁷⁵ <https://adcmemorial.org/novosti/adcz-memorial-i-ego-partnery-iz-stran-vostochnogo-partnerstva-zavershili-proekt-prodvizhenie-sovremennyh-mezhdunarodnyh-standartov-prav-rebenka-deinstitutczionalizacziya-i-gumanizacz/>

4. Досі в Україні існує невелика кількість ініціатив щодо незалежного моніторингу дотримання прав дітей, які перебувають у контакті із законом.
5. Без створення системи правосуддя, дружнього до дитини, визначення відповідального державного органу та його нормативного забезпечення ситуація з інформацією про дітей в контакті/в конфлікті з законом, та політикою в цій сфері залишатиметься за межами державних пріоритетів.

Наші рекомендації

Кабінету Міністрів України

1. Розробити та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону щодо внесення змін до Кримінального кодексу України, які б забезпечували застосування позбавлення волі дитини за вчинене кримінальне правопорушення **лише у виключних випадках** шляхом внесення переліку конкретних складів злочину (тяжких та особливо тяжких), за які передбачене покарання у вигляді позбавлення волі для неповнолітніх.
2. Розробити та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону, яким розширити можливість застосування в рамках правосуддя, дружнього до дитини, заходів впливу, не **пов'язаних із засобами кримінально-правового примусу**. Наприклад, замість масового застосування положень ст. 75 «Звільнення від відбування покарання з випробуванням» Кримінального кодексу України застосовувати заходи впливу, які полягають у активних діях дитини в конфлікті з законом. Це могли б бути суспільно корисні роботи для дітей у віці від 16 років, обов'язкове проходження програм із керування гнівом, зниження агресії, обов'язкове повернення до навчання, читання книжок тощо.
3. Розробити та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону, яким запровадити **обов'язкову процедуру відновного правосуддя** для нетяжких злочинів та злочинів середньої тяжкості. Наразі такі процедури можливі лише за згодою сторін на етапі судового розгляду. Потенціал цього механізму був продемонстрований в рамках пілотного проєкту, реалізованого Міністерством юстиції України та Офісом Генерального прокурора України.

Міністерству внутрішніх справ України

4. Розробити та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону, яким закріпити превентивні функції підрозділів поліції в Законі України «Про Національну поліцію».
5. Змінити функції поліції, а саме ювенальної превенції, **зосередивши її увагу на профілактиці правопорушень** серед дітей, а не лише на зборі статистики та веденні обліку тих дітей, які вже скоїли правопорушення. Поліція має стати активним «воротарем», який не допускає дітей у систему кримінальної юстиції завдяки застосуванню заходів активної профілактики та раннього реагування.
6. Змінити звітність ювенальних поліцейських, прибравши з негативних показників їхньої діяльності повторне скоєння правопорушення дитиною. Наразі скоєння повторного кримінального правопорушення дитиною, яка перебуває на обліку, тягне за собою притягнення до дисциплінарної відповідальності поліцейського.
7. Створити **дружню до дитини інфраструктуру на базі поліції**. Спеціально облаштовані кімнати для роботи з дітьми («Зелені кімнати») мають бути обладнані у **всіх** органах, які здійснюють правосуддя щодо дитини.

8. Передбачити в курсах базової підготовки, професійного навчання та курсах підвищення кваліфікації обов'язкове періодичне (не рідше 1 разу на рік) навчання для фахівців правосуддя, дружнього до дитини. За можливості проводити таке навчання в міжсекторальних групах: прокуратури з суддями, органами пробації, поліцейські з представниками служб у справах дітей, соціальними працівниками тощо.
9. Розробити та подати на розгляд Верховної Ради проєкт закону, яким передбачити можливості для прокурорів та слідчих закривати провадження, в яких підозрюваними та обвинуваченими проходять неповнолітні, **на стадії досудового розслідування з використанням відновних практик та медіації** з подальшим затвердженням таких угод у судах.

Міністерству юстиції України

10. Вивчити питання щодо **створення міжрегіональних виховних центрів** для відбуття покарання у вигляді позбавлення волі неповнолітніми. Це дозволить зберігати важливі соціальні зв'язки дітей під час відбування покарання та отримувати реінтеграційні послуги в своїй громаді або неподалік від неї.
11. Перевести пріоритет системи правосуддя, дружнього до дитини, із «кінцева мета – вирок» на зміну/корекцію поведінки дитини-порушника з наданням їй усього комплексу послуг: психологічних, соціальних, медичних, освітніх тощо. Наразі ці послуги мають другорядний характер та застосовуються вже по завершенні кримінального процесу щодо дитини. **Новий підхід має полягати в безперервності надання таких послуг дитині, бо ювенальне правосуддя має стати кризовим соціальним втручанням держави в життя дитини, яка скоїла правопорушення.**
12. Розширити повноваження служби пробації щодо наповнення змістом покарання, які не пов'язані з позбавленням волі. Наприклад, передбачити обов'язкове проведення громадських робіт за правопорушення, якими було заподіяно майнову шкоду. Так, якщо дитина вдалася до акту вандалізму чи навмисного пошкодження майна, покаранням для неї передбачити відновлення цього майна (фарбування, прибирання тощо).

Міністерству соціальної політики України

13. Провести перевірку роботи служб у справах дітей щодо координації роботи міждисциплінарних команд, які утворюються відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 585 від 1 червня 2020 року «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» для допомоги кожній дитині, котра зазнає складних життєвих обставин, зокрема й тій, що перебуває в конфлікті з законом.

Державній судовій адміністрації

14. Запровадити на законодавчому рівні спеціалізацію суддів, **закріпивши конкретних суддів за розглядом по суті кримінальних проваджень, у яких обвинуваченими, свідками чи потерпілими є неповнолітні**, звільнивши їх при цьому від розгляду інших типів справ.

15. Запровадити в кожному суді **посаду ювенального слідчого судді**, який би розглядав усі питання стосовно супроводження розгляду справ, у яких обвинуваченими, свідками чи потерпілими є неповнолітні.
16. Створити дружню до дитини інфраструктуру в кожному суді, який повинен мати спеціально облаштовану залу судових засідань для розгляду справ за участю дітей та щодо дітей.

Офісу Генерального прокурора України

17. Розробити та подати на розгляд Верховної Ради України проєкт закону, яким закріпити превентивні функції прокуратури в Законі України «Про прокуратуру».

Організаціям громадянського суспільства

18. Підтримувати та розвивати схеми незалежного моніторингу дотримання прав дитини в конфлікті/контакті з законом. Особливу увагу приділяти дітям, які перебувають під опікою та контролем держави (в колоніях, інтернатах, центрах тримання). Ці місця потребують особливої уваги під час дії додаткових обмежень, запроваджених під час поширення коронавірусної пандемії COVID-19.

Додатки

Інструменти збору даних

1. ПРОПОНОВАНІ ЗАПИТАННЯ ДО ІНТЕРВ'Ю З ОФЦЕРОМ ПРОБАЦІЇ

Як часто судді призначають пробацію для неповнолітніх правопорушників?
Як ви її реалізуєте?
Чи співпрацюєте ви з установами/організаціями в проведенні пробації?
Як це організовано? Чи є меморандуми про співпрацю? Які проблеми виникають у співпраці?
З якими труднощами стикаються діти під час пробації?
Які конкретні заходи ви включаєте до пробації для поліпшення поведінки дітей?
Якою мірою батьки/опікуни беруть участь у пробації?
Які інструменти пробації ви застосовуєте? (Досудова доповідь, оцінка ризиків повторного правопорушення, заміна невідбутої частини покарання на суворіше тощо.)
Як ви оцінюєте ефективність пробації?
Чи сприяла система пробації зниженню кількості повторних правопорушень серед неповнолітніх?
Чи ретельно ви спостерігаєте за дітьми по завершенні пробації?
Як пробація сприяє соціалізації та реінтеграції?
Які реінтеграційні послуги доступні дітям, які перебувають у конфлікті з законом, і як вони організовані?
Як здійснюється оцінювання ризику повторного вчинення злочину дітьми, і які програми реалізуються для його запобігання?
Що можна зробити для поліпшення застосування пробації?

2. ПРОПОНОВАНІ ЗАПИТАННЯ ДО ІНТЕРВ'Ю З АДВОКАТОМ, ЯКИЙ ПРЕДСТАВЛЯЄ ІНТЕРЕСИ ДИТИНИ

Яким є рівень підготовки суддів та прокурорів у справах неповнолітніх, які працюють із дітьми, котрі перебувають у конфлікті з законом?
Чи є спеціальні та підготовлені адвокати для захисту інтересів дітей, котрі перебувають у конфлікті з законом?
Як часто суди за пропозицією прокурора застосовують перекваліфікацію?
Які заходи з перекваліфікації використовуються найчастіше, а які – рідше?
Якою мірою суди використовують медіацію? Як відповідні суб'єкти оцінюють ефективність заходів із перекваліфікації?
Чи запобігає використання заходів з перекваліфікації можливості повторного вчинення злочинів дітьми?
Які адміністративні санкції застосовуються до дітей?
Які критерії враховуються суддями при призначенні адміністративних санкцій?
Яким є рівень рецидивів кримінальних злочинів серед дітей, які відбули адміністративне покарання?
Які кримінальні покарання застосовуються до неповнолітніх, які порушили закон?
Які критерії враховують судді при застосуванні кримінальних покарань до дітей?
Якою мірою діти реалізують право бути почутими та брати участь у судовому розгляді?
Чи доступна дітям, які перебувають у конфлікті з законом, своєчасна та пряма інформація про звинувачення та права дітей?
Чи надається дітям юридична та інша допомога на всіх етапах судового розгляду?

Чи ухвалюються судові рішення щодо дітей, які перебувають у конфлікті з законом, без зволікання та за участю батьків і законних представників?

Чи вільні діти від примусового самозвинувачення і чи мають вони доступ до доброзичливої співбесіди?

Чи всі учасники дотримуються права на недоторканність приватного життя на всіх етапах процедури щодо дітей, які перебувають у конфлікті з законом, та на подання апеляції?

Які умови утримання та права дітей, затриманих до суду?

Які права дітей, поміщених до тюремного центру для новоприбулих ув'язнених, які умови в цих установах?

Який термін досудового затримання для дітей?

Чи інформують батьків і законних опікунів/законних представників одразу ж після затримання?

Які умови та поводження з дітьми, засудженими до позбавлення волі (розлучення з дорослими, гендерна сегрегація та використання ізоляторів)? Які освітні, оздоровчі та розважальні послуги доступні дітям у колоніях для неповнолітніх?

Чи існує офіційний механізм подачі скарг для дітей, позбавлених волі?

Які реінтеграційні послуги доступні дітям, які перебувають у конфлікті з законом, і як вони організовані?

Як часто судді призначають пробацію для неповнолітніх правопорушників? І яким чином це реалізовано?

Як відповідні фахівці оцінюють ефективність пробації?

Якою мірою батьки/опікуни беруть участь у пробації?

Чи сприяла система пробації зниженню кількості повторних правопорушень серед неповнолітніх?

Чи ретельно фахівці з пробації спостерігають за дітьми по завершенні пробації?

Як здійснюється оцінювання ризику повторного вчинення злочину дітьми, і які програми реалізуються для його запобігання?

3. ПРОПОНОВАНІ ЗАПИТАННЯ ДО ІНТЕРВ'Ю З ПРЕДСТАВНИКОМ НДО, ЯКА ПРАЦЮЄ З ДІТЬМИ В КОНФЛІКТІ З ЗАКОНОМ

Які адміністративні санкції застосовуються до дітей?

Які критерії враховуються суддями при призначенні адміністративних санкцій?

Який рівень рецидивів кримінальних злочинів тих дітей, які відбули адміністративне покарання?

Які кримінальні покарання застосовуються до неповнолітніх, які порушили закон?

Які критерії враховують судді при застосуванні кримінальних покарань до дітей?

Як часто суди за пропозицією прокурора застосовують перекваліфікацію? Які заходи з перекваліфікації використовуються найчастіше, а які – рідше?

Якою мірою суди використовують медіацію?

Як відповідні суб'єкти оцінюють ефективність заходів із перекваліфікації?

Чи запобігає використання заходів із перекваліфікації можливості повторного вчинення злочинів дітьми?

Чи вважаєте ви, що права дітей з групи ризику, котрі перебувають у конфлікті з законом, дотримуються системою?

Якщо ні, то чому? Який у вас досвід? Які основні проблемні сфери?

Якою мірою діти реалізують право бути почутими та брати участь у судовому розгляді?

Чи доступна дітям, які перебувають у конфлікті з законом, своєчасна та пряма інформація про звинувачення і права дітей?

Чи надається дітям юридична та інша допомога на всіх етапах судового розгляду?

Чи ухвалюються судові рішення щодо дітей, які перебувають у конфлікті з законом, без зволікання та за участю батьків і законних представників?

Чи вільні діти від примусового самозвинувачення та чи мають вони доступ до доброзичливої співбесіди?

Чи є у дітей можливість скористатися своїм правом на подання апеляції?

Чи всі учасники дотримуються права на недоторканність приватного життя на всіх етапах процедури щодо дітей, які перебувають у конфлікті з законом?

Чи присутні в кожному суді судді у справах неповнолітніх і прокурори у справах неповнолітніх?

Який рівень підготовки суддів та прокурорів у справах неповнолітніх, які працюють із дітьми, котрі перебувають у конфлікті з законом?

Чи є спеціальні та підготовлені адвокати для захисту інтересів дітей, котрі перебувають у конфлікті з законом?

Які умови утримання та права дітей, затриманих до суду?

Які права дітей, поміщених до тюремного центру для новоприбулих ув'язнених, які умови в цих установах?

Який термін досудового затримання для дітей?

Чи інформують батьків і законних опікунів/законних представників одразу ж після затримання?

Які умови та поводження з дітьми, засудженими до позбавлення волі (розлучення з дорослими, гендерна сегрегація та використання ізоляторів)?

Які освітні, оздоровчі та розважальні послуги доступні дітям у колоніях для неповнолітніх?

Чи існує офіційний механізм подачі скарг для дітей, позбавлених волі?

Які профілактичні заходи, спрямовані на дітей з групи ризику, батьків-опікунів і громаду, що сприяють успішній соціалізації та інтеграції, розроблені та реалізовані?

Чи активно діти та їхні батьки беруть участь в розробці та реалізації таких програм?

Чи розміщують дітей з групи ризику у спеціалізованих установах з метою профілактики?

Яка ефективність профілактичних заходів?

Який рівень координації між професіоналами, що працюють у сфері профілактики?

Які послуги ви пропонуєте дітям, які перебувають в групі ризику щодо порушення закону, та їхнім батькам/опікунам?

Які послуги ви пропонуєте дітям-правопорушникам?

Чи співпрацюєте ви з державними установами, відповідальними за роботу з дітьми з груп ризику/дітьми, які перебувають у конфлікті із законом?

Як ви вважаєте, чи система у справах неповнолітніх зараз добре спроектована та функціонує для задоволення потреб дітей, котрі перебувають під загрозою скоєння правопорушень, і правопорушників?

Чи розроблена на центральному рівні система збору даних про дітей, які перебувають у конфлікті з законом?

Якою мірою омбудсмен проводить незалежний моніторинг прав дітей, яких помістили в установи/позбавили волі?

Чи пропонуєте ви програми реінтеграції для дітей-правопорушників?

Що можна зробити, щоб поліпшити правосуддя щодо неповнолітніх?

Які реінтеграційні послуги доступні дітям, котрі перебувають у конфлікті з законом, і як вони організовані?

Як здійснюється оцінювання ризику повторного вчинення злочину дітьми, і які програми реалізуються для його запобігання?

4. ПРОПОНОВАНІ ЗАПИТАННЯ ДО ІНТЕРВ'Ю З ДИТИНОЮ, ЯКА ВІДБУВАЛА ПОКАРАННЯ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Чи знаєте ви, чому вас засудили до ув'язнення в колонії для неповнолітніх? Чи згодні ви з суддею щодо цього заходу?
Чи була у вас можливість пояснити судді свої дії, які призвели до цієї ситуації?
Чи суддя цікавився вашою думкою, аргументами перед ухваленням рішення?
Чи була підтримка під час судового розгляду з боку адвоката або батьків?
Чи була зрозумілою процедура щодо вас?
Чи повідомили вас про ваші права?
Як би ви описали своє перебування в установі?
Як ви оцінили умови утримання під вартою? Там було чисто?
Вас добре годували/ви були голодні? Чи була у вас можливість вийти у двір?
Чи була можливість звернутися до лікаря, коли була потрібна медична допомога?
Чи були ви в кімнаті для затриманих один/одна, чи з іншими людьми? Якого вони віку?
Чи відчували ви себе в безпеці, коли були там? Ви злякались? Чому?
Чи ставилися до вас гідно (добре) люди, що працюють там? Якщо ні, то що вони зробили або не зробили (фізичне покарання, примус, образливі словесні погрози)? Як ви думаєте, що вони повинні робити краще, щоб допомагати іншій молоді, такій як ви?
Чи відвідували там школу? Чи були ви задоволені вчителями?
Чи була можливість подати скаргу, якщо ви вважали, що персонал установи поведився з вами не належним чином? Чи була скринька для анонімних скарг або інший засіб подання анонімних скарг?
Чи було щось таке, що вам не сподобалося, коли ви перебували в установі?
Будь ласка, поділіться цим із нами, щоб ми могли зробити так, щоб цього не сталося з іншими дітьми/молоддю.

5. ПРОПОНОВАНІ ЗАПИТАННЯ ДО ІНТЕРВ'Ю З ДИТИНОЮ, КОТРА ЗАРЕЄСТРОВАНА В ОРГАНІ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ

Розкажіть, будь ласка, трохи про себе, чим любите займатися (читати/грати в ігри в Інтернеті/грати з друзями)?
Ким хочете бути, коли станете дорослим, про що мрієте?
Як ви думаєте, в чому роль поліції та чому люди з поліції хочуть вам допомогти?
Вони дружні до вас? Чи допомогли вони розв'язувати якісь проблеми?
Якщо так, то яким чином?
Чи відомо, чому вони хочуть вам допомогти? Ви довіряєте їм?
Чи ви почуваетесь в безпеці, коли розмовляєте з ними?
Чи розумієте їхні запитання?
Чи говорять вони з вами, коли ви один, чи батько/родич/соціальний працівник/учитель перебувають поряд із вами, коли вони розмовляють?
Як ви думаєте, що вони повинні робити, щоб допомагати іншим дітям, таким як ви? Що б ви запропонували?

6. ПРОПОНОВАНІ ЗАПИТАННЯ ДО ІНТЕРВ'Ю З ДИТИНОЮ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ НА ОБЛІКУ В ПРОБАЦІЇ

Розкажіть, будь ласка, трохи про себе, чим любите займатися (читати/грати в ігри в Інтернеті/грати з друзями)?
Ким хочете бути, коли станете дорослим?
Ви знаєте, чому берете участь у пробації?
Чи вважаєте ви, що суддя мав рацію, відправивши вас на пробацію? Якщо ні, то чому?

Чи була у вас можливість розповісти судді, що ви відчуваєте або думаєте про те, що ви зробили? Чи були суддя/поліція чесними і чи добре поводитися з вами? Вони налякали вас?

Що б ви порадили їм робити краще, щоб допомагати таким дітям, як ви?

Чи пробація корисна для вас? Чи стало вам краще після того, як ви взяли участь у цій програмі? Якщо так/ні, то чому? Що саме вам допомогло в цій програмі? Що сподобалось і запам'яталося?

Що б ви порадили включити до програми, щоб допомогти більшій кількості таких саме дітей, як ви?

Чи хотіли б ви продовжити участь у цій програмі?

Як ви думаєте, люди, що працюють з вами, розуміють вас?

Чи добре вони до вас ставляться? Чи ви почуваетесь в безпеці?

Що найбільше подобається в цій програмі/що понад усе не подобається?

7. ПРОПОНОВАНІ ЗАПИТАННЯ ДО ІНТЕРВ'Ю З ПРЕДСТАВНИКОМ ТРЕНІНГОВОГО ЦЕНТРУ ПРОКУРОРІВ

Який рівень підготовки прокурорів у справах неповнолітніх, які працюють з дітьми, котрі перебувають у конфлікті з законом?

Чи є у вас спеціальна навчальна програма для прокурорів у справах неповнолітніх?

Чи існує безперервне навчання для прокурорів у справах неповнолітніх?

Чи існує вимога закону про навчання та/або безперервне навчання прокурорів у справах неповнолітніх?

Що, на вашу думку, слід поліпшити, щоб забезпечити підготовку всіх прокурорів, які працюють з неповнолітніми?

8. ПРОПОНОВАНІ ЗАПИТАННЯ ДО ІНТЕРВ'Ю З ОФІЦЕРОМ СЕКТОРУ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРОБАЦІЇ

Як у країні організована пробація для неповнолітніх правопорушників?

Як часто судді призначають пробацію для неповнолітніх правопорушників? І яким чином це реалізовано?

Якою мірою батьки/опікуни беруть участь у пробації?

Чи сприяла система пробації зниженню кількості повторних правопорушень серед неповнолітніх?

Чи ретельно фахівці з пробації спостерігають за дітьми після завершення пробації?

Які реінтеграційні послуги доступні дітям, які перебувають у конфлікті з законом, і як вони організовані?

Як здійснюється оцінювання ризику повторного вчинення злочину дітьми, і які програми реалізуються для його запобігання?

Чи проходять навчання співробітники служби пробації? Як часто? Чи відбувається таке навчання на постійній основі?

Якими зазвичай є освіта/досвід співробітників служби пробації? Як їх добирають?

Чи регулярно вони звітують перед міністерством?

Чи існує система збору даних для моніторингу застосування пробації?

Чи розроблена на центральному рівні система збору даних про дітей, які перебувають у конфлікті з законом?

Якою мірою омбудсмен проводить незалежний моніторинг прав дітей, яких помістили до установ/позбавили волі?

9. ПРОПОНОВАНІ ЗАПИТАННЯ ДО ІНТЕРВ'Ю З ПРЕДСТАВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ СУДДІВ

Який рівень підготовки суддів у справах неповнолітніх, які працюють з дітьми, котрі перебувають у конфлікті з законом?

Чи є у вас спеціальна програма для суддів у справах неповнолітніх, зокрема з медіації (відновного правосуддя)? Якщо так, то хто її реалізує?

Чи існує безперервне навчання для суддів у справах неповнолітніх?

Чи існує вимога закону про навчання та/або безперервне навчання суддів у справах неповнолітніх?

Що, на вашу думку, слід поліпшити, щоб усі судді, які працюють з неповнолітніми, пройшли навчання?

10. ПРОПОНОВАНІ ЗАПИТАННЯ ДО ІНТЕРВ'Ю З ОФЦЕРОМ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ

Які профілактичні заходи, спрямовані на дітей з групи ризику, батьків-опікунів і громаду, що сприяють успішній соціалізації та інтеграції, розроблені та реалізовані?

Чи активно діти та їхні батьки беруть участь в розробці та реалізації таких програм?

Чи розміщують дітей з групи ризику у спеціалізованих установах з метою профілактики?

Яка ефективність профілактичних заходів?

Який рівень координації між професіоналами, що працюють у сфері профілактики?

Які адміністративні санкції застосовуються до дітей?

Які критерії враховуються суддями при призначенні адміністративних санкцій?

Який рівень рецидивів кримінальних злочинів щодо дітей, котрі відбули адміністративне покарання?

Які кримінальні покарання застосовуються до неповнолітніх порушників закону?

Які критерії враховують судді при застосуванні кримінальних покарань до дітей?

Як часто суди за пропозицією прокурора застосовують перекваліфікацію?

Які заходи з перекваліфікації використовуються найчастіше, а які – рідше?

Якою мірою суди використовують медіацію?

Як відповідні суб'єкти оцінюють ефективність заходів із перекваліфікації?

Чи запобігає використання заходів з перекваліфікації можливості повторного вчинення злочинів дітьми?

Чи є спеціальні та підготовлені адвокати для захисту інтересів дітей, які перебувають у конфлікті з законом?

Яка ваша роль у запобіганні правопорушенням серед неповнолітніх?

Які заходи ви вживаєте щодо профілактики?

З якими установами ви активно співпрацюєте в процесі профілактики?

Школи/центри соціальної роботи/заклади охорони здоров'я?

Чи оцінюєте ви основні чинники, що впливають на злочинність неповнолітніх, якщо так, то як? Як ви з ними справляєтеся?

Чи залучаєте ви дітей, їхніх батьків/опікунів до процесу профілактики?

Як ви стежите за дітьми, котрі включені до ваших списків? Чи підходить цей моніторинг для дітей? Чи поважаєте ви особисте життя дитини? Як ви це робите?

Як ви вважаєте, ваша поточна діяльність сприяє меншій кількості правопорушень з боку дітей?

Що можна зробити для поліпшення профілактики?

Чи рекомендуєте ви розміщення дітей у спеціалізованих дитячих установах як захід профілактики? Якщо так, то в яких установах? Чи вважаєте ви, що розміщення дітей в установах є хорошим методом профілактики?

Які найбільші перешкоди для доступу дітей до профілактичних програм?

Які реінтеграційні послуги доступні дітям, які перебувають у конфлікті з законом, і як вони організовані?

Як здійснюється оцінювання ризику повторного вчинення злочину дітьми, і які програми реалізуються для його запобігання?

11. ПРОПОНОВАНІ ЗАПИТАННЯ ДО ІНТЕРВ'Ю З ЮВЕНАЛЬНИМ ПРОКУРОРОМ

Чи в кожному суді є судді в справах неповнолітніх і прокурори в справах неповнолітніх?

Який рівень підготовки суддів та прокурорів у справах неповнолітніх, які працюють з дітьми, котрі перебувають у конфлікті з законом?

Чи є спеціальні та підготовлені адвокати для захисту інтересів дітей, котрі перебувають у конфлікті з законом?

Якою мірою діти реалізують право бути почутими та право брати участь у судовому розгляді?

Чи доступна дітям, які перебувають у конфлікті з законом, своєчасна та пряма інформація про звинувачення й права дітей?

Чи надається дітям юридична та інша допомога на всіх етапах судового розгляду?

Чи ухвалюються судові рішення щодо дітей, які перебувають у конфлікті з законом, без зволікання та за участю батьків і законних представників?

Чи вільні діти від примусового самозвинувачення і чи мають вони доступ до доброзичливої співбесіди?

Чи є у дітей можливість скористатися своїм правом на подання апеляції?

Чи всі учасники дотримуються права на недоторканність приватного життя на всіх етапах процедури щодо дітей, які перебувають у конфлікті з законом?

Як часто ви пропонуєте судам заходи з перекваліфікації? Які заходи з перекваліфікації використовуються найчастіше, а які – рідше?

Якою мірою суди використовують медіацію? Як медіатори? Чи вважаєте ви, що медіація є успішним методом запобігання повторному вчиненню злочину?

Як ви оцінюєте ефективність заходів із перекваліфікації?

Чи запобігає, на вашу думку, використання заходів з перекваліфікації можливості повторного вчинення злочинів дітьми?

Які критерії ви враховуєте, пропонуючи кримінальні покарання щодо дітей? Які з них ви використовуєте найчастіше? Як ви отримуєте необхідну для цього інформацію – від центрів соціальної роботи/поліції?

Чи опитуєте ви дітей-правопорушників? Якщо так, чи використовуєте ви зрозумілу для дітей мову? Чи схильні ви поводитися менш офіційно при роботі з дітьми-правопорушниками? Чи ви дозволяєте і заохочуєте дитину висловлювати думки/аргументи та ставити запитання під час процедури?

Чи присутні під час розмови батьки/соціальний працівник/законний опікун/адвокат? Завжди?

Як часто судді призначають пробацію для неповнолітніх правопорушників? І яким чином це реалізовано?

Як відповідні фахівці оцінюють ефективність пробації?

Якою мірою батьки/опікуни беруть участь у пробації?

Чи сприяла система пробації зниженню кількості повторних правопорушень серед неповнолітніх?

Чи ретельно фахівці з пробації спостерігають за дітьми після завершення пробації?

Якими є умови утримання та права дітей, затриманих до суду?

Які права дітей, поміщених у тюремний центр для новоприбулих ув'язнених, і які умови в цих установах?

Який термін досудового затримання [тримання під вартою] для дітей?

Чи інформують батьків і законних опікунів/законних представників одразу ж після затримання?
Які умови та поводження з дітьми, засудженими до позбавлення волі (розлучення з дорослими, гендерна сегрегація та використання ізоляторів)?
Які освітні, оздоровчі та розважальні послуги доступні дітям у колоніях для неповнолітніх?
Чи існує офіційний механізм подання скарг для дітей, позбавлених волі?

12. ПРОПОНОВАНІ ЗАПИТАННЯ ДО ІНТЕРВ'Ю З ЮВЕНАЛЬНИМ СУДДЕЮ

Як часто ви за пропозицією прокурора застосовуєте перекваліфікацію?
Які заходи з перекваліфікації використовуються найчастіше, а які – рідше?
Якою мірою суди використовують медіацію?
Хто такі медіатори, спеціально навчені юристи?
Чи вважаєте ви, що медіація є успішним методом запобігання повторному вчиненню злочину?
Які інші форми відновного правосуддя, крім медіації, застосовуються до неповнолітніх правопорушників?
Як ви оцінюєте ефективність заходів із перекваліфікації?
Як ви вважаєте, чи запобігає використання заходів із перекваліфікації відверненню дітей від повторного правопорушення та чи сприяє реінтеграції правопорушників до суспільства? Які кримінальні покарання ви застосовуєте до неповнолітніх, які порушили закон?
Які з них ви вважаєте найефективнішими?
Які критерії ви враховуєте в суді при застосуванні кримінальних покарань до дітей?
Чи всі факти, що стосуються особистих обставин, особистості, розвитку дитини тощо, записані в кримінальному протоколі? Які з них ви використовуєте найчастіше?
Хто готує кримінальну звітність? Як ви отримуєте цю інформацію – від центрів соціальної роботи/поліції?
Як часто ви даєте пробацію дітям-правопорушникам? І яким чином це реалізовано?
Чи вважаєте ви, що пробація ефективніша за відправлення дітей до спеціалізованих установ?
Як ви контролюєте ефективність пробації?
Чи сприяла система пробації зниженню кількості повторних правопорушень серед неповнолітніх?
На підставі яких критеріїв/чинників ви вирішуєте помістити дітей до попереднього ув'язнення? Чи вважаєте ви, що замість утримання дітей під вартою краще альтернатива затриманню? Наприклад, досудове затримання вдома під наглядом батьків/опікунів/поліції або досудова пробація? Чи існує кращий вибір?
Який термін досудового затримання для дітей?
Чи інформують батьків і законних опікунів/законних представників одразу ж після затримання?
Якою мірою діти реалізують право бути почутими і брати участь у судовому розгляді?
Чи дозволяєте ви дітям висловлювати свою думку, ставити запитання, наводити аргументи, допитувати свідків? Чи це звичайна практика?
Чи доступна дітям, які перебувають у конфлікті з законом, своєчасна та пряма інформація про звинувачення і права дітей? Чи інформуєте ви дітей про їхні права під час суду?
Чи пояснюєте ви їм правовий процес?
Чи надається дітям юридична та інша допомога на всіх етапах судового розгляду?
Чи у кожної дитини є законний представник/адвокат під час судового розгляду?
Чи ухвалюються судові рішення щодо дітей, які перебувають у конфлікті з законом, без зволікання та за участю батьків і законних представників?

Чи вільні діти від примусового самозвинувачення і чи мають вони доступ до доброзичливої співбесіди? Чи застосовуєте ви допитливий/інкримінуючий підхід при опитуванні дітей? Чи використовуєте ви зрозумілу для дітей мову? Чи забирають дитину із залу суду, коли ви читаєте факти, що стосуються її особистих обставин, здоров'я, розвитку тощо? Чи є зал суду зручним для дітей? Чи носите ви офіційну форму під час судового процесу над дітьми? Чи схильні ви робити судочинство менш формальним? Чи надається дитині перекладач, якщо вона не розуміє мову? Чи надасте ви спеціального перекладача, якщо у дитини є інвалідність? Чи є у дітей можливість скористатися своїм правом на подання апеляції? Чи пояснюєте ви їм це право? Чи ви дотримуєтеся права на недоторканність приватного життя на всіх етапах процедури щодо дітей, які перебувають у конфлікті з законом? Чи призначаються судові засідання в певні періоди дня, коли в будівлі суду присутня менша кількість дорослих правопорушників? Чи ви враховуєте це? Чи стримуює це дітей до і під час судового розгляду?

13. ПРОПОНОВАНІ ЗАПИТАННЯ ДО ІНТЕРВ'Ю З ПРЕДСТАВНИКОМ ОФІСУ ОМБУДСМЕНА

Чи проводите ви регулярний моніторинг умов і практики в установах для дітей, які вчинили кримінальні злочини? Чи розмовляєте ви з дітьми, розміщеними в цих установах, щоб дізнатися їхню думку? Які основні проблеми стосовно прав дітей у системи правосуддя щодо неповнолітніх? Які умови утримання та права дітей, затриманих до суду? Які права дітей, поміщених у тюремний центр для новоприбулих ув'язнених, і які умови в цих установах? Який термін досудового затримання для дітей? Чи інформують батьків і законних опікунів/законних представників одразу ж після затримання? Які умови і поводження з дітьми, засудженими до позбавлення волі (розлучення з дорослими, гендерна сегрегація та використання ізоляторів)? Які освітні, оздоровчі та розважальні послуги доступні дітям у колоніях для неповнолітніх? Чи існує офіційний механізм подачі скарг для дітей, позбавлених волі? Якою мірою діти реалізують право бути почутими та брати участь у судовому розгляді? Чи доступна дітям, які перебувають у конфлікті з законом, своєчасна та пряма інформація про звинувачення та права дітей? Чи надається дітям юридична та інша допомога на всіх етапах судового розгляду? Чи ухвалюються судові рішення щодо дітей, які перебувають у конфлікті з законом, без зволікання та за участю батьків і законних представників? Чи вільні діти від примусового самозвинувачення і чи мають вони доступ до доброзичливої співбесіди? Чи мають діти можливість скористатися своїм правом на подання апеляції? Чи всі учасники дотримуються права на недоторканність приватного життя на всіх етапах процедури щодо дітей, які перебувають у конфлікті з законом? Чи розроблена на центральному рівні система збору даних про дітей, які перебувають у конфлікті з законом? Чи готуєте ви звіти про свої висновки? Кому ви подасте свої звіти?

ФОРМИ ЗГОДИ

Форма згоди для дорослих

Пан/Пані ПІБ.:

Місцеперебування:

Запрошується взяти участь у дослідженні «Правосуддя для дітей», яке проводиться в партнерстві з РАДОЮ ЄВРОПИ. Це дослідження спрямоване на оцінку ефективності системи правосуддя щодо неповнолітніх та його впливу на захист дітей, які перебувають у конфлікті з законом. До дослідницької групи входять: _____.

Учаснику/учасниці пропонується взяти участь в інтерв'ю тривалістю до 1 години 30 хвилин. Фінансова компенсація за участь у дослідженні не передбачена.

Учасник/учасниця підтвердив/підтвердила, що він/вона погоджується вільно брати участь у цьому дослідженні. Він/вона може ухвалити рішення про вихід з дослідження в будь-який час, не пояснюючи. Він/вона має право утримуватися від відповідей на певні запитання, не пояснюючи. Це не матиме шкідливих наслідків.

Учасник/учасниця дозволяє дослідницькій групі робити письмові нотатки під час інтерв'ю.

Дослідницька група гарантує, що ім'я чи посада учасника/учасниці не будуть зазначені в звіті, за винятком випадку, коли респондент/респондентка є державною посадовою особою, яка бажає вказати своє звання та посаду, і якщо це буде визнано важливим для дослідження.

Ці дані не будуть використовуватися інакше, ніж описано в цьому документі.

Ця форма підписується учасником/учасницею. Копія надається за бажання учасника/учасниці.

Дата:

Підпис учасника/учасниці:

Підписи членів/членкинь дослідницької групи:

Форма згоди для дітей

ПІБ.:

Місцеперебування:

Вас запрошують взяти участь у дослідженні, метою якого є оцінка ефективності системи правосуддя щодо неповнолітніх та його впливу на захист дітей, які перебувають у конфлікті з законом. Беручи участь у програмі, ви допомагаєте поліпшити ставлення до дітей у дитячих установах. До дослідницької групи входять: _____.

Запрошуємо вас узяти участь у співбесіді, яка займе не більше 30 хвилин. Фінансова компенсація за участь у дослідженні не передбачена.

Підписуючи цей документ, ви підтверджуєте свою згоду на вільну участь у цьому дослідженні. Ви можете відмовитися відповідати на будь-яке запитання без пояснення причин. Ви також можете вирішити не відповідати на деякі запитання, якщо не хочете. Це не матиме жодних наслідків.

Дослідницька група робитиме нотатки під час інтерв'ю, щоб гарантувати, що вона не забуде те, що ви сказали.

Наша команда подбає про те, щоб ваше ім'я не відбивалось у звіті.

Примітки, які ми зробимо, не використовуватимуться інакше, ніж описано тут.

Будь ласка, підпишіть форму. Ви можете отримати копію, якщо хочете.

Дата:

Підпис учасника/учасниці:

Підпис опікуна або відповідальної особи установи:

Підписи членів/членкинь дослідницької групи:

БІБЛІОГРАФІЯ ТА РЕСУРСИ:

1. Конвенція ООН про права дитини
2. Загальні коментарі №№ 12, 10 і 14, 24 Конвенції ООН про права дитини;
3. Рекомендація Ради Європи Rec (2005) 5 про права дітей, які проживають в інтернатних установах;
4. Рекомендація Rec (2004) 10 про захист прав людини і гідності осіб з психічними розладами;
5. Рекомендація Rec (2003) 20 про нові способи розв'язання проблеми злочинності серед неповнолітніх та ролі правосуддя щодо неповнолітніх;
6. Рекомендація № R (97) 12 про персонал, що займається застосуванням санкцій або заходів;
7. Рекомендації № R (92) 16 про європейські правила про санкції і заходи спільноти;
8. Рекомендації № R (87) 20 про соціальні реакції на злочинність неповнолітніх;
9. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей.
10. Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи);
11. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила);
12. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила); Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (Гаванські правила).
13. ЮНІСЕФ (2015), Процедура етичних стандартів у дослідженнях, оцінці, зборі та аналізі даних. № CF/PD/DRP/2015-001.
14. ЄС, Етика для дослідників.
15. Посилення гарантій прав дітей в Україні.
16. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект): Звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні. – ОБСЄ, Київ, 2021.
17. Системний звіт: Збір даних щодо неповнолітніх, які перебувають у контакті із законом. – ЮНІСЕФ, Київ, 2019.
18. Руководство по оценке показателей в области правосудия в отношении несовершеннолетних. – ООН, Нью-Йорк, 2010.

19. Звіт з аналітичного аналізу. Законодавство та політика у сфері здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, Рада Європи, 2021.
20. Защита прав ребенка в системах уголовного правосудия. Руководство для обучения и справочно-информационный ресурс для специалистов и должностных лиц, принимающих участие в разработке политики в области правосудия для детей. – Международная тюремная реформа, 2013.
21. Кримінальний кодекс України.
22. Кримінальний процесуальний кодекс України.
23. Кримінально - виконавчий кодекс України.
24. Кодекс України про адміністративні правопорушення.
25. Закон України «Про судоустрій та статус суддів».
26. Закон України «Про прокуратуру».
27. Закон України «Про національну поліцію».
28. Закон України «Про пробацію».
29. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».
30. Закон України «Про безоплатну правову допомогу».
31. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю».
32. Закон України «Про охорону дитинства».
33. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей».

Список посилань:

1. Єдиний державний реєстр судових рішень - https://reyestr.court.gov.ua/Review/93750589?fbclid=IwAR1Dif6DQmXt2hOEH5FrcqdOTav-5glxU1th_JhhitcHWQEI6HztjffNK8
2. Офіційний інтернет – портал Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців <https://data.unhcr.org/en/documents/details/98163>
3. Інтернет – портал видання «Лівий берег» https://lb.ua/society/2022/07/04/522113_kordonom_perebuvaie_ponad_23 mln.html
4. Інтернет – портал Офісу Генерального прокурора України - <https://www.gp.gov.ua/>
5. Інтернет – портал «Судово – юридичної газети» <https://sud.ua/uk/news/publication/254562-my-nachinaem-kompleksnuyu-reformu-pravookhranitelnykh-organov-andrey-kostin>
6. Інтернет журнал «European Political and Law Discourse» https://eppd13.cz/?page_id=1918
7. Інтернет – портал Chemonics <https://chemonics.com/impact-story/strengthening-childrens-rights-guarantees-in-ukraine/>
8. Інтернет сайт ГО «De JURE» <http://en.dejure.foundation/news/what-dejure-foundation-do-to-establish-child-friendly-justice-system>
9. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>
10. Інтернет – портал Верховної Ради України http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137
11. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>
12. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>
13. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text>
14. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#n7>
15. Інтернет – портал Національної поліції України <https://www.npu.gov.ua/news/preventivna-robota/vidsogodni-v-naczpolicziji-stvorenij-sektor-yuvenalnix-slidchix-Igor-klimenko/>
16. Інтернет – портал Ради Європи <https://rm.coe.int/16804c2188>
17. Інтернет – портал Верховної Ради України https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text
18. Інтернет сайт організації «Penal reform international» https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/11/CR_TrainingManual_RUSSIAN_WEB.pdf
19. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
20. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

21. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
22. Інтернет сайт Офісу Генерального прокурора України https://www.gp.gov.ua/ua/zvit_prok?_m=publications&_t=rec&id=289668
23. Інтернет сайт Офісу Генерального прокурора України https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&c=fo#
24. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>
25. Примітка авторів
26. Єдиний державний реєстр судових рішень <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100432616>
27. Інтернет – портал Верховної Ради України https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text
28. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
29. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
30. Інтернет сайт Офісу Генерального прокурора України https://www.gp.gov.ua/ua/zvit_prok?_m=publications&_t=rec&id=289668
31. Інтернет сайт Офісу Генерального прокурора України https://www.gp.gov.ua/ua/zvit_prok?_m=publications&_t=rec&id=289668
32. Інтернет – портал Верховної Ради України https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205#Text
33. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
34. Інтернет сайт ГО «Харківський інститут соціальних досліджень» <https://khisr.kharkov.ua/wp-content/uploads/2021/06/1419178922.pdf>
35. Інтернет сайт ГО «Харківська правозахисна група» <https://khp.org/1529309746>
36. Інтернет сайт Уповноваженого Верховної ради України з прав людини <https://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/dotrimannya-prav-vixovancz%D1%96v-v-umovax-karantinnix-zaxod%D1%96v-u-kremenchucz%D1%96j-vixovn%D1%96j-kolon%D1%96%D1%97/>
37. Інтернет сайт Фонду державного майна України <https://privatization.gov.ua/product/oreme-majno-derzhavnoyi-ustanovy-kovelska-vyhovna-koloniya/>
38. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей.
39. Загальний коментар № 12 Конвенції ООН про права дитини.
40. Інтернет – портал Верховної Ради України https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text
41. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

42. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>
43. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1335-2019-%D1%80#Text>
44. Інтернет сторінка ДУ «Центр пробації» https://www.probation.gov.ua/?page_id=3667
45. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17#Text>
46. Інтернет сторінка ДУ «Центр пробації» https://www.probation.gov.ua/?page_id=3667
47. Інтернет сторінка ДУ «Центр пробації» https://www.probation.gov.ua/?page_id=3667
48. Інтернет – портал Ради Європи <https://rm.coe.int/16804c2188>
49. Інтернет – портал Верховної Ради України https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
50. Інтернет сторінка ДУ «Центр пробації» https://www.probation.gov.ua/?page_id=3667
51. Інтернет – портал Ради Європи <https://rm.coe.int/16804c2188>
52. Інтернет сторінка ДУ «Центр пробації» https://www.probation.gov.ua/?page_id=28
53. Інтернет – портал Верховної Ради України https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text
54. Інтернет сайт Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) [https://sites.unicef.org/tdad/councilofeuropejjrec08\(1\).pdf](https://sites.unicef.org/tdad/councilofeuropejjrec08(1).pdf)
55. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
56. 74 Комітет ООН з прав дитини, Зауваження загального порядку, № 10, пп. 31
57. Інтернет сайт Агенції «Укрінформ» <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3173420-v-ukraini-vakantni-1900-posad-suddiv-zastupnik-golovi-vrp.html>
58. Сайт Вищої ради правосуддя України <https://hcj.gov.ua/news/kadrovyi-deficyt-negatyvno-vplyvaye-na-dostup-do-pravosuddya-svitlana-shelest>
59. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
60. Аналітичний портал «Слово і діло» <https://www.slovoidilo.ua/2021/10/02/novyna/polityka/pislya-pershoho-etapu-reformuvannya-prokuratury-zalyshylosya-7700-prokuroriv-venediktova>
61. Інтернет сайт Міністерства юстиції України <https://minjust.gov.ua/news/ministry/proekt-barnahus-zapratsyuvav-na-vinnichchini?fbclid=IwAR3nAUyCuyMzpk0ePyzeNJ4ahQa3g5HNeSjfuJ33R8HsXxvIA676uYkh678>
62. Legal analysis of the Barnahus model in Ukraine. – Council of Europe, 2021
63. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2017-%D0%BF#Text>
64. Інтернет сайт Управління ООН по наркотиках та злочинності (UNODC) https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/JJ_indicators_Russian.pdf
65. Інтернет сайт «Платформа прав людини» https://www.ppl.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D1%84%D

[1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0-%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%96%D1%8F.pdf](#)

66. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
67. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-16#Text>
68. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#n7>
69. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
70. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr141910-19#Text>
71. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>
72. Інтернет сторінка ДУ «Центр пробачії» https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7-%D0%9C%D0%AE%D0%A3-%D0%B2%D1%96%D0%B4-22.02.2019-%E2%84%96561_5-%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%94%D0%A3.pdf
73. Інтернет – портал Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text>
74. Інтернет сайт Уповноваженого Верховної ради України з прав людини <https://ombudsman.gov.ua/ua/page/npm/provisions/reports/>
75. Інтернет сайт ГО «Жіночий консорціум України» https://wcu-network.org.ua/ua/Zaxist_prav_dtei/publications/Zagaln_visnovki_rekomendaci_montoringu_dotrimannja_prav_ditini_v_prii
76. Інтернет сайт «Антидискримінаційного центру «Меморіал» <https://adcmemorial.org/novosti/adcz-memorial-i-ego-partnery-iz-stran-vostochnogo-partnerstva-zavershili-proekt-prodvizhenie-sovremennyh-mezhdunarodnyh-standartov-prav-rebenka-deinstitucjonalizacziya-i-gumanizacz/>

www.coe.int

Рада Європи є провідною правозахисною організацією на континенті. До її складу входять 47 держав-членів, 28 із яких є членами Європейського Союзу. Усі держави-члени Ради Європи підписали Європейську конвенцію з прав людини – угоду, покликану захищати права людини, демократію та верховенство права. Європейський суд з прав людини здійснює нагляд за імплементацією Конвенції в державах-членах.

